

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino
kot drugi in tuji jezik

57. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Ustvarjalke
**v slovenskem jeziku,
literaturi in kulturi**

5.-16. 7. 2021

57. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Ustvarjalke v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Zbirka: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X)

Urednica: Alenka Žbogar

Recenzenti: Darja Pavlič, Mojca Smolej, Simona Kranjc

Programski odbor: Agnieszka Będkowska-Kopczyk (Univerza v Bielskem-Białym),
Mojca Nidorfer (Univerza v Ljubljani), Timothy Pogačar (Državna univerza Bowling Green),
Mojca Smolej (Univerza v Ljubljani), Alenka Žbogar (Univerza v Ljubljani)

Prevajalec in lektor izvlečkov v angleščini: David Limon

Lektorica in tehnična urednica: Mateja Lutar

Korekture: avtorji

Oblikovanje in prelom: Metka Žerovnik

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2021. Vse pravice pridržane.

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko

Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete

Naklada: 350 izvodov

Tisk: Birografika Bori d. o. o.

Prvi natis

Ljubljana, 2021

Publikacija je brezplačna.

Izdajo monografije sta omogočila Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport RS
in Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu.

Prva e-izdaja.

Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: 10.4312/SSJLK.57.2386-057X

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga

COBISS.SI-ID=63908867

ISBN 978-961-06-0470-9

E-knjiga

COBISS.SI-ID=63796483

ISBN 978-961-06-0469-3 (PDF)

Vsebina

Alenka ŽBOGAR	Ustvarjalke	7
---------------	-----------------------	---

Predavanja

Jezik

Mojca SMOLEJ	Spolski vidiki slovenskega jezika	11
Saška ŠTUMBERGER	Raba ženskih slovničnih oblik v slovenskem knjižnem jeziku . . .	21
Branislava VIČAR	Seksistični grafiti in njihova preoblikovanja	29

Literatura

Milena Mileva BLAŽIČ, Kasilda BEDENK	Slovenske pravljicarke	37
Katja MIHURKO PONIŽ	Zofka Kveder kot kulturna posrednica	44
Irena NOVAK POPOV	Nove poetike sodobnih slovenskih pesnic	53
Urška PERENIČ	Prispevek Luize Pesjak h konstituiranju slovenske kratke pripovedne proze	63

Kultura

Milica ANTIČ GABER	Ženske, izobrazba in družbena moč: dolga pot do vrhov akademskega polja	71
Saša BABIČ	Stereotipna podoba ženske v slovenskih folklornih obrazcih . . .	80
Tone SMOLEJ	Prvih deset slovenskih doktoric filozofije	89

Parada mladih

Neža Marija SLOSAR	Ustvarjalke v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi skozi ulična poimenovanja	101
Ivana ZAJC	Sodobne slovenske dramatičarke: tematsko-formalne novosti in primera sodobnih dramskih besedil za osnovno in srednjo šolo	106

Predstavitev avtoric in avtorjev	111
--	-----

Ustvarjalke

Temo 57. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture je spodbudil Seminar, ki je bil posvečen letu 1918. Refleksija leta 1918, zlasti konca prve svetovne vojne, ki jo je sprožil pohlep po denarju, moči in prevladi ter zaslepljeno prepričanje, da je napredek neustavljiv in v vseh ozirih v dobrobit človeštvu, me je vodila k premisleku o položaju žensk v preteklih sto letih: njihovemu položaju in vlogi v evropski družbi. Stara Evropa, »razkošna kraljica«, kakor jo Kosovel imenuje v *Ekstazi smrti*, je bila zanj politični pojem in sinonim za izkoriščevalski kapitalistični sistem. V predavanju, ki ga je imel 23. februarja 1926 na literarnem večeru v Zagorju, je Kosovel dejal, da mora »kakor vsaka krivica, tekom let propasti«. Pred začetkom prve svetovne vojne je imela Evropa gmotne težave, ki jih je nameravala rešiti z vojaškim posegom, po koncu vojne pa se je družba pod pritiskom vojnih grozot, smrti in trpljenja skušala reformirati. Reforme so zajele kulturno, politično, družbeno, gospodarsko področje, razpadli so štirje veliki imperiji: nemški, ruski, turški in avstroogrski, v Rusiji se je pod pritiskom oktobrske revolucije uveljavil komunizem. Kako pomembno vloge so ženske prevzemale že med prvo vojno, ki je bila po oceni Ota Lutharja prva totalna vojna, saj je spremenila vsakdanje življenje civilnega prebivalstva, navade in običaje ljudi, osvetljujejo številni zgodovinski viri. Spremenjeni sta bili tako podoba kakor vloga žensk: odhod mož na fronto je »omogočil« njihovo emancipacijo. Poprijeti so morale za moška dela, postati glava družine, se bojevati za preživetje svojih družin. Z začetkom vojaške mobilizacije je veliko brezposelnost prebivalstva nadomestilo hudo pomanjkanje delovne sile, kar je vodilo do množičnega zaposlovanja žensk tudi v državnih službah in tradicionalno moških poklicih. Eno pomembnejših del, ki so ga takrat opravljale ženske, je bilo poučevanje, delovale so na vseh ravneh izobraževanja, a prejemale nižje plače kot njihovi moški kolegi, niso se smele poročati in niso prejele pokojnine. Prepoved poroke je veljala, ker naj bi se ženske lahko razdajale tujim otrokom le, če niso imele svojih. Antonio Gibelli opozarja, da delovni »emancipaciji« ni sledila večja osebna svoboda žensk: kljub odsotnosti moških, primernih za vojsko, so doma večkrat ostajali starejši družinski člani, ki so v skladu s tradicijo dosledno izvajali svojo avtoritarno vlogo v družini. Poleg tega ni manjkalo niti moralistov in tradicionalistov, ki so ženskam izkazovali svoje nezaupanje in odklonilni odnos. Marta Verginella s sodelavkami kljub temu meni, da je prva vojna z množično vključitvijo žensk ponudila temelj njihovega splošnega priznanja v družbi in s tem spremenila pogled na njihovo družbeno vlogo. Proces pa ni bil lahek. Leta 1921 je bilo na Slovenskem zabeleženih 49.182 vojnih vdov z nepreskrbljenimi družinskimi člani.

Christine de Pizan, ena prvih pisateljic, ki je ustvarjala pol stoletja pred izumom tiska, v 15. stoletju v Parizu, in ena redkih izobraženih žensk svojega časa, je v svojem delu z naslovom *Mesto žensk* med drugim opozorila na pomen izobraževanja deklet. Pri nas je šele splošna šolska odredba

Marije Terezije leta 1774 uvedla obvezno osnovnošolsko izobraževanje za vse otroke. Več kot 200 let kasneje imamo ženske v povprečju višjo izobrazbo kot moški. Izobraževanje je danes dostopnejše in čeprav ni edini pogoj za posameznikovo uspešnost, prodornost, kritičnost in samostojnost, naštetu olajšuje in podpira. Položaj ženske v družbi, kulturi, na političnem, gospodarskem in socialnem področju se je v zadnjih stotih letih spremenil. Če so se takrat šolali zlasti moški, sem leta 2017 na podelitvi slovenističnih diplom nagovorila izključno diplomantke.

Ženske so tekom zgodovine premagovale številna neenakopravna razmerja, v katera so jih silile družbene okoliščine, a so si kljub izpostavljenosti slabšim možnostim, krivicam in poniževanjem postopoma izborile svoje mesto v družbi. Z družbeno angažiranostjo so dosegle, da uspešneje premagujemo predsodke o šibkosti spola in slabotnosti razuma – vse to je antično rimsko pravo pripisovalo ženskemu spolu. Današnje pravice in položaj žensk v družbi so rezultat tisočletnega boja na najrazličnejših področjih, boja izjemnih posameznic, ki so presegle povprečje in se borile z besedami, argumenti, zgledom. Tako so ob sprejetju majniške deklaracije, ko je jugoslovanski klub v dunajskem parlamentu dal polet zahtevam Slovencev po združitvi z drugimi južnoslovanskimi narodi, marca 1918 pod vodstvom Franje Tavčar in Cilke Krek izročile predsedniku Jugoslovanskega kluba Antonu Korošču spomenico z dvesto tisoč podpisov, vezanih v sedmih knjigah. Za ženske, ki niso imele posebnih političnih pravic, še zlasti ne splošne volilne pravice, je bil to prvi (uspešen) poskus množične politične mobilizacije, ki jo je pospešila prva svetovna vojna in začetek razpada monarhije. Akcijo za podporo Majniški deklaraciji so dodatno osmislile z dobrodelnostjo in izkupiček od prodaje deklaracijskega simbola, emajliranega bršljanovega lista, namenile skrbi za oslepele vojake. Članicam Splošnega ženskega društva pa je uspela agitacija za oživitev Slovenske matice in slovenskega gledališča.

Prispevki v pričujočem zborniku vas spodbujajo k refleksiji in evalvaciji ženskega gibanja na relaciji med spolom in jezikom, s posebnim ozirom na različne vidike rabe jezika v funkciji spolne hierarhizacije, pa tudi na področju slovenske literature, hkrati pa osvetljujejo položaj ustvarjalok v slovenski umetnosti, znanosti in kulturi. V prepričanju, da zbornik lahko prispeva k strpnosti, razumevanju in toleranci do drugega ne glede na spol, raso, starost, spolno orientiranost, izobrazbo, socialni status in položaj, vas vabim k branju.

dr. Alenka Žbogar,
predsednica 57. SSJLK

Predavanja

Jezik

Smolej

Štumberger

Vičar

Literatura

Blažič, Bedenk

Mihurko Poniž

Novak Popov

Perenič

Kultura

Antić Gaber

Babič

Smolej

Mojca Smolej
 Filozofska fakulteta, Ljubljana
 DOI: 10.4312/SSJLK.57.11-20

Spolski vidiki slovenskega jezika

O spolu bodisi kot jezikovno sistemski kategoriji, družbeni kategoriji, literarno stereotipni kategoriji itn. je bilo v zadnjem času – mišljeno je obdobje zadnjih tridesetih let – povedanega in napisanega zelo veliko. V prispevku bomo skušali na omenjeno problematiko pogledati z različnih zornih kotov. Dotaknili se bomo tako kontekstualizacije oseb ženskega in moškega spola, ki jo izpričujejo nekateri slovarji (npr. SSKJ), kot tudi slovnične obravnave spola predvsem v povezavi z inkluzivno teorijo in drugimi ravnmi jezikovnega sistema.

spol, kontekstualizacija, inkluzivna slovnica, feminizacija, ujemanje

Over the last thirty years, a great deal has been said about gender as a language system category, a social category, a literary stereotype, and so on. This contribution considers the issue from a number of different perspectives. It touches upon contextualisation of the person of male and female gender in certain dictionaries (e.g. SSKJ), as well as the grammatical treatment of gender, particularly in connection with inclusion theory and other levels of the language system.

gender, contextualisation, inclusive grammar, feminisation, concord

1 Kontekstualizacija oseb ženskega in moškega spola

S kontekstualizacijo oseb ženskega in moškega spola se je leta 2007 na jutranjem tečaju na 43. Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture ukvarjal že Vojko Gorjanc. Ker je od takrat minilo že dobrih 14 let, bomo preverili, ali se je opis ženskega in moškega spola v izbranih slovarjih kakorkoli spremenil, dopolnil (npr. primerjava med SSKJ1 in SSKJ2). Omenjeni pregled bo le del našega dela, pri analizi pa bomo ostajali ves čas le na površini oziroma se bomo dotikali le možnih izhodišč.

Gorjanc (2007: 179) je po pregledu SSKJ1 prišel do (vsaj za tisti čas) pričakovanih zaključkov.

Veliko bolj zanimiva je analiza pojavljanja besed fant in dekle ter kontekstov, v katerih se v slovarju pojavljata. [...] Glede pripisovanja negativnih lastnosti lahko opazimo, da se dekletom pripisujejo večkrat glede na fizične lastnosti [...], fantom glede na njihove vedenjske lastnosti [...], ko pa gre za pripisovanje fizičnih lastnosti, te večkrat izpostavljajo fizično moč oz. pozitivne karakteristike. [...] Pri fantih tudi nikoli ne najdemo negativnih seksualnih karakteristik.

Zgledi rabe so torej izkazovali negativno kontekstualizacijo oseb ženskega spola (oziroma rabe besed *dekle* in *ženska*). Osredotočili se bomo na pregled besed *dekle*, *ženska*, *fant*, *moški* v SSKJ2,¹ in sicer bomo delno pregledali rabo omenjenih besed v nekaterih zgledih. Vseh primerov

¹ Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja SSKJ je izšla leta 2014. Prva izdaja (v petih zvezkih) je izhajala v letih 1970–1991.

rabe oziroma zgledov, ki vsebujejo besedo *dekle*, je 1443, zgledov z besedo *ženska* 1486, z besedo *fant* 1637, z besedo *moški* pa 1267. Iz vseh zgledov smo naključno izbrali nekaj primerov, na osnovi katerih lahko sklepamo na splošno kontekstualizacijo moških in ženskih oseb.

Zgledi za besedo *dekle*:

- dekle nežnih in bledikastih lic (bledikast)²
- dekle ga mami s svojo bohotnostjo (bohotnost)
- to dekle je kot bonbonček (bonbonček)
- dekle se oblači dostojno (dostojen)
- dekle je prava dobroživka (dobroživka)
- dekle je domišljavo (domišljav)
- njegovo dekle je res kebrček (kebrček)
- lišpavo dekle (lišpav)
- nedolžno dekle (nedolžen)
- nevedno dekle (neveden)
- dekle se ne pritakne knjige niti metle (pritakniti se)
- seksi dekle (seksi)
- dekle se je skurbalo (skurbati se)
- dekle ga je uročilo (uročiti)
- dekle živahnega vedenja (živahen)

Zgledi za besedo *fant*:

- do abotnosti naiven fant (abotnost)
- fant se boji samo očeta (bati se)
- fant je čisto butast (butast)
- fant je obdarjen z izredno dojemljivostjo (dojemljivost)
- postaven fant (fant)
- ta fant je pravo govedo (govedo)
- hecen fant (hecen)
- fant je izpridenec (izpridenec)
- preprost fant (preprost)
- mišičav in plečat fant (mišičav)
- fant ga je spet natolkel (natolči)
- živahen, neobvladljiv fant (neobvladljiv)
- bil je prikupen fant (prikupen)
- prevzeten fant (prevzeten)
- tih, sramežljiv fant (sramežljiv)
- ta fant je prava tutka (tutka)

² V oklepaju so zapisane iztočnice.

Po naključnem izpisu približno 1 % primerov rabe besed *dekle* in *fant* se v ospredju izrisuje predvsem paternalističen odnos do mladih oseb, kar pomeni, da je negativna kontekstualizacija vezana predvsem na kategorijo starosti oziroma na intelektualno zmožnost mladih ljudi (npr. *nevedno dekle*, *fant je butast*) in ne toliko spola. Negativna spolna konotacija je večinoma vezana na obe besedi oziroma spola: *dekle se je skurbalo*, *fant pa je izpridenec*. Glede na to, da bi lahko pregled zgledov z besedama *fant* in *dekle* povezali s pregovorom *mladost je norost, čez vodo skače, kjer je most*, predvidevamo, da tovrstne konotacije pri pregledih zgledov z besedama *moški* in *ženska* ne bo.

Zgledi za besedo *ženska*:

- aseksualna ženska (aseksualen)
- brezsramna ženska (brezsramen)
- čvekasta ženska (čvekast)
- fatalna ženska (fatalen)
- jalova ženska (jalov)
- izredno duhovita in lucidna ženska (luciden)
- noseča ženska (nositi, noseč)
- pocestna ženska (pocesten)
- polnoprsa ženska (polnoprš)
- med moškimi je bil rekorder tisti, ki mu je promilomat pokazal 3,79 promila alkohola v krvi, ženska rekorderka pa je napihala 2,22 promila (promilomat)
- ženska je ponekod še vedno sužnja moža (sužnja)
- trmasta in sitna ženska (trmast)
- ženska se vlačuga (vlačugati se)
- z njim ne vzdrži nobena ženska (vzdržati)
- nobena ženska ga ni zadovoljila (zadovoljiti)

Zgledi za besedo *moški*:

- biseksualen moški (biseksualen)
- feminilen moški (feminilen)
- kakšen moški pa si, da si tega ne upaš? (kakšen)
- ženske se pri delu bolj koncentrirajo kot moški (koncentrirati se)
- moški radi gledajo za dekleti v minicah (minica)
- okradel ga je mlajši moški (mlajši)
- bradat, lep, mlad moški (moški)
- nesimpatičen moški (nesimpatičen)
- v lokal se je opotekel pijan moški (opoteči se)
- prepotentni in impotentni moški (prepotenten)
- v takih razmerah se moški požensčijo (požensčiti se)
- moški so gledali televizijo in srebljali pivo (srebljati)
- nekateri moški radi svinjajo (svinjati)

Ustvarjalke v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- morda bi si moški drznili več, če ne bi bili stajlingi v modnih revijah tako očitno gejevsko obarvani (styling, SNB³)
- ugrabil ga je zakrinkan moški (ugrabiti)

Če dekleta in fantje veljajo za nevedne ali celo butaste, je pri ženskah in moških podoba nekoliko drugačna. Negativna kontekstualizacija je pričakovano prisotna pri obeh, pri moških so izpostavljeni pijančevanje (npr. *pijan moški*; *moški so srebljali pivo*), kriminalna dejanja (npr. *ugrabil ga je zakrinkan moški*) in »poženščenost« oziroma »neustrezna« spolna usmerjenost (npr. v *takih razmerah se moški poženščijo*; [...] *če ne bi bili stajlingi v modnih revijah tako očitno gejevsko obarvani*). Pri ženskah je prav tako prisotna negativna kontekstualizacija spolne aktivnosti, le da tu ni izpostavljena spolna usmerjenost, pač pa predvsem »najstarejša« ženska dejavnost in njena metaforizacija (npr. *ženska se vlačuga*; *pocestna ženska*), izpostavljeni pa sta tudi rodnost in ženski deli telesa (npr. *jalova ženska*; *polnoprsa ženska*).

Pri pregledu slovarskega gradiva bi se bilo dobro ustaviti tudi pri obeh slovarjih sinonimov (*Sinonimni slovar slovenskega jezika* in *Slovar sopomenk sodobne slovenščine*) in frazeološkem slovarju. Nabor sinonimov (in frazeološkega gradiva) namreč prav tako razkriva tip kontekstualizacije oseb ženskega in moškega spola.

1.1 Tajnik ali tajnica

Pregled slovarskega gradiva je zanimiv tudi zaradi poimenovanj nekaterih poklicev, npr. poklicev tajnik oziroma tajnica. O slednjem je bilo napisanega že zelo veliko.⁴ 22. 5. 1997 je bila v *Uradnem listu* objavljena Uredba o uvedbi in uporabi standardne klasifikacije poklicev,⁵ v kateri je 44-krat zapisan poklic tajnika in za njim še tajnice (npr. tajnik/tajnica občine; republiški tajnik/republiška tajnica za volitve; tajnik/tajnica društva; strojepisci/strojepisne, tajniki/tajnice ipd.). Iz pregleda vseh predvidenih poimenovanj poklicev tajnikov in tajnic je razbrati, da med pomenom besede tajnik in pomenom besede tajnica ni razlik (če odmislimo slovnično kategorijo spola). Pravkar napisano je zanimivo, saj je v času,⁶ ko nastaja pričujoči prispevek, na rektoratu Univerze v Ljubljani kot glavni tajnik (in ne kot tajnica) zaposlena ženska.⁷ Če besedi tajnik in tajnica pregle-

3 Slovar novejšega besedja.

4 V javni razpravi leta 1995 je Vera Kozmik opozorila tudi na problem poimenovanj oseb, njihovih funkcij in poklicev. Menila je, da problem sicer ni toliko v tem, »da poklici niso napisani v ženski obliki, ampak predvsem to, in to je diskriminacija, da je 73 določenih poklicev napisanih v ženski slovnični obliki« (Kozmik, Jeram 1995: 51). Za to, da se je zgodilo nekaj sprememb, je trajalo kar dolgo, hkrati pa do teh sprememb ni prišlo na vseh področjih. Tako danes na številnih spletnih straneh institucij, tudi izobraževalnih, še vedno beremo tajnik in ime in priimek ženske, ki zaseda to delovno mesto (Kranjc, Ožbot 2013: 236).

5 Gl. tudi *Smernice za spolno občutljivo rabo jezika*, 2018, Mojca Šaupertl, Helena Dobrovoljc, Jasna Jeram, Maksimiljan Gulič.

6 3. 5. 2020.

7 Mihaela Bauman Podojsteršek je univerzitetna diplomirana ekonomistka. Svojo poslovno pot je začela leta 1986 v gospodarstvu, in sicer kot svetovalka za finance in računovodstvo. Deset let kasneje je pot nadaljevala v javnem sektorju. Na takratnem ministrstvu za šolstvo je kot svetovalka ministra sedem let skrbela za načrtovanje in izvajanje proračuna ter financiranje javnih zavodov. Na Univerzi v Ljubljani se je več let ukvarjala z notranjo revizijo in večjimi investicijskimi projekti, bila je tudi pomočnica rektorja za finančno področje. Na mesto glavnega tajnika Univerze je bila s 1. 7. 2014 imenovana za šest let. (https://www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/organizacija)

damo še v SSKJ2 in gesli primerjamo, vidimo, da je med njima precejšnja pomenska razlika, ki je najprej prisotna v sami razlagi 1. pomena, nato pa v polnosti pri 2. pomenu.

tájnica -e ž (â)

1. *ženska, ki opravlja administrativne, organizacijske, tehnične posle*: narekovati pismo tajnici; zaposlena je kot tajnica; tajnica direktorja / tajnica režije *ki med snemanjem zapisuje tehnične, organizacijske podatke, režiserjeve opombe*

2. *naprava, storitev, ki ob telefonskem klicu predvaja posneto sporočilo in shranjuje sporočila klicateljev*: oglasila se je avtomatska tajnica / telefonska tajnica

tájnik -a m (â)

1. *kdor opravlja administrativne, organizacijske, tehnične posle*: dati navodila tajniku; tajnik šole; dela in naloge tajnika / osebni tajnik / občinski tajnik nekdanj *kdor opravlja pisarniške posle na občini; tajnik režije ki med snemanjem zapisuje tehnične in organizacijske podatke, režiserjeve opombe*

2. *visok funkcionar kake organizacije, telesa*: izvoliti tajnika; glavni tajnik; predsednik in tajnik

Medtem ko je tajnik opredeljen tudi kot visok funkcionar (2. pomen), ostaja tajnica le na ravni opravljanja administrativnih poslov (1. pomen pri tajnici in tajniku). Zaključimo lahko, da čeprav uradna uredba odpravlja razlikovanje med tajnikom in tajnico, ta še naprej obstaja in ostaja. Temelji pa izključno na slovnični kategoriji spola.

2 Inkluzivna slovnica⁸

Iz slovarske ravni bomo prešli na slovnično, čeprav sta obe ravni neobhodno tesno povezani in se medsebojno vključujeta, kar bo razvidno tudi iz same obravnave. Predstavili bomo (in hkrati skušali kritično opredeliti) slovnične postopke jezikovne feminizacije, ki so vezani tako na govorjeni kot pisni jezik, hkrati pa se izogibajo rabi moškega spola kot generičnega. Temelj inkluzivne slovnice sta tako leksikalna in skladenjska feminizacija. Leksikalna feminizacija pomeni tvorjenje ženskih oblik besed (besedotvorje), skladenjska pa feminizacijo besede znotraj besedne zveze (npr. ujemanje).

2.1 Leksikalna feminizacija

Ogledali si bomo 7 različnih vrst leksikalne feminizacije: (1) rabo historične oblike, (2) rabo sodobnih besedotvornih zakonitosti slovenskega jezika, (3) ozir na splošno oziroma ljudsko rabo, (4) zamenjavo samostalnikov, (5) rabo tujk ali prevzetih besed, feminiziranih po besedotvornih postopkih izvornega jezika, (6) rabo neologizmov in nove grafije, (7) radikalno feminizacijo.

V prispevku se bomo zaradi tehničnih omejitev ustavili le pri treh.

⁸ Drugi del pričujočega prispevka izhaja iz prispevka Mojce Smolej, Anormativizem in dileme inkluzivne slovnice (2019).

(1) *Raba sodobnih besedotvornih zakonitosti slovenskega jezika* je najpogostejši postopek za feminizacijo do zdaj, npr.: zidar → zidarka (SSKJ2), rudar → rudarka*, gozdar → gozdar-ka (SSKJ2), dekan → dekanja, dekanka, dekanica (SSKJ2). Kot pomanjkljivost se lahko kaže večbesednost, pri čemer besede tekmujejo za prevlado. Samo tvorjenje je nezahtevno, saj se upoštevajo besedotvorni postopki, tipični za slovenski jezik.

(2) *Raba neologizmov in nove grafije* pozna več postopkov:

a) tvorjenje obojespolne besede z izrabo že obstoječe, ki največkrat izraža srednji slovnični spol, npr.: študentje + študentke → študentstvo; profesorji + profesorice → profesorstvo; deklice in dečki → otroci* (je že zaznamovan z moškim spolom) ali otroštvo* (ima že svoj primarni pomen in lahko vnaša nejasnost) ali predšolske in šolske osebe (je že zaznamovan z ženskim spolom in spolno ni nevtralen)*; nujno je še dodati, da obojespolne besede v srednjem slovničnem spolu mnogokrat niso slogovno enakovredne enospolnim besedam.

b) tvorjenje obojespolne besede z združitvijo morfemov obeh besed, npr.: brat + sestra → brastra (se ne zmore izogniti slovničnemu spolu); hči + sin → hčin (se ne zmore izogniti slovničnemu spolu, čeprav zaobjema oba prvotna samostalnika).

c) raba posebnih grafičnih znamenj, npr. podčrtaja: študent_ka, predsednik_ca (otežuje berljivost in razumevanje). Raba neologizmov in nove grafije skuša poiskati nevtralen izraz, ki je največkrat srednjega spola, vendar pa prav zaradi rabe različnih grafičnih znamenj (npr. podčrtaja) otežuje berljivost in razumevanje.

(3) *Radikalna feminizacija* temelji izključno na rabi ženskega spola, ki vključuje tudi moške osebe, npr. Študentke morajo za vpis v višji letnik doseči najmanj 60 KT.

Žal se pomanjkljivost pri večini postopkov kaže prav na ravni razumljivosti oziroma koherence, občasno pa tudi na ravni prezahtevne ali preobtežene tvorjenosti zaradi doslednega upoštevanja rabe vseh spolov (npr. *sklep o zaposlitvi vršilca dolžnosti ravnatelja/vršilca dolžnosti ravnateljice/vršilke dolžnosti ravnateljice/vršilke dolžnosti ravnatelja*), kar še dodatno otežuje koherenco samega besedila. Problem radikalne feminizacije je njen nasprotni učinek (raba izključno enega spola). Če bi hoteli biti torej skrajno dosledni pri zahtevah feminizacije, bi morali poseči po postopkih tvorjenja novega spola, ki bi zaobjemal vse spole, oziroma v nesporno rabo jezika. To bi zagotovo pomenilo precejšen poseg v sistem slovenskega jezika. Skušali bomo premisliti tudi o vseh možnih postopkih, ki bi pravkar napisano vsaj delno smiselno realiziralo.

2.2 Skladenjska feminizacija

V okviru skladenjske feminizacije je možnih 7 različnih postopkov. Vezani so predvsem na načine izražanja skladenjskih razmerij (ujemanje). Ker so že sami primeri dovolj povedni, postopkov ne bomo natančneje pojasnjevali.

Tabela 1: Skladenjska feminizacija

Vrsta skladenjske feminizacije	Primer
Ujemanje po bližini	Dijaki in dijakinje so končale s poukom. Dijakinje in dijaki so končali s poukom.
Alternacija spolov	Dijaki so bili veseli konca pouka, saj se bodo lahko med prazniki končno odpočile in vsaj za nekaj časa pozabili na šolske obveznosti.
Dvojnica	Dijaki/dijakinje so končali/končale s poukom.
Ženski spol kot generični	Dijakinje so končale s poukom.
Raba večinskega spola	Se ravna glede na število predstavnikov posameznega spola.
Vezana grafija	Možnih je veliko različnih grafij, npr.: - Dijaki_nje so končali_e s poukom. - DijakiNJE so končaliE s poukom. - Dijaki+ so končali+ s poukom. - Dijakinje- so končale- s poukom. - Dijaki^ so končali^ s poukom itn.
Enospolna (skupnospolna) raba	Dijaštvo je končalo s poukom.

3 Ujemanje med osebkom in povedkom

V drugem poglavju je bila kategorija ujemanja omenjena predvsem na ravni inkluzivne slovnice (oziroma radikalne feminizacije). V nadaljevanju bomo ujemanje analizirali tudi s stališča načina izražanja podrednega skladenjskega razmerja med osebkom in povedkom oziroma povedkovim določilom, in sicer v primerih, ki niso problematični v okviru »feminizacije«, pač pa izključno na ravni slovničnega izražanja kategorije ujemanja. Izpustili bomo torej primere, kot so: a) *Ana in Janez sta se sprehajala/sta se sprehajali*; b) *Ana se je sprehajala z Janezom*; c) *Janez se je sprehajal z Ano* itn. Zanimali nas bodo primeri, kot sta: a) *Moja največja ljubezen je bil klavir* oziroma b) *Moja največja ljubezen je bila klavir*.⁹

Slovenska slovnica Jožeta Toporišiča tovrstnih primerov ne obravnava. Obravnava le primere, pri katerih raba kategorije spola ni problematična.

Preden se podrobneje pomudimo ob povedku, pogledajmo definicijo osebkov s stališča sklona. Rekli smo, da je osebek tisti stavčni člen, ki je v imenovalniku kakor tudi povedkovo določilo, kot npr. v stavku *Tomaž je otrok*. Kateri imenovalnik je tu osebek in kateri določilo povedka? Na to vprašanje dobimo odgovor tako, da zamenjamo bodisi prvi bodisi drugi samostalnik s samostalnikom katerega drugega spola. Če se pri tem mora spremeniti spol glagola, imamo opravka z osebkovim samostalnikom, sicer s povedkovim. Prim.: *Tomaž je bil otrok* proti *Ivanka je bila otrok*. [...] V primerih kot *Tomaž je bil otrok* ali *Tomaž je bil sirota* ali *Tomaž je bil strašilo* nam nespremenjena spolska značilnost glagola pove, da so imenovalniki *otrok*, *sirota*

⁹ Raziskavo je opravila Janja Ribič v svojem magistrskem delu *Ujemanje med povedkom in osebkom v kopolativnih stavkih* pod mentorstvom Mojce Smolej in Polone Gantar (2018, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko). Del raziskav je bil predhodno objavljen v: Ribič 2016.

in strašilo povedkovi. Spol povedkovega samostalnika namreč ne more vplivati na spol povedkovega glagola. (Toporišič 1982: 158)

Primeri, ki jih navaja Toporišič, so jasni, saj je v vseh samostalnikih v funkciji osebka izražena kategorija živosti. Primeri, v katerih je izražena kategorija neživosti, v različnih korpusih izpričujejo nedosledno rabo. Pri nekaterih je osebek tisti, ki narekuje spol in število, pri drugih pa je nasprotno povedkovo določilo tisto, ki prevzema vlogo nadrednega člena. Ogleдали si bomo nekaj tovrstnih primerov.¹⁰

a) Zveza edninskega samostalnika (ali edninske samostalniške besedne zveze) v vlogi osebka z edninskim samostalnikom (ali edninsko besedno zvezo) v vlogi povedkovega določila z izraženo kategorijo neživosti;

- Problem je bil slabša prodaja telefonov. : Velik problem je bila smučarska oprema.
- Pogoj je bil znanje angleškega jezika. : Osnovni pogoj je bilo znanje kitajščine.
- Moje vodilo je bilo kakovost. : Moje vodilo je bila vedno iskrenost.
- Njena prva ljubezen je bila klavir. : Njena prva ljubezen je bil klavir.
- Največja težava je bila pomanjkanje motivacije. : Največja težava je bilo finančno stanje.

V navedenih primerih (v vseh je izražena kategorija neživosti) smo izpostavili skoraj vse možne kombinacije po spolu: moški spol (osebek) – ženski spol (pov. določilo), moški spol (osebek) – srednji spol (pov. določilo), srednji spol (osebek) – ženski spol (pov. določilo), ženski spol (osebek) – moški spol (pov. določilo), ženski spol (osebek) – srednji spol (pov. določilo). Kot je razvidno, prevzemata vlogo vodilnega člena tako osebek kot povedkovo določilo. V analizo primerov bi morali vključiti tudi širšo besediloslovno (diskurzivno) analizo (kontekst), ki bi temeljila na zakonitostih členitve po aktualnosti. Predvidevamo, da nam bi vsaj delno odkrila prevladujoči element, ki vpliva na prevzem vloge nadrednega člena.

b) Zveza edninskega samostalnika (ali edninske samostalniške besedne zveze) v vlogi osebka z edninskim samostalnikom (ali edninsko besedno zvezo) v vlogi povedkovega določila z izraženo kategorijo živosti oziroma človeškosti;

- Vsaka četrta smrtna žrtev je bila pešec. : Druga žrtev je bil njen soprog, ki se je obesil.
- / : Vsaka stota žrtev je bil otrok.
- / : Nerešljiva uganka je bil Luka Modrić.
- / : Njihova prva misel je bil arhitekt R. Vasquez.
- / : Največja zvezda je bil pianist Bojan Gorišek.

V primerih, kjer ima samostalniška besedna zveza oziroma samostalnik, ki stoji za osebno glagolsko obliko, podspol človeškosti, lahko vidimo, da največkrat vlogo nadrednega člena prevzame

¹⁰ Pri primerih bomo izhajali iz magistrskega dela Janje Ribič (2018). V delu je tudi nadrobno opisan metodološki pristop k analizi obravnavane problematike.

prav povedkovo določilo oziroma tisti element, ki izraža kategorijo človeškosti. Povedkova vez se ujema s samostalniško besedno zvezo oziroma s samostalnikom, ki ima podspol človeškosti.

c) Zveza edninske samostalniške besedne zveze oziroma edninskega samostalnika z needninsko samostalniško besedno zvezo oziroma z needninskim samostalnikom v vlogi povedkovega določila; Toporišič večkrat zapiše, da se povedkova vez v primeru, da je povedkovo določilo v drugem številu kot osebek, ujema s povedkovim določilom, in ne osebkom.

Navadno je osebek tisti, ki ujema ves povedek, če pa je povedek zložen in povedkovo določilo v drugem številu kakor osebek, se vez ujema s povedkovim določilom: To mesto so Brežice [...] (Toporišič 1992: 338)

Zanimivo je, da pregled rabe v korpusu Gigafida navedene trditve ne podpira popolnoma.

V korpusu Gigafida lahko najdemo veliko primerov kopulativnih stavkov, kjer je samostalniška besedna zveza oziroma samostalnik na začetku stavka v ednini, samostalniška besedna zveza oziroma samostalnik, ki stoji za osebo glagolsko obliko, pa v dvojini ali v množini. Toporišič (2004), Kunst-Gnamuš (1993) ter Orešnik in Orešnik (2007) trdijo, da se v teh primerih povedkova vez ujema s povedkovim določilom (torej bi naj obliko povedkove vezi narekovala samostalniška besedna zveza oziroma samostalnik, ki stoji za osebo glagolsko obliko), česar raba v korpusu Gigafida ne potrdi popolnoma. (Ribič 2016: 144)

Ogledali si bomo nekaj primerov, in sicer razporejenih glede na različne zveze po spolu, številu ali kategoriji živosti.

- Tema je bila morski motivi.
- Moje osnovno vodilo je bilo nespremenjena harmonija in melodija narodnih pesmi.
- Rezultat je bil manjše razlivanje in ostrejša tiskanje na navaden papir.
- Rezultat so bili veliki premiki cen na nepremičninskem trgu.
- Predmet pogovora so tudi zahteve avtoprevoznikov iz junija letos.
- Moja prva ljubezen so bili Beatli.
- Velika uganka so Avstralci.
- Rdeča nit pogovora sta seveda Michael Schumacher in Fernando Alonso.

Prvi primer izrazito izstopa iz predvidene normativne rabe, po kateri naj bi se vez ujemala s povedkovim določilom, kadar je ta v drugem številu (npr. dvojini ali množini) kot osebek (ki je v ednini). Korpus Gigafida vsekakor kaže, da so tovrstni primeri redki.

Drugi in tretji primer vsebujeta zloženo povedkovo določilo oziroma priredno zvezo besed v vlogi povedkovega določila, zato lahko le pogojno trdimo, da se vez ne ujema s povedkovim določilom.

V četrtem in petem primeru sta kopulativna stavka, v katerih je osebek (neživo) v ednini, povedkovo določilo (s kategorijo neživo) pa v množini. V obeh se, tako kot predvideva *Slovenska slovnica*, vez ujema s povedkovim določilom.

V zadnjih treh primerih vlogo povedkovega določila opravljajo samostalniške besedne zveze oziroma samostalniki v množini s podspolom človeškosti, zato obliko povedkove vezi ne narekujejo samostalniške besedne zveze oziroma samostalniki v vlogi osebkov, pač pa v vlogi povedkovega

določila. Enako se je pokazalo tudi v primerih, pri katerih sta tako osebek kot povedkovo določilo v ednini.

4 Sklep

Na spol v jeziku smo pogledali zelo omejeno in še to le z nekaterih zornih kotov. Kot sta zapisali že S. Kranjc in M. Ožbot (2013: 233), so študije jezika in spola tema, ki je po eni strani izjemno kompleksna, zato se prepleta skozi različna znanstvena področja, od jezikoslovja do psihologije in sociologije, po drugi pa posega na izredno občutljivo področje družbeno-kulturnih in etičnih norm.

Viri in literatura

- GORJANC, Vojko, 2007: Kontekstualizacija oseb ženskega in moškega spola v slovenskih tiskanih medijih. Irena Novak Popov (ur.): *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 43. SSJLK. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko.
- KOZMIK VODUŠEK, Vera, JERAM, Jasna, 1995: *Neseksistična raba jezika*. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko.
- KRANJC, Simona, OŽBOT Martina, 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Obdobja 32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- KUNST-GNAMUŠ, Olga, 1989: Težave s stavčnočlenskim razločevanjem zaradi oblikovnega sovpadanja pomenskih in sklonskih razlik. *Jezik in slovstvo* XXXV/1–2. 15–24.
- KUNST-GNAMUŠ, Olga, 1993: Slovnična zgradba in vloga stavkov s pomensko podstavo SZ1 biti SZ2. *Jezik in slovstvo* XXXVIII/7–8. 267–280.
- OREŠNIK, Varja, OREŠNIK, Janez, 2007: Povedkovo določilo v naravni skladnji slovenščine. *Jezikoslovni zapiski* XII/1–2. 103–116.
- RIBIČ, Janja, 2016: Ujemanje med povedkom in osebkom v kopolativnih stavkih. *Jezik in slovstvo* LXI/2. 140–147.
- RIBIČ, Janja, 2018: *Vidiki ujemanja v kopolativnih stavkih v slovenščini in angleščini*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* [= SSKJ]. www.fran.si
- SMOLEJ, Mojca, 2019: Anormativizem in dileme inkluzivne slovnice. *Slavistična revija* LXVII/2. 179–188.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2019: Spol – jezikovni sistem in ideologija. *Slavistična revija* LXVII/2. 127–137.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2007: Moški je glava in ženska srce – spolni stereotipi. Irena Novak Popov (ur.): *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 43. SSJLK. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko. 181–193.

Saška Štumberger
 Filozofska fakulteta, Ljubljana
 DOI: 10.4312/SSJLK.57.21-28

Raba ženskih slovničnih oblik v slovenskem knjižnem jeziku

Slovenščina spada med spolno občutljive jezike, kajti kategorijo spola izraža pri samostalniku, pridevniku, glagolu in zaimku. Veliko možnosti za izražanje kategorije spola v slovnicu se kaže v slovenskem besedotvornem sistemu, ki – najpogosteje po postopku izpeljave – ponuja možnosti za tvorjenje poimenovanj za ženske osebe. V prispevku bo predstavljena raba ženskih oblik v besedilih, ki kaže na večjo prisotnost žensk v javnem življenju, kajti raba ženskih slovničnih oblik je povezana s poimenovanjem ženskih oseb, medtem ko se moške slovnične oblike rabijo v dveh pomenih: za poimenovanje moških oseb in spolno nezaznamovano.

slovnični spol, slovenščina, jezikovni sistem, jezikovna raba, ženske slovnične oblike

Slovene is a gender sensitive language, with the category of gender being expressed with nouns, adjectives, verbs and pronouns. The extensive possibilities for grammatical expression of gender can be seen in the word formation system, which offers, usually through the procedure of derivation, the chance of forming an expression for the female person. This paper presents the use of feminine forms in texts that point to the greater presence of women in public life, for the use of female grammatical forms is connected with expressions for female persons, whereas the use of male grammatical forms has two meanings: expressions for male persons and for gender unmarked.

grammatical gender, Slovene, language system, language use, female grammatical forms

Slovenski jezikovni sistem

Spol je kategorija za razvrščanje samostalnikov v tri sklanjatve – moško, žensko in srednjo, pri moški sklanjati ločimo še kategorijo živosti, ki se kaže v ujemanju roditelja in tožilnika pri samostalnikih moškega spola v ednini. Pri samostalniku, pridevniku in zaimku ločimo šest sklonov: imenovalnik, roditeljnik, dajalnik, tožilnik, mestnik in orodnik. Pregibne besedne vrste v slovenščini ločijo tri števila: ednino, dvojino za označevanje dveh in množino za označevanje več kot dveh zunajjezikovnih danosti.

Vsi samostalniki v slovenščini imajo določen slovnični spol; to velja tudi za tiste, ki poimenujejo neživo, npr. *miza* (ženski spol), *oblak* (moški spol) ali *sonce* (srednji spol). Kadar pri poimenovanju oseb izhajamo iz njihove »biološke funkcije pa tudi rodovne oziroma družinske vezanosti« (Vidovič Muha 1997: 70), imamo za poimenovanja moških in ženskih oseb besedotvorno nepovezane lekseme, pri katerih ima »poimenovanje moškega [...] dopolnjevalni protipomenski par v poimenovanju ženske: *ženska* – *moški*, *žena* – *mož*, *deklica* – *deček*, *mati* – *oče*« (prav tam). Taka poimenovanja imajo tudi izrazno samostojne nadpomenke, npr. *oseba* je nadpomenka ženski in moškemu, *zakonec* ženi in možu, *otrok* deklici in dečku, *starši* materi in očetu.

Pri poimenovanjih oseb po družbenih funkcijah ali dejavnostih nimamo izrazno samostojnih nadpomenk. V takih primerih je izraz za poimenovanje osebe večpomenski – rabimo ga kot spolno nezaznamovan izraz, z njim pa poimenujemo tudi moške osebe. Nezaznamovanost kategorije

spola se v slovarskih razlagah kaže z rabo spolno nezaznamovanega zaimka *kdor* ali nadpomenk *oseba* in *bitje*. V razlagalnem *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2* (SSKJ²) imamo za samostalnike moškega slovničnega spola naslednje razlage: *učitelj* »kdor (poklicno) uči, poučuje«, *antijunak* »1. negativna ali nedejavna glavna literarna oseba v nasprotju z aktivno delujočim junakom«, *bog* »1. ed., v enoboštvu nadnaravno bitje, ki je ustvarilo svet in ki posega v njegov razvoj«.

Zaimek *kdor* ter samostalnika *oseba* in *bitje* ne izražajo niti ženskega niti moškega biološkega spola in so v slovarskih razlagah rabljeni spolno nezaznamovano.

Razlage samostalnikov ženskega slovničnega spola so spolno zaznamovane z nadpomenko *ženska* ali pridevnikom *ženski*. V SSKJ² je *učiteljica* »1. ženska, ki (poklicno) uči, poučuje«, anti-junakinje v slovarju ni, *junakinja* je »1. ženska, ki je storila izredno pogumno, junaško dejanje«, *boginja* pa »1. v mnogoboštvu žensko božansko bitje«.¹

Pri slovarskih razlagah poimenovanj za osebe, ki temeljijo na analizi po slovarskih kriterijih zbranega gradiva,² torej ločujemo spolno nezaznamovane in spolno določene razlage. Analiza SSKJ² je pokazala, da je »spolno nezaznamovana raba najpogosteje povezana z moškim slovničnim spolom« (Štumberger 2019: 206), v slovarju pa najdemo tudi spolno nezaznamovane izraze za poimenovanja oseb v srednjem in ženskem slovničnem spolu. Spolno nezaznamovani prvi pomen v ženskem slovničnem spolu imajo nevtralna poimenovanja *priča*, *žrtev*, *oseba*; čustveno zaznamovana poimenovanja so *brblja*, *brbra*, *cmendra*, *cmera*, *cmerda*, *cmerga*, *čveka*, *negoda*, *nerga*, *prismoda*, *zguba*, *žlabudra*, *žlobudra*, *žužlja*, *žužnja*, *blebetulja*, *klepetulja*, *cmerika*, *jokica*, *propalica*, *jera/Jera*, *mila jera/Jera*. Spolno nezaznamovani pomen v srednjem slovničnem spolu ima nevtralno poimenovanje *bitje*, čustveno zaznamovana poimenovanja so *cepetaló*, *človeče*, *dremalo*, *gobezdalo*, *hacalo*, *vreščalo*, *zaspane*, *zijalo*, *zmene*, *žužnjalo*, *bitjece*.³

Poimenovanje ženskih oseb v slovenskih besedilih

Pri poimenovanju ženskih oseb je izbira slovnične oblike odvisna od tega, ali so skupine po spolu sestavljene samo iz žensk ali spolno mešane: »Oblike za ženski spol so mogoče le, če so sporočevalka in vse udeleženske ženskega spola. Če bi se sporočevalka v spolno mešani skupini izrekala v oblikah za ženski spol, bi bilo njeno izražanje zaznamovano; nagovarjala bi samo ženske« (Kunst Gnamuš 1994/95: 258).

V besedilih lahko torej »slovnični moški spol prevzame vlogo nadpomenke« (prav tam: 259), to pa velja tudi za primere, ko ženske v določenih poklicih prevladujejo. Tako ni nobenega dvoma, da bodo stavkali tako *učitelji* kot *učiteljice* ali *vzgojiteljice* in *vzgojitelji*, čeprav je v naslovu časopisnega članka samo moška slovnična oblika, npr. *Učitelji* in *vzgojitelji* bodo stavkali za valentinovo

1 Zgledi so iz Štumberger 2019.

2 Uvod v SSKJ², § 12: »Slovarsko gradivo prve izdaje Slovarja slovenskega knjižnega jezika je bilo izpisano iz 3357 enot oziroma 5128 knjig, in sicer iz leposlovnih del, revij, časopisov, poljudnoznanstvenih del in šolskih knjig. Zelo redke so besede, za katere ni bilo izpisov. Gradivo zanje je bilo prevzeto iz Pleteršnikovega slovarja ali iz Slovenskega pravopisa 1962, včasih pa tudi z listkov s podatki, ki so jih po svojem vedenju zapisali uredniki. Iz vsega gradiva je bila za prikaz v slovarju odbrana približno tretjina iztočnic. Gradivni viri za dopolnitve, ki jih prinaša druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, so bili zlasti besedilni korpusi Nova beseda, Gigafida in Kres. Izbor besedja, prikazanega v slovarju, je nastal glede na pogostnost pojavitev v gradivu.«

3 Zgledi so iz Štumberger 2019: 207.

(STA, Marko Rabuza 2017). Moška slovnična oblika ima v besedilih dva pomena – uporabljamo jo za označevanje samo moških ali spolno mešanih skupin.

V zvezi z rabo moških slovničnih oblik opozarjam na to, da so po drugi svetovni vojni poskušali uvesti rabo moških slovničnih oblik tudi za označevanje konkretnih ženskih oseb (Pogorelec 1997: 5, opomba 8):

Dosledno rabo nadspolne moške oblike v nomenklaturi poklicev in funkcij so v prvih dveh povojnih desetletjih uveljavljale tudi ženske funkcionarke in ženske organizacije. Drugačna raba v medijih je bila v določenem smislu znak neodobravanja ne le jezikovne oblike, ki je bila v dveh stopnjah prenesena iz tujih jezikovnih vzorcev in tujih ideoloških podstav, sovjetske ruske in od tam srbohrvaške, od koder so jo prevzeli v uradno slovenščino, ampak tudi tuje ideologije. Nemara je tudi v tem tujstvu jezikovnega in ideološkega znaka razlog za drugačno medijsko rabo in postopno drugačno uveljavljanje ženskih poimenovanj, kar pa je seveda nasledek postopnega dozorevanja domačih gibanj za žensko uveljavitev.

Raba nadspolne moške oblike za poimenovanje ženskih oseb je torej povezana z vplivom ruskega in srbohrvaškega jezika, to pa potrjuje tudi raziskava časopisov *Slovenski poročevalec* in njegovega naslednika *Delo* za izbrane številke iz leta 1945, 1969 in 2000. Največ rabe nadspolne moške oblike za znane ženske osebe je bilo v časopisu *Slovenski poročevalec* leta 1945, leta 1969 je bila v *Delu* taka raba zabeležena samo v enem besedilu, leta 2000 pa ni bilo v pregledanem časopisu niti enega primera (Umek 2008: 84).

Zgledi iz leta 1945:

Sestava Narodne vlade Slovenije

Imenovani so:

[...] za ministra za socialno politiko: Vida Tomšič (*Slovenski poročevalec* VI/16, 8. 5. 1945, str. 1).

Lidija Šentjerc v imenu Centralnega komiteja KPS: Tovariši in tovarišice! Navdaja me posebna radost, da kot star ilegalni delavec v Ljubljani lahko danes pozdravim v imenu CK KPS ta veličastni zbor delegatov mesta Ljubljane (*Slovenski poročevalec* VI/24, 20. 5. 1945, str. 2).

Minister za socialno politiko tov. Vida Tomšič je dala dopisniku TANJUG-a na njegova vprašanja naslednja pojasnila (*Slovenski poročevalec* VI/52, 20. 6. 1945, str. 2).

Analiza zgledov rabe moške slovnične oblike za konkretne ženske osebe kaže, da se v besedni zvezi samostalnik ujema s pridevnikom, glagol pa je v ženski slovnični obliki, npr. star ilegalni delavec, minister za socialno politiko tov. Vida Tomšič je dala [...].

Drugačno rabo kot poimenovanje funkcij kažejo oglasi za delo, v katerih najdemo tudi obojespolna poimenovanja:⁴

⁴ Vsi zgledi so iz *Slovenskega poročevalca* VI/39, 6. 6. 1945, str. 39.

TAJNIKA ali tainico išče Društvo slepih v Ljubljani za dve uri popoldne. Ponudbe poslati na Društvo slepih. Ljubljana, Gradišče 7.

PROFESORJA(ico), dobrega, za angleški jezik iščem. Ponudbe na upravo pod »Angleščina«.

Vajenci(-ke)

DEKLE išče mesto šiviljske vajenke. Ponudba pod »Vajenka«.

Hišnika ali hišnico SPREJME VEČJE PODJETJE. – Zaželen je delaven, zanesljiv in pošten zakonski par.
– Nastop 1. julija t. l. Naslov v upravi »Slovenskega poročevalca«.

Raba ženskih poimenovanj v starejših besedilih

Jezikovni vzorci »so se oblikovali v jeziku v stoletjih razvoja, razlikovanje po spolu je razvidno tako v govornem kot v pisanem jeziku« (Pogorelec 1997: 6). Analiza slovenskih besedil je pokazala, da sta v *Brižinskih spomenikih* »le dve ženski poimenovanji: Prvo, lastno, se v sodobni pisavi glasi *sveta mati Marija*, sicer so v nebeškem moškem svetu navzoče le še *deve pravdne* = *pravične device* v prvem in *device* v tretjem spomeniku. Duhovnik nagovarja v svojem besedilu le sinove in se šteje k bratom [...]« (prav tam: 6).

V *Stiškem rokopisu* (1428–1444), kot navaja B. Pogorelec, so razlikovali »med *svetiki* in *sve-ticami*, starejšo obliko današnje dvojnice *svetniki*, *svetnice*« (prav tam: 6, op. 11). V *Černjejskem rokopisu* s konca 15. stoletja najdemo »izraz gospodinji (= starejša oblika za gospodinjo) ob moškem *gospodar*« (prav tam: 6), poimenovanje *Doctorza* pa je kot prevod nemške besede *Doctorin* zapisano v Trubarjevi *Hišni postili* (Merše 2013: 191, op. 344): »Žensko poimenovanje se nanaša na Jezusovo mater Marijo: *ona ta velika Doctorza inu Prerokynja, katera ie vuzheneifha, kakor vfi Apoftoli inu Preroki, te lube Elizabethe peifstinja inu Kluzhariza poftane* (TPo 1595: III, 133).«

Rabo ženskih poimenovanj B. Pogorelec povezuje s spolnim zaznamovanjem konkretne osebe, to pa je obstajalo tudi pri priimkih, kakor kaže primer oporoke Barbare pl. Kazianar iz 17. stoletja, ki se je podpisovala kot »*Barbara Kazianerica vdova frai(n)* oziroma *Kazianarica*« (Pogorelec 1997: 7). Za 17. stoletje za tvorbo ženskih poimenovanj iz moških priimkov B. Pogorelec navaja naslednja obrazila (prav tam: 8): *-ca/-ica, -ka, -ovka, -la, -ula* z zgledi *Zagorec – Zagorčevka, Gornik – Gornikovka, Bister – Bistrovka, Smole – Smoletovka, Osole – Osoletovka* ali *Osolela, Volk – Volkula*. Pri tvorjenkah gre za »izpeljanke iz svojilnega (pripadnostnega) pridevnika, kar pa nakazuje še dodatno semantično prvino ženskih poimenovanj, pripadnost k nekomu, k družini, rodu, možu« (prav tam: 8).

Pri ženskih poimenovanjih imamo za priimke v slovenščini »poleg moške oblike priimka, ki je veljala po matičnih knjigah od 17. stoletja za osebe obeh spolov« (prav tam), za ženske v splošni pogovorni rabi iz priimka tvorjene svojilne pridevnike (prav tam: 8):

Ta oblika se je v socialnem spreminjanju slovenskega jezika in ustaljevanju norme uveljavila tako v urbani kot v ruralnem okolju in polagoma izpodrinila nekdanje samostalniške tvorbe, ki presoje knjižne primernosti niso prenesle. Toda oblika s svojilnim pridevnikom namesto priimka nosi zaradi distribucije

Janez Tovornik na eni in Ana Tovornikova na drugi strani primes jezikovne neenakopravnosti in tudi neuradnosti. Taka raba je zelo pogosta v govoru, posebej opazna je v medijih.

Poimenovanja s pomenom (zakonska) žena

S pomenskega stališča so zanimivi primeri, »ko poimenovanje ženske, besedotvorno motivirano s poimenovanjem položaja, poklica ali kako drugače izpostavljene družbene dejavnosti moškega, pomeni v prvi vrsti ali samo (zakonsko) ženo« (Vidovič Muha 1997: 70). V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) je 75 leksemov s pomenom 'zakonska žena', označeni pa so na naslednje načine (Štumberger 2019: 207):

1. s časovno-frekvenčnim kvalifikatorjem starinsko:⁵ *starešinka, stotnica, svetnica, županja, načelnica, organistovka, pekovka, polkovnica, popadija, popinja, popovka, ribičevka, črednica, dacarka, davkarica, dimnikarica, doktorica, glavarka, glavarica, gozdarica, gubernatorica, guvernerka, hišnica, hotelirka, kajžarica, kapitanka*;
2. s časovno-frekvenčnim kvalifikatorjem zastarelo:⁶ *sodnica, sodnikovka, generalica, generalka, kapetanica*;
3. s časovno-frekvenčnim kvalifikatorjem redko:⁷ *prestolonaslednica, cerkovnica, doževka*;
4. s kvalifikatorskim pojasnilom: *vojvodinja* v nekaterih deželah, *šahinja* zlasti v iranskem okolju, nekdanj, *vikontésa* v Franciji, *bankirka* v nekaterih deželah, *bazilisa* v bizantinski državi, *begovica* v fevdalni Turčiji;
5. brez časovnega kvalifikatorja: *viničarka, žagarica, graščakinja, grofica, grofinja, banica, bajtarica, baronica*.

Analiza *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* (SNB) je pokazala, da je pri teh poimenovanjih lahko prišlo do spremembe pomena 'zakonska žena' v 'žensko, ki opravlja določen poklic ali je nosilka čina', npr. *notarka, bankirka* in *majorka* (Štumberger 2015: 102–103). V SSKJ² so ti pomeni navedeni kot prvi:

SSKJ

notárka -e ž (ā) star. *notarjeva žena*: jezikava notarka; dacarka in notarka

SNB

notárka^{SSKJ8} - e ž, člov. (ā)

ženska, ki poklicno sestavlja pravne listine z uradno veljavnostjo, izdaja potrdila, overovlja podpise,

-
- 5 »Beseda, pomen ali zveza, ki je bila nekoč (v kaki funkciji) splošno rabljena; danes ima arhaično patino (*ajd, akoravno*)« (SSKJ, § 154).
 - 6 »Nekoč rabljena beseda, pomen ali zveza; danes je v knjižnem jeziku mrtva (*blagajnica, diviti se*). O tem, kakšno stilno vrednost je imela tako kvalificirana beseda nekoč, slovar ne daje pojasnil« (SSKJ, § 155).
 - 7 »Beseda, pomen ali zveza, ki je sicer v splošni rabi, pa je v razmerju do sinonima precej redka (*bogataška, dopoldneven*)« (SSKJ, § 153).
 - 8 SNB, Uvod (9): »Zaradi večje praktičnosti je neposredno navezovanje na iztočnice v SSKJ pokazano s posebnim grafičnim znamenjem ^{SSKJ}, ki obvešča, da gre za nov pomen že uslovarjene besede (*čarovnik^{SSKJ} rač., okužen^{SSKJ} rač.*) ali širjenje njenega pomena v novih besednih zvezah (*optični^{SSKJ} optično vlakno*).«

prepise: overiti podpis pri notarki; urad notarke; Notarka je bila imenovana na podlagi predloga notarske zbornice, ki je od enajstih kandidatov, kolikor se jih je prijavilo na razpis, ministru predlagala v imenovanje tri kandidate E (†)notár

SSKJ²

notárka -e ž (ã)

1. ženska, ki poklicno sestavlja pravne listine z uradno veljavnostjo, izdaja potrdila, overovlja podpise, prepise: notarka je bila imenovana na podlagi predloga notarske zbornice; overiti podpis pri notarki; pisarna notarke; odvetnica in notarka
2. star. notarjeva žena: jezikava notarka; dacarka in notarka

Geslo *notarka* ima v SSKJ kvalifikator starinsko⁹ in pomen 'notarjeva žena'. Notariat je na slovenskih tleh obstajal »od 21. 5. 1855, ko je bil sprejet avstrijski notarski red, ki je veljal tudi v slovenskih deželah tedanje Avstrije. Latinski tip notariata je bil dne 17. 11. 1944 z odlokom Avnoja na celotnem območju Jugoslavije odpravljen« (Omerzu 2013: 11), zato se razlaga in kvalifikator v SSKJ nanašata na čas pred drugo svetovno vojno. Notariate so kasneje ponovno uvedli 1. 6. 1995 (Cirkulan 2009: 18), iz tega časa pa je razlaga v SNB 'ženska, ki poklicno sestavlja pravne listine z uradno veljavnostjo, izdaja potrdila, overovlja podpise, prepise'. V SSKJ² so nato oba pomena zapisali v enem geslu, na prvem mestu pa je novejši pomen.

Poimenovanja ženskih oseb po njihovi dejavnosti, poklicu, funkciji

Kot sem pisala v poglavju o poimenovanju ženskih oseb v slovenskih besedilih, so v slovenski javni rabi po drugi svetovni vojni »sprva v uradnih besedilih, v listinah in dokumentih, pa tudi v svečanem oficialnem izražanju« (Pogorelec 1997: 5) poskušali uvajati poimenovanja v moškem slovničnem spolu tudi za ženske osebe, »v drugih besedilih, predvsem pri medijskem poročanju, pa se ta vzorec, ki je nastal pod vplivom neustrezne ideološke podlage, ni obnesel. Pri poročanju o konkretnih ženskih osebah so že v petdesetih in šestdesetih letih zlasti na radiu, kasneje tudi na televiziji dosledno uveljavili žensko obliko naziva, torej profesorica, direktorica« (prav tam: 5).

Navedbo o rabi naziva *profesorica* »že v petdesetih in šestdesetih letih« dopolnujem z raziskavo časopisa *Slovenski narod*, katerega prva številka je izšla 2. 4. 1868, zadnja, ki je dostopna v digitalni knjižnici dLib, pa ima datum 30. 4. 1945. V *Slovenskem narodu* najdemo izraz profesorica že leta 1920, torej raba v petdesetih letih ni bila novost in posledica jezikovnega razvoja po drugi svetovni vojni (*Slovenski narod* LIII/154, 9. 7. 1920, str. 2):

Društvo hrvatskih srednješolskih profesorjev je imelo v nedeljo dne 4. julija svojo glavno skupščino, ki ji je predsedoval predsednik dr. P. Karlič. Ljubljansko profesorsko društvo je zastopal njega predsednik dr. Koran, beogradsko pa profesorica Milena Petrović in prof. Miodrag Ristić. Najvažnejša točka dnevnega reda je bila razprava o pravilih centralnega profesorskega društva za vso Jugoslavijo. Profesor Ristić je v svojem pozdravnem govoru naglašal, da je pripravljani odbor ona pravila sprejel enoglasno, dasi so v njem sicer člani jako različnih naziranj in da pravila puščajo pokrajinskim organizacijam popolno samo-

9 Gl. op. 5.

stalnost dela in imetka. Profesorica Petrović je v umno zasnovanem govoru poudarjala, da mora naša šola vzgajati enoten tip. t. j., naj bi se vsak Srb čutil enako Hrvata in Slovenca in obratno.

Z besedilnega stališča je zanimivo opazovati, kako je profesorica drugače od svojih kolegov najprej poimenovana tudi z imenom, nato pa z nazivom profesorica in priimkom. Razlogi za to so povezani s slovenskim jezikom, kajti z okrajšavo naziva in imena ne bi mogli izraziti ženskega spola.

Kaže, da je bila raba ženskih poimenovanj za poimenovanje konkretnih žensk razširjena daleč pred drugo svetovno vojno, tudi v časopisu *Slovenski narod* pa so za prvo doktorico Univerze v Ljubljani Ano (oz. Anko) Mayer zapisali žensko obliko (*Slovenski narod* LIII/158, 15. 7. 1920, str. 3):

Prve promocije na ljubljanski univerzi se bodo vršile jutri, dne 15. julija, ob 11. uri v bivši deželnozborski dvorani (deželni dvorec). Promovirani bodo trije kandidati, in sicer: filozofinja Anka Mayerjeva iz znane narodne rodbine iz Vipave in pravnika Mirko Kuhelj in Pavel Suver iz Ljubljane.

Zaključek

Čeprav je informacija o tem, da je bila prva oseba z doktorskim nazivom na Univerzi v Ljubljani ženska in da je raba ženskih poimenovanj potrjena tudi v najstarejših slovenskih besedilih, splošno znana, se v javnosti brez analize slovenskih besedil pojavljajo naslednje trditve (Jogan 2019: 39, zapis okrogle mize Jezik in spol, 23. 10. 2018):

Ko je doktorica Štumberger rekla, da so se po drugi svetovni vojni začeli ... se je začel uporabljati moški generični spol za ženske, ki so delale. Ja, seveda, saj so šele po drugi svetovni vojni imele pravico, da so se prej že došolale in da so lahko vstopale, ker so bile ustavno izenačene, recimo v tem prostoru, lahko vstopale v vloge, ki so prej imele samo moško oznako.

Ženske so lahko na Filozofski fakulteti na Dunaju študirale od leta 1897,¹⁰ zato ugotavljam, da trditev o tem, da naj bi bil mejnik druga svetovna vojna, ne drži. Da so lahko ženske na ljubljanski univerzi študirale vse od njenega začetka, poleg informacije o prvi osebi z doktorskim nazivom, ki je bila v Sloveniji ženska, kaže tudi rektorjev zapis ob 100-letnici Univerze v Ljubljani (Papič 2019: 13):

V prvem študijskem letu 1919/1920 je bilo na univerzo vpisanih 942 študentov, od tega 28 žensk in 914 moških. Kljub temu da so močno prevladovali moški, pa je bil prvi doktorski naziv podeljen ženski, kar je bila redkost tudi v evropskem merilu. Leta 1920 ga je prejela Ana Mayer za disertacijo z naslovom *O učinkovanju formalina na škrob*.

Poleg informacije o številu žensk prvo študijsko leto na Univerzi v Ljubljani je za jezikoslovno obravnavo pomenljiva raba spolno vključujočega moškega slovničnega spola – samostalniki *študent* v množini očitno vključuje tako ženske kot moške. Jezik je torej toliko vključevalen, kolikor je vključevalna družba.

¹⁰ Zanimivo je, da je to informacijo pred prej citiranim delom na okrogli mizi podala tudi Maca Jogan (2019: 38).

Viri

Slovenski narod LIII/154 (9. 7. 1920); LIII/158 (15. 7. 1920).
Slovenski poročevalec VI/16 (8. 5. 1945); VI/24 (20. 5. 1945); VI/39 (6. 6. 1945).

Literatura

- BAJEC, Anton idr. (ur.), 1994: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. www.fran.si (dostop 29. 5. 2020)
- BIZJAK KONČAR, Aleksandra, SNOJ, Marko (ur.), 2014: *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. www.fran.si (dostop 29. 5. 2020)
- CIRKULAN, Monika, 2009: *Notar in njegove pristojnosti na področju uprave*. Ljubljana: Fakulteta za upravo.
- JOGAN, Maca, 2019: Okrogla miza »Jezik in spol«. *Slovenščina 2.0* VII/2. 38–40.
- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1994/95: Razmerje med spolom kot potezo reference in spolom kot slovnično kategorijo. *Jezik in slovnstvo* XL/7. 255–262.
- MERŠE, Majda, 2013: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: razprave o jezikovnem sistemu, besedju in prevodni problematiki*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Okrogla miza »Jezik in spol«*, 2018. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 23. 10. 2018. www.youtube.com/watch?v=3DhQQzp0HzA (dostop 1. 6. 2020)
- OMERZU, Nataša, 2013: *Dostopnost računovodskih podatkov o poslovanju notarske dejavnosti v Sloveniji*. Delo diplomskega seminarja. Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- PAPIČ, Igor, 2019: Ob stoletnici Univerze v Ljubljani. Uvodnik. *Ljubljana* XXIV/9, november 2019. 3.
- POGORELEC, Breda, 1997: Slovenska skladnja in poimenovanja ženskih oseb. Aleksandra Derganc: *Dodatek k 33. Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2., dopolnjena in deloma prenovljena izdaja [= SSKJ²]. <https://fran.si/iskanje?FilterDictionaryIds=133&View=1&Query=%2A> (dostop 3. 6. 2020)
- STA, Marko RABUZA, 2017: Učitelji in vzgojitelji bodo stavkali za valentinovo. *SiolNet*, 15. 12. 2017. <https://siol.net/novice/slovenija/ucitelji-in-vzgojitelji-bodo-stavkali-za-valentinovo-455599> (dostop 3. 6. 2020)
- ŠTUMBERGER, Saška, 2015: Veränderungen in der gesellschaftlichen Stellung von Frauen in Slowenien seit 1991: Personenbezeichnungen im Wörterbuch *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (2012). D. Scheller-Boltz (ur.): *New Approaches to Gender and Queer Research in Slavonic Studies*. Wiesbaden: Harrasowitz (Die Welt der Slaven 59). 101–109.
- ŠTUMBERGER, Saška, 2019: Slovanska obravnava samostalnikov za poimenovanje oseb. *Slavistična revija* LXVII/2. 203–211. <https://srl.si/ojs/srl/article/view/2019-2-1-8> (dostop 29. 5. 2020)
- UMEK, Neža, 2008: *Feminizacija v slovenščini in francoščini: družbeni in/ali jezikovni problem?* Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Fakulteta za družbene vede.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. Aleksandra Derganc (ur.): *Ženska v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 33. SSJLK. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 69–79.

Branislava Vičar
 Filozofska fakulteta, Maribor
 DOI: 10.4312/SSJLK.57.29-36

Seksistični grafiti in njihova preoblikovanja

Prispevek preučuje seksizem, kakor ga odražajo ter obenem vzdržujejo in reproducirajo grafiti na ulicah in zidovih slovenskih mest. Pojemovni okvir, v katerega umestim seksistične grafite, je koncept *govora, ki rani* Judith Butler. Seksistični grafiti, ki jih v zadnjem desetletju spremljamo na zidovih slovenskih ulic, so označevalec dobe neoliberalnega kapitalizma, za katero je značilno, kot za vse različice kapitalizma, da sistematično utrjuje, krepi in pogloblja patriarhat. Seksizem v grafutih je praviloma odkrit in neposreden, osebe zvečine seksualno objektivizira, neredko spodbuja k seksualnemu nasilju. Sočasno s pojavljanjem seksističnih grafitov, ki se vzpostavljajo kot učinek institucionalnega patriarhata na mikroravnini, lahko spremljamo tudi širjenje feminističnih grafitov, ki predstavljajo odziv na seksizem v grafutih, kakor tudi na družbenopolitične strukture, ki ulični seksizem omogočajo. Besedna preigravanja, ki preoblikujejo seksistične grafite, razkrivajo, da je tudi govor, ki rani, ranljiv, tj. odprt za delegitimacijo in nevtralizacijo.

poststrukturalizem, razmerja moči, seksizem, feminizem, politični grafiti

The paper considers the sexism expressed, maintained and reproduced by graffiti on the streets and walls of Slovene towns. The conceptual framework used here for discussing sexist graffiti is Judith Baker's concept of *injurious speech*. The sexist graffiti that has appeared in recent decades on Slovene streets are a marker of the period of neoliberal capitalism, which like all variants of capitalism, is characterised by the fact that it systematically reinforces, strengthens and deepens patriarchy. Sexism in graffiti is usually open and direct, most sexually objectifies the subject, frequently it encourages sexual violence. Alongside this sexual graffiti, which at the micro-level appears as a result of institutional patriarchy, we can also observe a widening of feminist graffiti, which represents a response to sexism in graffiti, as well as to the socio-political structures that facilitate street sexism. The word play involved in sexist graffiti reveals also that injurious speech is also vulnerable, i.e. open to deligitimisation and neutralisation.

post-structuralism, power relations, sexism, feminism, political graffiti

1 Govor, ki rani

V prispevku¹ preučujem seksizem, kakor ga odražajo ter obenem vzdržujejo in reproducirajo grafiti na ulicah in zidovih slovenskih mest.² Pojemovni okvir, v katerega umestim seksistične grafite, je koncept *govora, ki rani* Judith Butler (1997). Butler je koncept razvila v delu *Excitable Speech* (1997) ter ga vpela v poststrukturalistični teoretski okvir in poststrukturalistično pojmovanje subjektivnosti. Slednje se nanaša na fluidne mreže subjektivnega pozicioniranja (tj. načinov bivanja), subjektivnost kot mesto boja ter subjektivnost kot spreminjajočo se v času (Baxter 2016: 37–38). Pri tem je treba poudariti, da posameznice in posamezniki niso umeščeni zgolj na eno družbeno pozicijo, ampak se konstituirajo v prepletu subjektivnosti glede na razmerja družbene moči (to pomeni, da enkrat zasedajo privilegirano in drugič deprivilegirano družbeno pozicijo).

1 Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa »Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave« (P6-0215), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 Gradivni vzorec predstavljajo grafiti iz nabora, ki ga je leta 2013 v okviru projekta Dekontaminacija začelo pripravljati Društvo Appareo, trenutno pa se dopolnjuje pod okriljem Društva Parada ponosa.

Butler (1997) razvije občutljivost za dejstvo, da se ljudje vsaj do določene mere konstituirajo z jezikom. Kot izhaja iz razprave, potenciala določenih jezikovnih oblik, da ranijo, ne bi zaznale, zaznali kot takega, če bi bile jezikovne strukture družbeno nevtralne: »Bi nas jezik lahko ranih, če ne bi bili v nekem smislu jezikovna bitja, tj. bitja, ki potrebujejo jezik, da obstajajo? Je naša občutljivost za jezik posledica tega, da se konstituiramo z jezikovnimi izrazi?« (Butler 1997: 1–2) Butler koncept govora, ki rani, izgradi na asociativni povezavi s telesno poškodbo (rano), da bi ponazorila, da »jezik lahko deluje na načine, ki vzporejajo povzročanje fizične bolečine in žaljivko« (prav tam: 4). Avtorica se ukvarja z vprašanjem, od kod izhaja moč določenih jezikovnih oblik, da ranijo, in pojasnjuje, da so ta potencial pridobile v svojih diskurzivnih zgodovinah: »Ilokucijsko govorno dejanje izvede dejanje v *trenutku* izrekanja, a če upoštevamo razsežnost, do katere je trenutek ritualiziran, to ni nikoli zgolj posamičen trenutek. Trenutek v ritualu je zgoščena zgodovinskost [...], učinek preteklih in prihodnjih priklincev, ki konstituirajo izrek in mu uhajajo.« (prav tam: 3) Moč govora, da rani, po Butler torej ne izhaja iz izrečenih/zapisanih besed kot takih, ampak se ta potencial akumulira skozi zapuščino podobnih načinov konstituiranja subjekta v diskurzivni zgodovini³ oziroma povedano z besedami Butler skozi »zapuščine rabe, ki omejujejo in omogočajo govor govorce, govorca« (prav tam: 27). Moč govora, da rani, je tesno prepletena z družbenimi umeščenostmi, ki se opirajo na zgodovinskost razmerij družbene moči. Govor, ki rani, ponavlja pogoje družbenih neenakosti, tj. »opre se na takšne pogoje družbenih umeščenosti, ki so grožnja, vsebovano v govoru, ki poškoduje, že realizirali« (Perger, Mencin Čeplak 2017: 219). Iz tega izhaja, da govor, ki rani, ne samo deluje na naslovnico oziroma naslovnika, temveč tudi utrjuje in reproducira podrejenost družbene skupine, ki ji naslovnica oziroma naslovnik pripada. Če sklenem, govor, ki rani, ne odslikava zgolj odnosov prevlade, ampak sodeluje pri njihovi reprodukciji, s tem pa postane sredstvo, s katerim se hierarhična družbena strukturiranost ponovno vzpostavlja (Butler 1997: 18). Obravnava vprašanja, kako diskurz prispeva k neenakim razmerjem družbene moči med udeleženkami in udeleženci diskurza ter posledično k družbeni marginalizaciji in diskriminaciji, povezuje poststrukturalistične pristope s kritično diskurzivno analizo, kar na več mestih izpostavi tudi Vojko Gorjanc (npr. 2015).

2 Politični grafiti in njihova apropiacija

V najširšem smislu lahko grafito opredelimo kot vidne vpise v javni prostor, tj. napisana, izrisana, naslikana, vrezana, vpraskana sporočila na javno dostopni površini (npr. Blume 1985; Klingman, Shalev 2001: 495). Na javnih mestih, kot so zidovi, mostovi, podvozi, avtobusne in železniške postaje, semaforji, prometni znaki, klopi, javna stranišča, drogovi, pločniki idr. (Velikonja 2013: 117; Waldner, Dobratz 2013: 377–378), se grafiti uveljavljajo kot »označevalec določenega zgodovinskega obdobja« (Hardt v: Velikonja 2013: 117). Grafiti so zmeraj večkodni; tudi če so sestavljeni samo iz besed, njihovo sporočilo tvori kombinacija več semiotskih kodov, kot so jezik, tipografija in barve, del sporočila je lahko tudi podlaga oziroma okolje, v katerega so grafiti umeščeni. Lahko nastanejo z enkratnim ali več zaporednimi dejanji v daljšem časovnem obdobju,

³ Gorjanc (2005: 199) pri obravnavi žaljivosti slovarskega diskurza npr. ugotavlja, da se žaljivost opira na predsodke do določene družbene skupine in z njimi povezane stereotipe, ki se lahko fosilizirajo v jezikovnih izrazih.

lahko so delo skupine ali posameznice oziroma posameznika (Waldner, Dobratz 2013: 381). Ključna za razumevanje grafitov je njihova neinstitucionalna umestitev na ulico (Velikonja 2008: 27). Razmerje med grafiti in javnim prostorom je pri tem dialoško; grafiti soustvarjajo javni prostor, hkrati pa javni prostor sooblikuje grafiti. Velik del grafitov nastaja nezakonito, tj. predstavlja nedovoljeni del ulične vizualne ustvarjalnosti (prav tam), zato so podvrženi odstranjevanju (s strani mestnih oblasti) in so posledično neobstojni. Grafiti so diskurzivno gibki in omogočajo interakcijo med posameznicami in posamezniki oziroma različnimi družbenimi skupinami. Lahko se preoblikujejo z alternativnimi sporočili in na ta način postanejo zidovi prostor družbenih bojov (Klingman, Shalev 2001; Perger, Mencin Čeplak 2017). Družbeni konflikti torej »najdejo svoje raznolike izrise ne le na ulicah, temveč tudi na njihovih stenah« (Perger 2019). Čeprav živimo v digitalni dobi, ki omogoča, da se ljudje na družbenih omrežjih izražajo svobodno, anonimno in brez omejitev, ljudje vztrajajo pri pisanju na zidove, torej grafiti kljub razvoju novih medijev še nadalje izpolnjujejo svoje specifične družbene funkcije (Debras 2019: 5).

Grafiti lahko konstituirajo eksplicitno politični diskurz, ki izziva odnose družbene moči, vpisane v različne družbene institucije in kulturne prakse. Ker so umeščeni v lokalni prostor, se uresničujejo na mikronivoju političnega sodelovanja in aktivizma, a diskurzivno se umeščajo nasproti dominantnim diskurzom in institucijam makronivoja. Politični grafiti imajo potencial za ostritev družbene in politične zavesti (Waldner, Dobratz 2013: 384). Navadno izpostavljajo družbene strukture in družbene hierarhije in so nujno protihegemonski (prav tam: 381). Kot oblika neinstitucionaliziranega političnega sodelovanja izzivajo normativni družbeni red in izražajo potrebo po družbeni in politični spremembi, pogosto s kratkimi, jedrnatimi in udarnimi slogani (Perger 2019; Velikonja 2008: 32). Camille Debras (2019) prepoznava tri temeljne funkcije, ki jih izpolnjujejo politični grafiti: upor proti zatiranju; interaktivna funkcija: vzpostavljanje dialoga (z lokalnimi in nacionalnimi oblastmi); legitimacija emancipacijskega gibanja z umestitvijo gibanja v širši zgodovinski, geografski in družbeno-politični kontekst, s čimer grafiti pridobijo politično moč. Politični grafit postane sredstvo marginaliziranih družbenih skupin, ki nimajo dostopa do institucionaliziranih oblik političnega sodelovanja in »prenaša marginalizirana sporočila na širše področje javnega diskurza« (Hanauer v: Debras 2019: 5). Ali kot zapiše Mitja Velikonja (2008: 32): »sprej je orožje tistih, ki nimajo dostopa do drugih medijev izražanja, ki so v notoričnem komunikacijskem in političnem deficitu, definitivno na oni strani dominantnih diskurzov.« Vsebina političnih grafitov kot vidno vzpostavlja to, kar je v obstoječih razmerjih družbene moči nevidno ali vzpostavljeno kot manj legitimno, celo nelegitimno (Perger 2019). Politične grafite spodbuja prepričanje, da institucionalizirane politične prakse ne bodo prinesle zelene spremembe (Waldner, Dobratz 2013: 387), in s tem povezana potreba po družbenem organiziranju, zato grafiti pogosto pozivajo k vzpostavitvi oziroma krepitvi in širitvi emancipacijskih gibanj. Kot zapiše Tea Hvala, postanejo grafiti, če jih beremo vzporedno z aktualnim političnim dogajanjem, »najbolj dostopno glasilo upora« (Hvala 2008: 158).

Mitja Velikonja (2008) in Nina Perger (2019) opozarjata, da politične grafite pogosto apropiirajo posameznice in posamezniki ter družbene skupine z interesi po ohranitvi obstoječega družbenega reda, vključno z njegovimi neenakostmi. Del ulic in zidov zavzemajo grafiti, ki jih ustvarjajo in podpisujejo »dominantne sile v družbi« (Velikonja 2008: 31), tj. prav tiste družbene strukture, k odpravi katerih pozivajo politični grafiti. Jezik zidov tako razpira številna sporočila, ki kot nelegitimne in ne-

zaželene vzpostavljajo marginalizirane družbene skupine (glede na spol, seksualnost, nacionalnost idr.) ali pa načrtno blatijo pripadnice in pripadnike nasprotne politične opcije, tj. politične levece. Diskriminacijska sporočila, usmerjena proti ženskam, LGBTQ+ skupnosti, Rominjam in Romom, migrantkam in migrantom idr., pogosto vključujejo pozive k nasilju. Kot poudarja Velikonja (2008: 30), skrajnice in skrajneži s temi sporočili samo eksplicitno izrazijo poteze dominantnega diskurza, ki je vgrajen v obstoječe institucionalne družbene in politične strukture, tako nacionalne kot nadnacionalne; razbiramo ga na primer iz parlamentarnih debat, časopisnih uvodnikov, zakonodaje idr. Po Perger (2019) povzemam opredelitev dvojne vloge političnih grafitov. Grafiti na eni strani predstavljajo medij marginaliziranih družbenih skupin, ki opozarja na zatiranje ter poziva k emancipaciji in družbeni pravičnosti, na drugi strani pa medij skrajnih družbenih skupin, ki vzdržuje in krepi v družbi že prevladujoče prisoten diskurz izključevanja in diskriminacije.⁴

3 Seksizem z zidov

Seksistični grafiti, ki jih v zadnjem desetletju spremljamo na zidovih slovenskih ulic, so označevalec dobe neoliberalnega kapitalizma, za katero je značilno, kot za vse različice kapitalizma, da sistematično utrjuje, krepi in pogloblja patriarhat (Cooke 2006: 137). Kot pojasnjuje Lilijana Burcar (2015: 5), je institucionalni patriarhat ena od strukturnih značilnosti kapitalističnega sistema ne glede na njegovo pojavno obliko. Kapitalizem in patriarhat torej nista ločena ali le naključno prekrivna sistema, ampak je vgrajevanje institucionalnega patriarhata v temelje kapitalističnih držav neposredno povezano z akumulacijo zasebnega kapitala. Zato ni naključje, da se na seksistično vsebino grafitov veže obračunavanje s politično levico, kot je v grafitu POSILIMO LEVIČARKE. Seksualna objektivizacija in poziv k seksualnemu nasilju uokvirjata spopad z levim političnim polom, ta pa se vpenja v kontinuiteto izražanja političnih stališč, ki jih lahko spremljamo v parlamentarnih debatah, na družbenih omrežjih ter v drugih političnih, medijskih in kulturnih diskurzih. Če uporabim besede Velikonje (2013), gre pri tovrstnih grafitih za nadaljevanje politike dominantnih institucij, zgolj z drugimi sredstvi (in na odkrito nasilen in grob način). Na to, da gre za sistematično in politično usmerjeno grafitiranje, kaže tudi dejstvo, da se je navedeni grafit pojavil na več mestih. Sporočilo grafitu je bilo kasneje nevtralizirano oziroma subvertirano z variantnimi preoblikovanji, čemur se natančneje posvečam v naslednjem poglavju.

Ulično izražen seksizem je praviloma odkrit in neposreden, v veliko primerih vključuje žaljive izraze za ženske, ki so seksualizirani, kot je na primer *kurba* v grafitu PIJANA KURBA. Čeprav se asimetrična razmerja družbene moči nenehno reproducirajo z jezikovnimi praksami v njihovi utečenosti (na primer raba moškega slovničnega spola kot generičnega), kar je še posebej značilno za jezike s slovničnim spolnim sistemom, pa se tovrstni primeri odkritega seksizma v javni sferi ne dopuščajo (Mills 2008: 35).⁵ Predpostavimo lahko, da posamezniki svoja sporočila izražajo z grafiti, ker je to medij, ki jim omogoča najbolj neposredno in necenzurirano izražanje. Grafiti, kot so

4 Perger in Mencin Čeplak (2017) sta analizirali homo- in transfobne grafitne ter ugotovili, da se sočasno z govorom, ki rani LGBTQ+ skupine, širi tudi emancipacijski govor, ki destabilizira cis- in heteronormativno družbeno strukturiranost.

5 Kljub temu pa Mills (2008: 56) opozarja, naj se ne prenačimo v sodbah o inherentnem seksizmu posameznih besed. Kot ugotavlja na osnovi rabe seksualiziranih besed v kontekstu rapa, teh besed ni mogoče reducirati zgolj na seksistični ali homofobni pomen, saj zgodovina rabe teh besed kaže na večnivojskost pomena.

PIJANA KURBA, JOŠKE ali PIČKE SO SAM ZA TEPST, osebe seksualno objektivizirajo in s tem reproducirajo seksistično zatiranje. Seksualno objektivizacijo v analiziranih grafitih lahko strnemo v naslednje točke: 1) osebe se poimenuje in enači z deli njihovega seksualiziranega telesa; 2) ne spoštuje se telesna integriteta osebe; spodbuja se k nasilju nad njenim telesom; 3) oseba je instrumentalizirana, tj. pojmovana kot sredstvo za namene moškega; 4) zanikana je vršilskost osebe; 5) zanikana je subjektivnost osebe; to je njene izkušnje in občutja veljajo za nepomembna, torej jih ni treba upoštevati.

Med grafite s funkcijo seksualne objektivizacije se umešča tudi grafit BLACK WHORE, zapisan v angleščini. Dodatna značilnost tega grafita (glede na zgoraj navedene) je medsebojni preplet mrež zatiranja (hooks 1984: 31) oziroma medpresečnost seksizma in rasizma. Temnopolte ženske so torej zatirane na dveh nivojih; kot ženske in kot temnopolte osebe.

Sočasno s pojavljanjem seksističnih grafitov, ki se vzpostavljajo kot učinek institucionalnega patriarhata na mikroravni, lahko spremljamo tudi širjenje feminističnih grafitov, ki predstavljajo odziv na seksizem v grafitih, kakor tudi na družbeno-politične strukture, ki ulični seksizem omogočajo. Slovenski feministični grafiti⁶ vključujejo mednarodne feministične slogane, kot so REVOLUCIJA BO FEMINISTIČNA ALI PA JE NE BO!, STOP SEKSIZMU ali grafiti, ki zahtevajo odpravo patriarhata; ti nastopajo v več jezikih in variantah: PATRIARHAT NA ODPAD!, KEIN PATRIARCHAT, SMASH THE PATRIARCHY. Grafit z angleškim sloganom ima pod sloganom upodobljeno kladivo, pod katerim se krešejo iskre, kar konotira razbijanje patriarhata, tj. osvoboditev izpod njegovih spon. S temi slogani se slovensko feministično gibanje vpenja v kontekst mednarodnih feminističnih gibanj, na ta način se legitimira kot družbeno-politično gibanje. Slogan REVOLUCIJA BO FEMINISTIČNA ALI PA JE NE BO! vključuje anarhistični simbol A, ki je vstavljen v zadnjo črko slogana, in s tem feministično revolucijo simbolno postavlja v širši kontekst anarhističnega gibanja. Slogan predstavlja sestavni del feminističnih gibanj široko po svetu in čeprav posamezna gibanja ne postavljajo povsem identičnih zahtev, je vsem gibanjem skupno, da postavljajo zahtevo po vključitvi feministične perspektive v gibanje za družbeno-ekonomsko in politično spremembo ter zagovarjajo »vsesplošno feministično solidarnost kot način spremembe sveta« (Radical Socialist). Nasprotno pa grafiti, ki izražajo zahtevo po odpravi patriarhata, vpeljujejo ahistorični pogled na patriarhat, saj noben grafit ne nakazuje povezave s feminističnim gibanjem, ki bi nasprotovalo »kapitalističnemu patriarhatu«, kakor je *bell hooks* poimenovala strukturno povezavo patriarhata in kapitalizma (hooks 2019: 6), to pa zmanjšuje politično moč grafitov.

Na splošno lahko ugotovimo, da feministični grafiti na zidovih ulic izrisujejo poteze različnih feminizmov. To najočitneje izražata dva grafita, vsebinsko vezana na 8. marec: NAMESTO ROŽE ENAKO PLAČILO in 8. MARCA – VSE NA ULICE. Prvi grafit izpostavi nasprotje med podarjanjem rož in enakim plačilom ter s tem nakaže rekontekstualizacijo 8. marca. Praznik se je namreč v osemdesetih letih 20. stoletja s postopnim vpeljevanjem kapitalistične ideologije začel ločevati od svojega

Slika 1: Black whore (arhiv: Društvo Parada ponosa)

⁶ Analiza feminističnih grafitov v Ljubljani od srede devetdesetih let 20. stoletja do leta 2008 je dostopna v Hvala 2008.

zgodovinskega konteksta, tj. boja za žensko emancipacijo kot sestavnega dela boja proti kapitalističnemu izkoriščanju delavk in delavcev ter se je začel umeščati v kontekst praznovanja »žensko-sti«. To je pomenilo, da so revolucionarno noto zamenjala obdarovanja žensk. V primerjavi s tem grafitom drugi z rabo ženske slovnične oblike pridevniškega zaimka vse k boju za družbeno spremembo poziva zgolj ženske; s tem vpeljuje pojmovanje o ločenih interesnih ali ženskih vprašanjih in odvrča pogled od strukturne narave spolne marginalizacije (Burcar 2015: 116–117), hkrati pa pomakne v ozadje pomembne razlike med ženskami (tj. razlike med strukturno deprivilegiranimi ženskami, kot so ženske različnih družbenih razredov, transspolne ženske itn., in privilegiranimi kategorijami žensk).

4 Kdo se boji levičarke?

Grafiti so medij, ki skupinam, na katere meri, omogoča hitre odzive (Perger, Mencin Čeplak 2017: 225) in politični grafiti praviloma takoj izzovejo nasprotno reakcijo (Velikonja 2013: 118). Med pripadnicami in pripadniki različnih družbenih skupin oziroma političnih opcij tako nenehno potekajo t. i. grafitarske bitke oziroma »trk[i] med sovražnimi in emancipacijskimi intervencami« (Perger 2019). Pri tem se prvotni ali predhodni grafiti bodisi fizično uničijo, npr. s prebarvanjem ali počečkanjem, bodisi se njihovo sporočilo nevtralizira in preoblikuje, in sicer z dodajanjem alternativnih sporočil na ravni samostojnih grafitov ali z minimalnimi besednimi preigravanji prvotnega grafita (Perger 2019; Velikonja 2013: 125). Možni so tudi duhoviti preobrati ali parodije na izvorna sporočila (Velikonja 2013: 125). Zidovi tako postanejo prostor družbenih bojov; iz konfrontiranj, preigravanj in izigravanj lahko »razbiramo aktualna družbena dogajanja in dinamike razmerij moči med različnimi družbenimi skupinami« (Perger 2019).

Feministična preoblikovanja opozarjajo na konkreten govor, ki rani, obenem pa na razmerja družbene moči, ki so vpisana v dominantne diskurze in institucije. V preoblikovanih seksističnih grafitov se seksistično sporočilo nevtralizira in preoblikuje v feministično, kot je preoblikovanje grafita PIJANA KURBA v PIJANA KURBA JE PROTI SEKSIZMU. Zid lahko postane tudi prostor boja med nasprotnicami in nasprotniki splava ter zagovornicami in zagovorniki pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok, kot prikazuje slika 2. Po letu 1991 so se tudi v Sloveniji pojavila prizadevanja za izničenje ustavnega določila, ki se nanaša na pravico do svobodnega odločanja o rojstvu otrok. Ker poskusi niso uspeli, se je vprašanje pravice do umetne prekinitve nosečnosti poglobilo in preneslo v javno sfero (Burcar 2019: 447), tudi na zidove ulic. Zidove uporabljajo tako civilna gibanja in organizacije, ki želijo vplivati na javno mnenje in ga obrniti v prid prepovedi splava (prav tam), kakor feministična gibanja, ki poudarjajo pravico do svobodnega odločanja o rojstvu otrok kot temeljno človekovo pravico. Plakat na sliki 2 je del plakatne akcije krščanskega konservativnega zavoda Iskreni, s katero se organizacija vpenja v širšo kampanjo, ki meri na pravico do umetne prekinitve nosečnosti. Feministično sporočilo je dodano ob plakatu kot samostojen grafit s sloganom ŽENSKA IZBIRA, ki izpostavi repro-

Slika 2: Ženska izbira (arhiv: Društvo Parada ponosa)

duktivne pravice žensk in s tem vprašanje umetne prekinitve nosečnosti premesti na polje temeljnih svoboščin.

Največ »grafitarskih bitk« (tj. bitk v dopisovanjih in izbrisih) na zidovih slovenskih ulic se je odvijalo v zvezi z že omenjenim grafitom POSILIMO LEVIČARKE. Ker prostorske omejitve ne dopuščajo predstavitve vseh preoblikovanj, naj za konec omenim dve verziji feminističnega preoblikovanja tega grafita. V prvi verziji je bil grafit z dodatnim morfemom za- in izpisom črkovnega sklopa *li* preko *ili* preoblikovan v ZAPOSILIMO LEVIČARKE. Preoblikovanje na prvem nivoju

izniči seksistično sporočilo, tj. seksualno objektivizacijo in spodbujanje seksualnega nasilja, in na drugem nivoju vpelje feministično sporočilo. Namiguje na dvoje: na prekarizacijo dela v kapitalistični družbeni ureditvi in na ekonomsko neodvisnost kot ključni cilj feminističnega gibanja.

V drugi verziji je navedeni grafit s prebarvanjem glagola *posilimo* in dodajanjem besed postal KDO SE BOJI LEVIČARKE? Preoblikovani grafit aludira na dramo ameriškega dramatika Edwarda Albeeja *Kdo se boji Virginie Woolf?* Povezava med sporočilom grafita in Albeejevo dramo je občutje tesnobe in nelagodja, ki se v drami posreduje prek zavesti protagonista Georgea (navezava na tok zavesti v drami je prek reference na Virginio Woolf). Občutja negotovosti in nelagodja glede prihodnosti, ki preveva dramo, se v kontekstu predelave grafita nanaša na sedanje politične strahove, ki jih za skupine, na katere grafit meri, predstavlja »pošast, ki preganja kapitalizem – pošast socializma 21. stoletja« (Lebowitz 2014: 11).

Če se na koncu povrnem h konceptu govora, ki rani, lahko sklenem, da besedna preigravanja, ki preoblikujejo seksistične grafite, oziroma grafitarski boji razkrivajo, da je tudi govor, ki rani, ranljiv, tj. odprt za delegitimacijo in nevtralizacijo, to pa izpostavlja njegov »ne-totalni značaj« (Perger 2019).

Literatura

- BAXTER, Judith, 2016: Positioning Language and Identity: Poststructuralist Perspectives. Siân Preece (ur.): *The Routledge Handbook of Language and Identity*. London, New York: Routledge. 34–49.
- BLUME, Regina, 1985: Graffiti. Teun van Dijk (ur.): *Discourse and Literature*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 137–148.
- BURCAR, Lilijana, 2015: *Restavracija kapitalizma: repatriarhalizacija družbe*. Ljubljana: Sophia.
- BURCAR, Lilijana, 2019: Kdo so čaravnice danes? Spremnna beseda. Silvia Federici: *Kaliban in čarovnica: ženske, telo in prvotna akumulacija*. Ljubljana: Sophia.
- BUTLER, Judith, 1997: *Excitable Speech*. London, New York: Routledge.
- COOKE, Lynn Prince, 2006: Policy, Preferences, and Patriarchy. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* XIII/1. 117–143.
- DEBRAS, Camille, 2019: Political Graffiti in May 2018 at Nanterre University. *Discourse & Society* XXX/5. 1–24.
- GORJANC, Vojko, 2005: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* XXI/48. 197–209.

Slika 3: Kdo se boji levičarke? (arhiv: Društvo Parada ponosa)

- GORJANC, Vojko, 2015: Je leksikografija lahko tudi *queer*? Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis. Obdobja* 34. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/11/34_1-Gorjanc.pdf
- HOOKS, bell, 1984: *Feminist Theory: From Margin to Center*. Boston: South End Press.
- HOOKS, bell, 2019: *Naša pozicija: razred je pomemben*. Ljubljana: Sophia.
- HVALA, Tea, 2008: »Enajsta šola« aktivizma: feministični in lezbični grafiti v Ljubljani. *Časopis za kritiko znanosti* XXXVI/ 231–232. 158–167.
- KLINGMAN, Avigdor, SHALEV, Ronit, 2001: Graffiti: Voices of Israeli Youth Following the Assassination of the Prime Minister. *Youth & Society* XXXII/4. 403–420.
- LEBOWITZ, Michael A., 2014: *Socialistična alternativa*. Ljubljana: Sophia.
- MILLS, Sara, 2008: *Language and Sexism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MILLS, Sara, 2012: *Gender Matters: Feminist Linguistic Analysis*. London: Equinox Publishing.
- PERGER, Nina, 2019: O dekontraminaciji, ali kako iz »LEZBIJKE NA KOLE« nastane »PRED LEZBIJKE NA KOLENA«. *Misliti socialne inovacije*. <http://www.socialneinovacije.si/o-dekontraminaciji-ali-kako-iz-lezbijke-na-kole-nastane-pred-lezbijke-na-kolena/> (dostop 2. 4. 2021)
- PERGER, Nina, MENCIN ČEPLAK, Metka, 2017: Govor, ki rani, in razmerja moči: primer LGBTQ+ skupine. *Časopis za kritiko znanosti* XLV/268. 217–229.
- Radical Socialist*. <http://www.radicalsocielist.in/articles/gender/376-revolution-will-be-feminist-or-it-wont-be> (dostop 7. 4. 2021)
- VELIKONJA, Mitja, 2008: Politika z zidov: zagate z ideologijo v grafitih in street artu. *Časopis za kritiko znanosti* XXXVI/ 231–232. 25–32.
- VELIKONJA, Mitja, 2013: Nadaljevanje politike z drugimi sredstvi: Neofašistični grafiti in street art na Slovenskem. *Časopis za kritiko znanosti* XL/251. 116–126.
- WALDNER, Lisa K., DOBRATZ, Betty A., 2013: Graffiti as a Form of Contentious Political Participation. *Sociology Compass* VII/5. 377–389.

Milena Mileva Blažič,* Kasilda Bedenk**

*Pedagoška fakulteta, Ljubljana; **Humanistična fakulteta, Gradec

DOI: 10.4312/SSJLK.57.37-43

Slovenske pravljicarke

V prispevku so predstavljene slovenske pravljicarke v različnih obdobjih in družbenih sistemih. Poudarek je na treh izstopajočih posameznicah. Prva je bila Luiza Pesjak, za katero je značilna literarna večjezičnost. V obdobju po drugi svetovni vojni je pomembna, čeprav manj znana, rezijanska pravljicarica Tina Wajtawa. Tudi zanjo je značilna literarna večjezičnost, poleg tega še indoevropski motivi. Najbolj reprezentativna sodobna pravljicarica pa je Svetlana Makarovič, za katero ni značilna le literarna intertekstualnost, ampak tudi vsestranskost, saj je literarno črpala iz več jezikov, literatur in kultur.

pravljicarke, Luiza Pesjak, Tina Wajtawa, Svetlana Makarovič

The contribution presents female storytellers in different periods and social systems. The focus is on three exceptional individuals. The first is Luiza Pesjak, whose work is characterised by literary multilingualism. Then in the post-World War 2 period, the less well-known but important storyteller from Resia, Tina Wajtawa, whose work is also characterised by literary multilingualism, as well as Indo-European motifs. But the most representative contemporary female storyteller is Svetlana Makarovič, who is known not only for literary intertextuality, but also eclecticism, for she has drawn upon numerous languages, literatures and cultures.

female storyteller, Luiza Pesjak, Tina Wajtawa, Svetlana Makarovič

Pravljicarke kot ustvarjalke

V prispevku smo ustvarjalke razvrstili po družbeno-političnih obdobjih slovenskega naroda, ki so močno vplivala tudi na kulturno in literarno ustvarjanje. Prvo obdobje (1848–1918) je obdobje narodnega prebujanja in kulturnega ozaveščanja od marčne revolucije leta 1848 do združitve Slovencev z drugimi južnoslovanskimi narodi v skupno državo po prvi svetovni vojni. Najznačilnejša ustvarjalka tega obdobja je Luiza Pesjak (*Stara pravljica v noveji obleki*, 1872). Sledilo je obdobje med obema svetovnjima vojnama ali drugo obdobje (1918–1941). To obdobje sta vidno zaznamovali ustvarjalci Ljudmila Prunk in Marica Gregorič (*Pravljice*, 1913); njune pravljice so med bralci zaživele in se uveljavile šele po prvi svetovni vojni. Tretje obdobje (1945–1991) zaokrožuje vključenost Slovenk in Slovencev v republiko Jugoslavijo do osamosvojitve Slovenije. Za to obdobje je značilen razcvet pravljicarstva na Slovenskem. Ta razvoj je vidno spodbujala in sooblikovala avtorica, prevajalka in urednica Kristina Brenk. V tem obdobju so nastale tudi pomembne pravljicne knjižne zbirke (Čebelica, Zlata ptica in Velike slikanice). V Solbici v Reziji je po letu 1960 kot pripovedovalka delovala pravljicarica Tina Wajtawa (tudi Tina Vajtova, Valentina Pielich). Predvsem po letu 1970 pa je začela objavljati dela za otroke reprezentativna sodobna slovenska pravljicarica in izrazita vsestranska ustvarjalka Svetlana Makarovič, ki je ustvarjala tudi pozneje, v četrtem obdobju. Četrto obdobje (1991–) zajema ustvarjanje v času samostojne Slovenije vse do danes. V času 2004–2020 ga je pomembno sooblikovala ustvarjalka Anja Štefan, ki piše pesmi za otroke, prireja pa tudi rezijanske in druge pravljice ter ustvarja avtorske kratke sodobne pravljice za mlajše otroke.

1 Prvo obdobje (1848–1918)

1.1 Luiza Pesjak (1828–1898)

Luiza Pesjak je pisala drame, pesmi in prozo, bila je tudi prevajalka, predvsem iz nemščine, vendar bo treba njen mladinski in pravljичni opus še podrobneje raziskati. Značilnosti njenih pravljic so avtorski pristop, romantizacija (čustva), pravljичni in kristijanizirani motivi (*Jezus in vrana*, 1897) ter literarna večjezičnost.

Luiza Pesjak je objavljala avtorske priredbe ali avtorizirane variante ljudskih pravljic. Po do zdaj najdenih virih je njena prva pravljica *Zvonček* (Pesjak 1864). Pravljica je etiološka in se navezuje na pravljico ali legendo o Marijini srajčici oz. pojasnjuje, zakaj je sneg bel. Zanimivo je, da je podoben motiv zaslediti tudi pozneje v pravljicah Kristine Brenk *lvje* (Vrhovec 1937) in Svetlane Makarovič *Balada o Sneguročki* (2014).

Leta 1872 je Luiza Pesjak objavila *Staro pravljico v noveji obliki*, ki je ljudska pravljica o mačehi in pastorki oziroma o hudobni mačehi in dobri pastorki (ATU¹ 480, angl. *the kind and the unkind girls*). Dodala ji je opise narave in čustev ter dialoge. Nato postopno prehaja od ljudskih pravljic (gorenjskih in Grimmovih) do avtorskih. Gre za avtorske priredbe angleških, čeških, danskih, francoskih, italijanskih, nemških in drugih besedil, predvsem pravljic, pisala pa je tudi v nemščini.

Luiza Pesjak je poznala Grimmove pravljice in je napisala pravljico *Gospa Pehta*, varianto nemške pravljice *Frau Holle*. Njena druga pravljica *Sirota* (1875) je varianta Grimmove pravljice *Zvezdni tolarji* (ATU 779, nem. *Die Sterntaler*).

Najboljši so njeni sorazmerno zgodnji prevodi avtorskih pravljic H. C. Andersena *Slikanica brez slik*, ki so izšle v nemščini aprila leta 1847 v Leipzigu z naslovom *Bilderbuch ohne Bilder*, decembra istega leta pa še v danščini (*Billedbog uden Billeder*). Andersen je v pravljice vnašal orientalske motive, ki se pojavljajo medbesedilno (npr. motiv leteče preproge/kovčka), vendar se oddaljuje od ljudskih pravljic. Luiza Pesjak je prevedla pet od triintridesetih pravljic, Srečko Kosovel pa dve, a je prevod ostal v rokopisu (Blažič 2018: 73–79). Našli so ga leta 1923 (Kosovel, Komel 2019).

1.2 Ernestina Jelovšek (1842–1917)

Zagotovo moramo omeniti neraziskani opus Ernestine Jelovšek (Blažič, Zimmermann 2020: 20–33). Po do zdaj najdenih virih je Ernestina Jelovšek, hčerka Ane Jelovšek in Franceta Prešerna, napisala *Spomine na Prešerna* – sprva v nemščini (1875 in 1876), pozneje jih je ponovno napisala in predelovala, v skrčeni obliki pa jih je v prevodu Janka Kesslerja izdala leta 1903. Obsegajo predgovor, uvod in deset poglavij. *Spomini na očeta* so razumljivo precej subjektivni in malce olupševalni. Pri pisanju je izhajala iz lastnih spominov in iz materinega pripovedovanja, zato imajo literarnozgodovinsko vrednost, pod vplivom mladoslovencev pa je poudarjala tudi pomen slovenskega jezika in kulture. Ernestina Jelovšek je literarno večjezična.

Manj znano je, da je Ernestina Jelovšek napisala tudi pet črtic, od katerih sta bili dve objavljeni v *Ljubljanskem zvonu* (*Dan v Vrbi*, 1902, *V samotni uri*, 1900), tri pa so ostale v rokopisu (dve od teh sta napisani v nemščini). Leta 1986 jih je objavil Janez Mušič v svoji knjigi *Sila spomina*,

¹ ATU je mednarodna oznaka in akronim priimkov treh folkloristov Anttija Aarneja, Stitha Thompsona in Hans-Jörga Utherja, ki so objavili mednarodno klasificiran indeks pravljичnih tipov (Uther 2004, 2011).

Dr. France Prešeren v spominih svojih sodobnikov. Prva črtica z naslovom *Bilo je* (1903) je napisana v slovenščini, druga in tretja pa sta napisani v nemščini in nista datirani – to sta *Nezakonska mati* in *V temačnih urah*, ki je razdeljena na tri dele: Sočutje, Slavec in Ujeti slavec. V njih literarizira spomine na očeta, a uporablja tudi motivno-tematske prvine svoje lastne literarne ustvarjalnosti, celo pravljичni motiv slavca. Na podlagi literarne analize Maxa Lüthija (Lüthi 2011) je očitno, da besedilo Slavec vsebuje motiv poosebljene živali ali ptiča. Motiv slavca je v literarni zgodovini znan kot »literarni ptič«, saj spregovori, torej ima čarobne zmožnosti. Besedilo je kratko, pravljичno ter hkrati enodimenzionalno (ni začudenja, ko slavec spregovori) in dvidimenzionalno (literarni lik se v realnem svetu začudi, ko pravljичni lik spregovori). Podobno je v pravljici H. C. Andersena *Slavec* (1843), v kateri slavec prileti na okno k na smrt bolnemu kitajskemu cesarju ter ga pravljичno ozdravi. Ernestina Jelovšek pripoveduje:

Ne vem, kako dolgo sem poslušala slavčevo pesem, ko je stopilo pred moje duševno oko bitje, svetlo kot luč sonca, čudovito kot odsev neba, čarobno kot sijaj pomladi.

Dejalo mi je z glasom slavca:² Jaz sem ljubezen! Sem čista, večna, mogočna in globoka, v žrtvah neizčrpna, v odpovedi velika. (Mušič 1986: 260)

Ernestina Jelovšek začne *in medias res*: »Poslušaj, kako lepo gostoli slavec!« (Mušič 1986: 259), potem nadaljuje *ab ovo*: »Bila je ena tistih pravljično lepih noči« (prav tam: 259). Uporablja slogovne besede, značilne za pravljico: biser, čarobno, čudovito, kraljestvo, pravljičen, slavec, slavčeva pesem ipd. Tudi v pravljičnem razmišljanju o ujetem slavcu, ki je prispodoba za pesnika oziroma Prešerna, literarizirano razmišlja o očetu in materi v jeziku pravljičnih simbolov, npr. (nežen) cvet, čevljar, luč življenja, roža, ptica pod nebom, sončni žarek, trnova pot, zlato ipd.

2 Drugo obdobje (1918–1941)

2.1 Ljudmila Prunk (1878–1947) in Marica Gregorič (1874–1954)/Anica Žemlja (1875–1922)

Po do zdaj najdenih virih sta prvo zbirko *Pravljic* pri Družbi sv. Mohorja v Celovcu leta 1913 izdali Ljudmila Prunk (tudi Utva, Ksaverija) in Marica Gregorič (Marica Gregorič-Stepančič, tudi Mira, Vanda) ali po drugih virih Anica Žemlja, ki je uporabljala psevdonim Mira Mokriška.³ Mira Mokriška je pravljicam dodala tudi podnaslove, npr. cvetlična, gozdna, jesenska, narodna, pomladna, ptičja, zimska in živalska bajka. V teh pravljicah, ki se navezujejo na Andersenov model pravljice, so podrobni opisi narave in številne romantične prvine. Ljudmila Prunk je prevedla deset Andersenovih pravljic (*Budalo*, *Ingrida*, *Kraljična na grahu*, *Kresilnik*, *Leteči kovčeg*, *Marko in njegov sopotnik*, *Miklavž in Miklavžek*, *Nova carjeva obleka*, *Paradiž*, *Svinjski pastir*) in se nanje – podobno kot Luiza Pesjak – intertekstualno navezovala.

² Podčrtali M. M. Blažič in K. Bedenk.

³ Podatki o avtorstvu in psevdonimih so dostopni na povezavah <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi215416/>, https://sl.wikipedia.org/wiki/Anica_Žemlja in <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-2K4DKHAM>.

Pravljicarke so se navezovale na model ljudskih pravljič, vendar so ga avtorsko dopolnjevale, npr. dodajale so čustva in notranje življenje literarnih likov, najpogosteje samskih žensk in/ali vdov. Tako so na transforni ravni prikazovale emocionalni in socialni svet, ekonomsko krizo, revščino in socialno stisko, nekatere so poudarjale kristijanizirane prvine. To sicer ni značilnost le pravljíčark, se pa težak socialni položaj odraža tudi v pravljičah, kadar ni moža/očeta. Po drugi svetovni vojni je z vključenjem čustveno-socialnih prvin v pravljíce nadaljevala Kristina Brenk.

2.2 Belo-modra knjižnica (1927–1941)

Katja Mihurko Poniž v prispevku *Knjige slovenskih pisateljic pri založbi Belo-modra knjižnica* (2004) predstavlja delovanje ženske založbe v letih 1927–1941 in izdajo knjig slovenskih pisateljic, med njimi tudi mladinskih, Ljube Prenner in Marijane Kokalj Željeznov, ter pesnic Vide Jeraj, Zofke Kveder idr. Treba je omeniti tudi Marjo Boršnik, prvo slovensko literarno zgodovinarico, ki je začetnica preučevanja mladinske literature in ki se je posebej posvečala slovenskim pisateljicam in pesnicam ter za omenjeno založbo uredila izbrano delo Vide Jeraj in Zofke Kveder (Blažić 2021: 267–270).

2.3 Pravljične ure (1931)

V času med dvema svetovnima vojnama so začeli prirejati prve pravljíčne ure za otroke, kot so Slovenska pisateljica pripoveduje, in pravljíčne ure v modrem salonu Hotela Union. Napoved dogodka ponazarjata naslednja zapisa:

Pripovedovalke pravljič že same jamčijo, da bo mladina deležna res biserov naše ali svetovne pravljíčne literature. Recitatorice bodo večinoma naše umetnice ali pisateljice.⁴

V četrtek na rojstni dan Nj. Vel. Kralja Aleksandra bo povedla mladino v fantastično deželo pravljič gdč. Maša Slavčeva, članica drame.⁵

Prvi pravljíčni večer je bil 17. 12. 1931. Ustanoviteljica je bila Minka Krofta s skupino intelektualk, ki so pripovedovale pravljíce. Model pripovedovanja pravljič v »damski sobi« se je navezoval na model salonskega pripovedovanja pravljič romanskih precioz (*préciosité*) in germanskih kavnih krožkov (*Kaffeezirkel*).

2.4 Slovenska pisateljica pripoveduje (1932)

Telovadno-kulturno društvo Atena iz Ljubljane je v dvorani Delavske zbornice prirejalo pripovedovalske večere Slovenska pisateljica pripoveduje, na katerih so sodelovale pisateljice iz kroga založbe Belo-modra knjižnica: Dora Gruden, Marija Jezernik, Manica Koman, Marijana Kokalj Željeznov, Marija Grošelj in Ruža Lucija Petelin. Prvi tak večer je bil 12. 5. 1932. Že iz samega

4 Zgodovinski arhiv Ljubljana. Arhivsko gradivo II. državna realna gimnazija v Ljubljani, št. 1823. V Ljubljani, dne 16. 12. 1931.

5 Zgodovinski arhiv Ljubljana. Arhivsko gradivo II. državna realna gimnazija v Ljubljani, št. 398. V Ljubljani, dne 12. 5. 1932.

poimenovanja dogodka je razvidna sinteza prvega (pisateljice) in drugega (pripovedovalke) modela pravljicarstva. To je bil čas, ko so svoja dela objavljale pravljicarke Ljudmila Prunk in Marica Gregorič Stepančič (*Pravljice*, 1913), Manica Komac (*Narodne pravljice in legende*, 1923), Elza Lešnik (*Šumi, šumi Drava*, 1925), Marija Wirgler Jezernik (*Tri pravljice*, 1927), Kristina Brenk, roj. Vrhovec (*Deklica iz vresja*, 1932/33, *lvje*, 1936/37), Lea Fatur (*Razne povesti*, 1912, *Pravljice in pripovedke*, 1941), Angela Golobič (*Zvonček sreče*, 1941), Manica Koman (*Narodne pravljice in legende*, 1923, *Teta s cekarjem*, 1938), Marjana Grasselli Prosenc s psevdonimom Anka Nikolčič (*Pravljice o Gralu*, 1927), Sonja Sever (*Čevljarček Palček in druge pravljice*, 1938) in Ilka Vašte (*Pravljice*, 1921). V obdobju od 1918 do 1941⁶ so se pojavili tudi prvi literarnozgodovinski prispevki o pravljicah. Prvi prispevek je napisala Marja Boršnik (*Pravljice*, 1932), nato pa Zlata Pirnat Cognard podrobno *Bibliografijo del slovenskih pisateljic do konca 1935* (1935) s posebnim poudarkom na pravljicah (Blažič 2016: 108–120). Poglobljeno študijo z naslovom *Pravljica. Primerjalna studija* je napisala tudi Eda Stadler (1939).

3 Tretje obdobje 1945–1991

Obdobje po drugi svetovni vojni je prineslo olajšanje in povsod po Evropi so začeli ustanavljati knjižnice za otroke,⁷ prirejati pravljíčne ure (Šircelj, Kobe, Gerlovič 1972) in podeljevati mednarodne nagrade (IBBY H. C. Andersen, 1956–). V obdobju 1918–1941 je bil poudarek na knjižni vzgoji, v obdobju 1945–1991 pa na knjižnični vzgoji in nato v obdobju 1991–2004 na književnosti, ki je po letu 2004 postala pretežno komercialna dejavnost.

3.1 Tina Wajtawa (1900–1984)

Zanimanje za pripovedovanje pravljíc, posebej rezijanskih, je spodbudil etnolog in etnograf Milko Matičetov, ki je v šestdesetih letih 20. stoletja odkril izvrstno rezijansko pravljíčarko in pripovedovalko Tino Wajtawo. S svojimi pravljicami, ki so v primerjavi s slovenskimi ohranile globino in širino oziroma večpomenskost in večnaslovniškost, se navezuje na model ljudske pravljíce in hkrati oddaljuje od njega. Njene pravljíce so kompleksne, navezujejo se na indoevropske in antične slepe motive (npr. motiv priklanjajočega se drevesa), ki jih je inovativno prenavljala, vsebujejo pa seveda tudi germanske, romanske in rezijanske ter avtorske prvine. Milko Matičetov je zbral in zapisal več kot 400 pravljíc Tine Wajtawe, nekatere od njih je objavil v znani zbirki *Zverinice iz Rezije* (1973, 2005). Pravljíce imajo poosebljen živalski pravljíčni literarni lik, ponatis zbirke iz leta 2010 ima dodane tudi številke tipnega indeksa ATU.

4 Četrto obdobje (1991–)

V obdobje po letu 1991 in do danes uvrščamo sodobno pravljíčarko Svetlano Makarovič. Med njenimi reprezentativnimi deli moramo omeniti vsaj dvojezično antologijo *Svetlanine pravljíce* (2008, *Svetlana's Fairytales*) z ilustracijami Alenke Sottler in antologijo pravljíc *Zlata mačja preja*

⁶ Avtorici članka pripravljata monografijo *Slovenske pravljíčarke*, 1918–1941, ki bo podrobno obravnavala vse omenjene pravljíčarke v tem obdobju in bo predvidoma izšla leta 2022.

⁷ Več o konceptu ustanavljanja knjižnic za otroke (Internationale Jugendbibliothek, 1949) na povezavi <https://www.ijb.de/home>.

(2014) ter antologijo njenih izbranih 277 pesmi z naslovom *Pesmi muce potovke* (2019), ki jo je uredil Žiga Kosec. To obdobje vidno sooblikuje tudi ustvarjalka Anja Štefan, ki piše pesmi in avtorske kratke sodobne pravljice za otroke ter prireja rezijanske in druge pravljice.

4.1 Svetlana Makarovič (1939–)

Svetlana Makarovič je zelo produktivna avtorica, ki je za otroke in mladino začela objavljati po letu 1970, vendar vse do danes ostaja na samem vrhu med ustvarjalkami. Kot ustvarjalka v najširšem pomenu besede, je namreč dramatičarka, igralka, ilustratorica, pesnica, pevka šansonov, pravljičarka, prevajalka, režiserka, je hkrati tudi najbolj prevajana slovenska ustvarjalka. Na podlagi kriterijev za kanonska besedila Bettine Kümmerling Meibauer (2004) lahko trdimo, da sodijo pravljice Svetlane Makarovič na področje sodobne klasike, saj je zanje značilna inovativnost, večpomenskost in večnaslovniškost. Za njena mladinska dela so značilni izumljanje novih pravljičnih oseb, novih imen, besed in pomenskih zvez, neposrednost v pripovedovanju, hudomušnost, ironija, pritajen humor, iskrivi pesniški vložki in pomirjujoč razplet po napeti pripovedi. Njena neusahljiva domišljija se izraža v izjemno sočni govorici, doživljanje lepega izhaja iz vedrine in otroškega optimizma. Ustvarja kratke sodobne pravljice z živalskimi liki in tudi t. i. baladne pravljice, ki temeljijo na mitskem izročilu (*Katalena*, *Rdeče jabolko*, *Sneguročka* idr.).

4.2 Anja Štefan (1969–)

Sodobna ustvarjalka – pravljičarka in pripovedovalka – Anja Štefan je svojo pot začela z revijalnimi objavami v revijah *Ciciban* (od 1994), *Cicido* (od 1998) in tudi v zamejski reviji *Galeb* (od 1994) idr. Za njeno ustvarjanje je značilno pripovedovanje ter pisanje pravljič, ljudskih in avtorskih, in priredb ljudskih pravljič, tudi rezijanskih, ki jih je zapisal Milko Matičetov. Med njenimi najbolj znanimi pravljičami lahko omenimo *Melje, melje mlinček* (1999), *Lonček na pike* (2008) in *Drobntine iz Mišje doline* (2017). Anja Štefan je tudi začetnica pripovedovalskega festivala Pravljičice danes – dogodek je bil sprva namenjen predvsem otrokom, pozneje pa se je razširil tudi med odraslimi poslušalci.

Viri in literatura

- BEDENK, Kasilda, BLAŽIČ, Milena Mileva, 2019: Primerjalna analiza pravljič in pravljičark s poudarkom na Tini Vajtavi, rožici iz Rezije. Matej Šekli, Lidija Rezonničnik (ur.): *Slovenski jezik in njegovi sosede*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 29. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 376–386.
- BEDENK, Kasilda, BLAŽIČ, Milena Mileva, 2020: Primerjalna analiza pravljič Hermynie zur Mühlen in Ilke Vašte/Comparative analysis of fairy tales of Hermynia zur Mühler and Ilka Vašte. Jožica Jožef-Beg (ur.): *Mednarodni znanstveni simpozij Večnaslovniška odprtost pravljič: zbornik povzetkov*. Novo mesto: Slavistično društvo Dolenjske in Bele krajine. 15–16.
- BLAŽIČ, Milena Mileva, 2016: Izvirnost v besedilih Svetlane Makarovič. Milena Mileva Blažič: *Mladinski klasiki*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta. 144–158. <http://www.dlib.si>
- BLAŽIČ, Milena Mileva, 2017: Folktale's intertextuality in Svetlana Makarovič's Svetlana' fairy tales. Marjetka Golež Kaučič (ur.): *What to do with folklore? New perspectives on folklore research*. Trier: Wissenschaftlicher.
- BLAŽIČ, Milena Mileva, 2018: Kosovelov rokopisni prevod Andersenovih pravljič. Urška Perenič, Aleksander Bjelčević (ur.): *Starejši mediji slovenske književnosti: rokopisi in tiski*. *Obdobja* 37. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 73–79.
- BLAŽIČ, Milena Mileva, 2019: Medkulturnost v pravljičah Dorotheae Viehmann, Laure Gonzenbach in Tine Vajtove ob primeru pravljič o začarani nevesti (ATU 402). *Studia mythologica Slavica* 22. 163–173.

- BLAŽIČ, Milena Mileva, 2021: Vloga Filozofske fakultete pri razvijanju mladinske književnosti 1919–2019. Katja Mahnič idr. (ur.): *Vloga humanistike in družboslovja v 21. stoletju. 100 let FF UL, 1919–2019*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 267–270.
- BLAŽIČ, Milena Mileva, BEDENK, Kasilda, 2019: Govorjeni jezik v pravljicah: na primeru rezijanske pravljicarke Tine Wajtawe. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja* 38. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 279–287.
- BLAŽIČ, Milena Mileva, ZIMMERMANN, Angelika, 2020: Comparative analysis of memoirs of H. Kottanner and E. Jelovšek with S. Žižek's article. *Social'nye i gumanitarnye nauki: teorià i praktika* 1. 20–33.
- COGNARD, Zlata, 1936: *Bibliografija del slovenskih pisateljic do konca 1935*. Ljubljana: Udruženje univerzitetni obrazovanih žena u Jugoslaviji. <http://www.dlib.si>
- ERJAVEC, Fran, FLERE, Pavel, 1926: Luiza Pesjakova. *Starejše pesnice in pisateljice: zbrani spisi za mladino*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- HAASE, Donald, 2004: Feminist Fairy-Tale Scholarship. Donald Haase: *Fairy tales and feminism: new approaches*. Detroit, Michigan: Wayne State University Press. 1–36.
- IRSCS, 2019: *International Research Society for Children's Literature*. <http://www.irscl.com/>
- KOSOVEL, Srečko, KOMELJ, Miklavž (ur., avtor dodatnega besedila), 2019: *Vsem naj bom neznan: neobjavljeni del za-puščine*. 2 zv. faks. Novo mesto: Goga.
- KÜMMERLING MEIBAUER, Bettina, 2004: *Klassiker der Kinder- und Jugendliteratur: ein internationales Lexikon*. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler.
- LÜTHI, Max, 2011: *Evropska pravljica: forma in narava*. Ljubljana: Sophia
- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2004: Knjige slovenskih pisateljic pri založbi Belo-modra knjižnica. *Jezik in slovstvo* XLIX/1. 29–41.
- MUŠIČ, Janez, 1986: *Sila spomina: dr. France Prešeren v spominih svojih sodobnikov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SHAWN, Jarvis C., BLACKWELL, Jeannine, 2001: *The queen's mirror: fairy tales by German women, 1780–1900*. Lincoln, London: University of Nebraska Press.
- STADLER, Eda, 1939: Pravljica: primerjalna studija. *Etnolog, glasnik etnografskega muzeja v Ljubljani* 12. 42–73.
- ŠIRCELJ, Martina, KOBE, Marjana, GERLOVIČ, Alenka, 1972: *Ura pravljic*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- UTHER, Hans-Jörg, 2004: *The types of international folktales: a classification and bibliography: based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson (Vol. 1)*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica.

Katja Mihurko Poniž

Fakultete za humanistiko, Nova Gorica

DOI: 10.4312/SSJLK.57.44-52

Zofka Kveder kot kulturna posrednica

V prispevku¹ je predstavljeno, v kakšnih oblikah in na kakšne načine se je odvijalo kulturno posredništvo Zofke Kveder. Razloženo je, v katerih kulturnih prostorih je delovala in kako je v njih navezovala osebne stike. Zofka Kveder je delovala večsmerno, saj je v prostorih, v katere se je priselila, promovirala slovensko kulturo, slovenski kulturni prostor pa je seznanjala z dosežki tujih umetnikov. Bila je tudi posrednica idej: feministične, jugoslovanske in ideje o sobivanju in medsebojnem spoštovanju različnih kultur. Prevajalski in publicistični opus Zofke Kveder je zelo bogat in doslej skorajda nepreučен, kar odpira možnosti novih raziskav.

Zofka Kveder, kulturno posredništvo, kulturni prenos, Ivan Cankar, večkulturnost

The paper presents the way in which the cultural mediation of Zofka Kveder developed. It explains the cultural spaces in which she worked and how she made personal contact within them. Zofka Kveder focused on a number of different directions, for in the places she moved to she promoted Slovene culture and she also informed the Slovene cultural space about the achievements of foreign artists. She was also a mediator of ideas: feminist, Yugoslav, and the idea of the cohabitation and mutual respect of different cultures. Her translational and journalistic oeuvre is very rich and hitherto scarcely studied, which opens up opportunities for new research.

Zofka Kveder, cultural mediation, cultural transfer, Ivan Cankar, multiculturalism

1 Uvod

Zofka Kveder (1878–1926) je bila od mladih dni navdušena raziskovalka novih geografskih in kulturnih prostorov. Kot dvajsetletno dekle se je odpravila na študij v Švico, odvisna je bila le od svojih prihrankov. Kasneje, spomladi leta 1900, se je za šest let ustalila v Pragi, ki je bila takrat središče mladih študentov s slovanskega juga. Stiki, ki jih je navezala v češki prestolnici, so ji koristili v hrvaškem kulturnem prostoru, ko se je leta 1906 preselila v Zagreb (Mihurko Poniž 2003). Njena želja po odkrivanju novih svetov in navezovanje stikov s predstavnicami in predstavniki tujih kultur je bila sprožilec za številne dejavnosti s področja kulturnega posredništva. Kot priseljenka je Zofka Kveder v novih domovinah odkrivala literarne osebnosti in njihova dela, spoznavala zanimive predstavnike in predstavnice narodov, o katerih je nato pisala v publicističnih in literarnih besedilih, ter bila tako prevzeta nad različnimi gibanji in idejami, da je zanje želela navdušiti še druge. Te dejavnosti lahko označimo z nadpomenko kulturno posredništvo (angl. *cultural transmission*), ki ga nizozemska raziskovalka Petra Broomans razume kot recipročni proces, kjer gre za delitev kulturnih in literarnih informacij, medtem ko kulturni prenos (angl. *cultural transfer*) pomeni enosmerno dejavnost, na primer prevod besedila iz enega jezika v drugega. Literarno posredništvo ne zaobjema le prevajanja, temveč je več: »Jezikovni posrednik v osnovi deluje znotraj določenega jezikovnega in kulturnega področja. Pogosto prevzema več vlog. Je prevajalec/prevajalka, recenzent/recenzentka, kritik/kritičarka, novinar/novinarica, literarni zgodovinar/literarna zgodovinarica, učenjak/uče-

1 Prispevek je rezultat dela na raziskovalnem programu Historične interpretacije 20. stoletja (P6-0347), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

njakinja, učitelj/učiteljica, knjižničar/knjižničarka, knjigarnar/knjigarnarka, zbiralec/zbiralka, literarni agent/literarna agentka, iskalec/iskalka, založnik/založnica, urednik/urednica revije, pisatelj/pisateljica, potopisec/potopiska ali svetovalec/svetovalka. Posredovanje druge nacionalne književnosti v lastno nacionalno književnost je kulturno posredništvo, ki pogosto zrcali bilateralno situacijo, v kateri se odvija tudi posredovanje lastne literature. Motivacija je lahko estetsko, ideološko, politično in/ali ekonomsko pogojena.« (Broomans 2009: 2) Kot še dodaja Petra Broomans, se preko kulturnega posredništva lahko odvija tudi posredovanje idej, s katerimi pride posrednik/posrednica v stik, ko odkriva druge kulturne prostore. Kulturni posredniki in kulturne posrednice lahko živijo med pripadniki iste skupnosti in ji posredujejo iz tuje kulture, lahko pa živijo v njim tujih kulturnih prostorih, kar jim omogoča posredovanje lastne kulture v novo okolje. V tem smislu je Zofka Kveder delovala večsmerno. Po odhodu iz slovenskega etničnega prostora je v slovenskih in hrvaških časopisih objavljala različne prispevke, v katerih je pisala o drugih kulturah, s katerimi se je srečevala, a hkrati je poskušala te prostore seznaniti ne le s svojim literarnim ustvarjanjem, temveč tudi s prevodi drugih slovenskih pisateljev in pisateljic v nemščino in kasneje tudi hrvaščino in češčino. Na ta način je prestopala geografske in jezikovne meje ter delovala večkulturno in transnacionalno, kar jo uvršča v posebno in ne zelo veliko skupino kulturnih posrednikov in posrednic njene dobe. Prikaz njenega literarnega posredništva zato predstavlja doprinos k »zgodovini transnacionalnega kulturnega prenosa in posredništva, ki doslej še ni bila napisana« (Broomans 2009: 7), še posebno pa mora biti takšna zgodovina osredinjena na vlogo žensk na tem področju, saj je spol lahko pomemben dejavnik pri kulturnem posredništvu (Broomans 2009: 20, 2012: 117–130).

2 Načini in oblike kulturnega posredništva Zofke Kveder

2.1 Prevodi in prispevki, ki so jih spodbudila osebna srečanja

Seznanjanje s tujo kulturo se odvija na različne načine. Med najbolj običajne sodi fascinacija z določenim umetniškim delom, ki spodbudi prevod v materni jezik posrednika/posrednice, lahko pa je želja po posredovanju tudi posledica osebnih stikov. Zofka Kveder je kmalu po prihodu v Prago navezala stike z mnogimi tam živečimi avtorji in avtoricami, ki so ustvarjali v češčini in nemščini. Z nemško govorečimi avtorji se je družila v krogu Oskarja Wienerja, v češki krog mladih ustvarjalcev in ustvarjalcev v literarnem klubu Slavija in v literarni salon Ružene Svobodove pa je slovenski pisateljici pomagala vstopiti Zdenka Hasková (Jensterle Doležal 2014). V druženjih z različnimi kulturniki in kulturnicami je Zofka Kveder delovala kot predstavnica slovenske književnosti, ki je z njo nedvomno seznanjala svoje češke intelektualne prijatelje in prijateljice. Stiki z njimi so spodbudili posredovanje njihovih umetniških dosežkov v slovenski, a tudi nemški in hrvaški govorni prostor.

Češki krog je bil v primerjavi z nemškim glede literarnega posredništva bolj navdihujoč, saj je spodbudil Zofko Kveder k prevajanju Gabriele Preissove in k zapisom o Ruženi Svobodovi, Eliški Krásnohorski, Boženi Nemcovi in Terézi Novákovi. Zofka Kveder je Preissovo in Svobodovo osebno poznala (Orožen 1978: 221). Za zagrebški dnevnik *Agramer Tagblatt* je leta 1901 prevedla kratko zgodbo *Erdbeeren [Jagode]* Gabriele Preissove. Njeno dramo *Žena sužnja* je prevedla v slovenščino in je bila uprizorjena v Deželnem gledališču v Ljubljani 13. 10. 1904. Zelo verjetno

se je v Pragi osebno seznanila tudi s pisateljico Boženo Vikovo-Kunětickovo. Kot je razvidno iz pisma, ki ga je tedaj zelo uspešni češki pisateljici pisala maja 1902, je v nemščino prevedla eno izmed njenih enodejank in jo ponudila reviji *Dokumente der Frauen*. Toda v uredništvu te pomembne feministične revije je bil tedaj za objavo pripravljen že prevod novele Božene Vikove-Kunětickove, zato je urednica Marie Lang, kakor beremo v že omenjenem pismu, prevod enodejanke (nemški naslov naj bi bil *Fazit*, verjetno se zdi, da je bil izvirnik *Co bylo*, saj so prav to enodejanko marca 1902 uprizorili v Narodnem gledališču) prestavila na kasnejše obdobje, a je istega leta revija prenehala izhajati.²

Zofka Kveder naj bi se v Berlinu osebno srečala tudi z nemško pisateljico Gabrielo Reuter. O tem je pisala v besedilu *Kod Gabrijele Reuterjeve*,³ kjer omenja tudi njeno knjigo *Aus guter Familie* (Iz dobre družine, 1895) in navaja, da jo je brala s praškimi prijateljci. Roman je vse pretresel in pisateljico so srčno vzljubili. Ta roman omenja tudi v svojem literarnem besedilu *Študentke* (1900).

Osebni stiki so bili pomembni tudi za prevode Ivana Cankarja v češčino in uprizoritev njegove drame *Za narodov blagor* (prim. Moravec 1963: 86; Jan 2008). Zofka Kveder je Cankarja sicer veliko prevajala tudi v nemščino in ti prevodi so izšli v praškem nemškem dnevniku *Politik*, nedvomno pa je bila tudi pomembna posrednica pri prevajanju Cankarja v češčino. Njegovo dramo *Za narodov blagor* je namreč v češčino prevedla njena prijateljica Zdenka Hasková, veliko zaslug je imela tudi za krstno uprizoritev te drame v Pragi (prim. Moravec 1963; Jan 2008). Zelo dejavna je bila kot prevajalka slovenske književnosti v nemščino. V *Agramer Tagblattu* je leta 1901 objavila prevod Tavčarjevega kratkega pripovednega besedila *Meine Tischlade*. Tega leta je v nadaljevanjih v praškem *Politik* izšel celoten Kersnikov roman *Ciklamen*. Leta 1911 je v nemščino prevedla in v *Agramer Tagblattu* objavila Trdinovo kratko pripovedno prozo *Vrtličničar*. Največji prevodni opus Zofke Kveder v nemščino pa zavzemajo prevodi Cankarjevih del.

Po preselitvi v Zagreb je hrvaško kulturno okolje seznanjala o delih slovenskih pisateljev in pisateljic s prispevki o njih in s prevodi. Leta 1913 je skupaj z Milanom Vrbaničem izdala izbor slovenskih novel v hrvaščini (Kveder, Vrbanič 1913). Za Hrvaško narodno gledališče je na pobudo dr. Branka Gavelle prevedla tudi Cankarjeve *Hlapce* (Moravec 1969: 184).

Srečanje z Bolgarom Petkom Conevim v času študija v Švici je spodbudilo njeno zanimanje za bolgarsko književnost, kot je razvidno iz pisma Petka Coneva z dne 31. 10. 1900. Iz pisma je mogoče zaključiti, da je Zofka Kveder načrtovala prevode iz bolgarske književnosti, saj je bolgarskega prijatelja prosila za nasvet, katera bolgarska literarna dela bi bila zanimiva za prevajanje. Conev ji namreč piše:

Čakal sem na nekaj bolgarskih avtorjev, ki bi mi priporočili dobre novele in romane. Nadalje bom imel več časa, da se bom lahko lotil zelenih prevodov. Je pa vprašljivo, ali boš kaj razumela iz moje nemščine. Žal bolgarsko-nemški slovar še ni izšel in dvomim, da sploh bo. Drugi filologi so sedaj zaposleni z nastajanjem novega, mnogo bolj obsežnega slovarja. Nameravaš morda sama narediti prevod? Zelo dobro bi bilo, če bi lahko. Jaz ti hočem pomagati, kolikor lahko. Jutri ali pojutrišnjim dobim odgovore od naših

2 Pismo Boženi Vikovi-Kunětick se nahaja v Literarnem arhivu v Pragi.

3 Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana, Ms 1113, c, št. 34.

literatov, potem ti takoj napišem, kakšen obseg imajo dela in morda tudi vsebino. (Mihurko Poniž 2019: 213–214)

Osebna srečanja so bila torej pomembna spodbuda za prevode čeških avtorjev in avtoric v slovenščino in nemščino ter slovenskih v nemščino in hrvaščino.

2.2 Posredovanje idej v publicističnih in esejističnih besedilih

Petra Broomans navaja posredovanje idej, ki »potujejo« v literarnih besedilih in njihovih prevodih, v pismih s potovanj, v mednarodnih izobraževalnih strategijah in umetniških kolonijah, kot pomembno obliko kulturnega posredništva: »Potujoče ideje so kot korenine rizoma, nastanejo v nekem prostoru in se širijo v drugega z valovi kulturnega prenosa v obliki pisem, književnosti in slik. Med tem potovanjem, tako pri odhodu kot pri prihodu, morajo premagati ovire ali sprejeti kompromise.« (Broomans 2019: 15) V devetnajstem stoletju so po evropskem prostoru intenzivno krožile ideje ženske emancipacije. Kot ženska, ki je zagovarjala svobodne življenjske izbire, je bila Zofka Kveder za feministične ideje odprta in jih je posredovala tako v svojih literarnih kot publicističnih delih. V pričujočem prispevku se bomo zaradi prostorske omejitve osredinili le na publicistične prispevke.

2.2.1 Feminizem

Zofka Kveder se je v svojih zgodnjih feminističnih besedilih navezovala predvsem na poglede vodilnih feministk iz nemškega in skandinavskega govornega prostora. Prvo tovrstno besedilo je 1. 2. 1899 objavila v *Slovenskem narodu* in ga naslovlila *Nekaj o ženskem vprašanju* (Kveder 1899b). To besedilo v duhovitem in pogovornem tonu opozarja predvsem na odnos (moške) družbe do žensk, ki ne morejo ali ne želijo uresničiti tradicionalne ženske vloge, in skuša razložiti, zakaj je pomembno, da imajo tudi ženske možnost samostojnega preživljanja. Feljtonski stil pisanja avtorica spremeni v prvem feminističnem prispevku *O ženskem vprašanju* za revijo *Slovenka* (1899c). Četudi je v uvodu še šaljiv ton, avtorica v nadaljevanju jasno pove, da bi ženskam moral biti dostopen univerzitetni študij. V prispevkih, ki jih piše od pomladi 1900 naprej, duhovitost pogosto zamenjata ironija in sarkazem, spravljivega tona ne zasledimo več. Na razvoj njene feministične misli je gotovo vplivalo tudi intenzivno branje literature o tej tematiki tako v nemščini kot češčini. V prispevku *Kaj hočemo?* (1901č) povzema odlomke iz romana češkega pisatelja Josefa Laichterja (1864–1949) *Za pravico* (Za pravdou, 1898) in jasno izpove svoj pogled na vlogo ženske: ženska mora ostati zvesta svojim prirojenim dolžnostim, biti žena in mati je njen osnovni poklic, a k temu lahko doda tudi poklicno uresničitev, predvsem pa si lahko partnerja izbere iz ljubezni in ne zato, da bi si zagotovila ekonomsko varnost. Pogoji, da se dekle razvije v samostojno žensko, pa je, kot ponovno poudarja avtorica, pravilna vzgoja (Kveder 1900č). Feministične prispevke je Zofka Kveder objavila tudi v *Slovenskem narodu* in v *Jutru*. Prispevek *Žensko vprašanje*, ki je nastal po predavanjih v Trstu in Gorici leta 1910, je poskus kratke zgodovine žensk, v njem pa avtorica izpričuje tudi dobro poznavanje prispevkov na temo »žensko vprašanje« (M. Wollstonecraft, J. Stuart Mill).

Zofka Kveder se je kot predstavnica malega naroda zavedala, da lahko samo s pisanjem za tuje časopise seznanijo širše kroge z emancipacijskimi težnjami Slovenk. V Pragi je navezala stike

s češkimi feministkami in dobila možnost, da češki javnosti predstavi slovensko žensko gibanje. Tako je nastal prispevek *Ženské hnutí slovinské (Slovensko žensko gibanje)*, v katerem je kot pomemben del slovenskega ženskega gibanja predstavljena tudi revija *Slovenka*. Po preselitvi v Zagreb je Zofka Kveder češko družbo seznanila s položajem žensk na Hrvaškem (Kveder 1908/09).

Tudi v nemškem govornem prostoru je Zofka Kveder poročala o prvi slovenski ženski reviji. V dunajski *Dokumente der Frauen* je objavila prispevek *Zustände in einem Waisenhaus*, v katerem je najprej povzela besedilo o kranjski dekliški sirotišnici, ki je bilo objavljeno pod naslovom *Vzgoja v sirotiščih* v deseti številki *Slovenke* 15. 10. 1900, nato pa je predstavila tudi revijo in poudarila, da je ta z novo urednico dobila tudi novo podobo, saj se je iz družinske revije začela spreminjati v feministično.

V *Agramer Tagblattu* (1901e) je v času prve svetovne vojne opozarjala, da se pri političnih odločitvah ne sme spregledati ženske volilne pravice (Kveder 1917a), in poročala o ženskem kongresu v Stockholmu (Kveder 1917b). Med vojno in po njej je številne prispevke o vlogi in položaju žensk v novi državi objavila v reviji *Ženski svijet*, kasneje preimenovani v *Jugoslavensko ženo*. V prvih številkah, izdanih še v vojnem času, je pisala o vlogi žensk v mirovnem gibanju in kaj zahtevajo na političnem področju. Udaren prispevek je naslovlila *Šta hočemo?*, enako kot pred skoraj dvema desetletjema prispevek v *Slovenki*. V hrvaškem prispevku je zapisala, da ženske hočejo mir, politično in socialno enakopravnost, s čimer se ženske ne bodo odrekle pravici in dolžnosti materinstva. Ker sabor pripravlja reformo volilne pravice, Zofka Kveder še zapiše, da Hrvatice zahtevajo volilno pravico. V prispevkih, ki so nastali že v novi državi, Zofka Kveder spodbuja k dejavni participaciji žensk v javnem življenju, saj na ta način soustvarjajo novo domovino (Kveder 1918a, 1918b, 1919a, 1919b, 1919c). Kar nekaj besedil je bilo namenjeno tudi predstavitvi ženskega izobraževanja na Češkem (Kveder 1918b, 1918č).

2.2.2 Moč umetniške ustvarjalnosti (prispevki o umetnikih in njihovih stvaritvah)

V slovenski moderni je položaj umetnika motivna stalnica v književnosti in publicistiki, zato ni presenetljivo, da tudi pri Zofki Kveder najdemo besedila, v katerih problematizira premalo cenjeno vlogo umetnikov in umetnic v družbi in zagovarja njihovo umetniško avtonomijo. Ideje o umetniku kot izjemnem posamezniku, ki je snovna podstat že od dobe romantike, Zofka Kveder ne artikulira le v umetniških besedilih, temveč tudi v publicističnih prispevkih in esejih.

Zofka Kveder je potem, ko je zapustila slovenski kulturni prostor, svoje rojake in rojakinje seznanjala s tujimi umetniki in njihovimi stvaritvami v različnih revijah. V bavarski prestolnici je nanjo naredil močan vtis italijanski slikar Giovanni Segantini, zato je o njem napisala prispevek za *Ljubljanski zvon* (Kveder 1902b). Tudi iz Prage je poročala o razstavah in gledaliških uprizoritvah (Kveder 1902c, 1902č). O njenih poročilih z razstav piše Lilijana Stepančič (2019: 91):

Nalogo je opravila odlično. Slovensko občinstvo je obveščala o sodobni umetnosti, predstavljeni na pomembnih razstavah v Pragi, zbujala v institucionalno manj kompleksnem slovenskem kulturnem prostoru skomine po bogatem kulturnem življenju v češki prestolnici in podpirala ambicije, da bi se v to smer razvilo kulturno dogajanje v Ljubljani. Z večjo vidnostjo bolj naprednega in liberalnega dela likovne ume-

tnosti, ki so jo ustvarjale časnikarske objave, je prispevala kamenček k dvigu pomena takrat tako imenovanih nezgodovinskih narodov v okviru nacionalno imperialistično urejenega sveta.

Češko kulturo je posredno predstavila tudi v prispevku o knjižničarju Janu Legu, dotaknila se je v feljtonu *Kritika in svetovna literatura* pri nas in v zapisu o ljudskih knjižnicah v *Domačem prijatelju*. Tudi bralcem *Nade*, *Savremenika*, *Jugoslavenske žene* in *Agramer Tagblatt*a je poročala o kulturnem življenju v Pragi (prim. Kveder 2019).

Zofka Kveder je slovensko književnost ves čas svojega kulturnega delovanja dejavno predstavljala prostorom, v katerih je živela in ustvarjala. Za praško *Politiko* je napisala pregleden prispevek o slovenskih književnikih z naslovom *Einiges von der slowenischen Literatur* (Kveder 1903). V uvodu zapiše, da Slovenci radi beremo in da smo trden narod, saj bi sicer podlegli vsem hudim pritiskom potujčevanja, nato pa predstavi posamezne avtorje in avtorice. O slovenski književnosti je pisala tudi v prispevku *Něco ze slovinské literatury* (Nekaj o slovenski književnosti), ki je bil objavljen v časniku *Národ*.⁴

Slovenski publikli je predstavila tudi hrvaške pisatelje, ki so pisali v reviji *Nova Nada* (Novonadaši), največ prispevkov o slovenskih literatih pa je objavila po preselitvi v Zagreb v hrvaški literarni reviji *Savremenik*. Hrvatom je najprej v letniku 1907 predstavila Simona Gregorčiča, Josipa Murna in Dragotina Ketteja, v letniku 1910 pa je objavila cikel prispevkov *Slovenske knjige i pisci*, v katerih je pisala o Ernestini Jelovšek, Ivanu Cankarju, Ivanu Lahu, Vladimirju Levstiku, Franu Milčinskem in Antonu Aškercu. Čeprav je želela posredovati čim več podatkov o predstavljenih literarnih ustvarjalcih, se je dotaknila tudi drugih tem. Pri Gregorčiču ne more obiti slovenskega katolicizma, ki je zavračal pesnikovo umetniško izražanje, ker ni bilo skladno s katoliško doktrino, ter spomni še na »brezprimerno hajko« zoper Aškerca in na požig Cankarjeve *Erotike*. Vendar v svojem odnosu do katoliške cerkve ni ozka ali enostranska, saj posveti izčrpen prispevek slovenskim pisateljem in duhovnikom (Aškercu, Medvedu, Mešku, Sardenku in Finžgarju) ter naklonjeno predstavi njihovo delo.

2.2.3 Jugoslovanstvo

Jugoslovanska ideja je bila v času, v katerem je živela Zofka Kveder, zelo aktualna: »Ideja o bratstvu slovanskih narodov, skrbno negovana pa tudi pogojevana s političnimi razmerami, je uspela preseči razlike, ki so nastale med stoletja ločenimi narodi v dveh cesarstvih. Konec prve svetovne vojne je prinesel nov evropski zemljevid. Nova Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je prinesla jugoslovanski ideji nove preizkušnje.« (Mandić idr. 2017) Te preizkušnje je Zofka Kveder, navdušenka nad jugoslovansko idejo, doživljala na lastni koži. Že pred prvo svetovno vojno je uporabljala izraz »jugoslovanski«, tako na primer v prispevku *Zlata Praga* slikarje Jakopiča, Vavpotiča, Žmitka, Žabota in Tratnika imenuje jugoslovanski slikarji. Proti koncu prve svetovne vojne v reviji *Ženski svijet* apelira na Hrvatice, Slovenke in Srbkinje, da ne smejo misliti samo na interese svojega naroda: ni dovolj, da se Srbkinja počuti samo Srbkinjo, Hrvatica ni prava domoljubka, če ni

⁴ *Národ* 2/1909, 23, 236. Iz kataloga čeških knjižnic (Souborný katalog ČR) je razvidno, da navedena številka ni ohranjena v nobeni knjižnici.

tudi Jugoslovanka, Slovenka mora pozabiti na svoj »provincialni patriotizem in postati hčerka združene, svobodne Jugoslavije«. »Sestre« opozarja, da naj ne sejejo razdora, da naj ne kalijo idealizem svojih mož s prepirljivimi opazkami in strupenimi besedami. Iz takšnega razmišljanja sklene, da so Slovenci, Hrvati in Srbi en narod – Jugoslovani in da bo že naslednja generacija pozabila, da so bili njihovi starši pripadniki hrvaškega, srbskega in slovenskega naroda. (Kveder 1918e: 434)

Tudi preimenovanje revije *Ženski svijet v Jugoslavensko ženo* razkriva, kako blizu ji je bila ideja o jugoslovanstvu. Morda tudi zato, ker je v njej videla izbris nacionalnih identitet, ki jih je s prečeno mejo doživljala kot omejujoče in težila k identitetni večkulturnosti. Leta 1919 je optimistično zapisala, da je Slovenke več nočejo, Hrvatice ne priznavajo čisto za »svojo«, Srbkinje tudi ne in da to včasih boli, a ji hkrati tudi daje moč, da ostane Jugoslovanka (Kveder 1919c). Vendar ji ta identitetna pozicija ni dajala moči za premagovanje vseh ovir, ki so se pojavile v povezavi z njo. Še posebno problematično je bilo njeno jugoslovanstvo takrat, ko ga je začela tendenciozno vnašati v literarna besedila, predvsem v dramatiko, zaradi česar je postala tarča napadov hrvaških kulturnikov, ki so zavračali jugoslovanski unitarizem in centralizem (Kveder 2019).

2.2.4 Večkulturnost

Ideja jugoslovanstva je bila Zofki Kveder blizu predvsem zaradi možnosti sobivanja različnih kultur. Raznolikost snovne in nesnovne kulturne dediščine je Zofko Kveder fascinirala od prvih srečanj z drugimi kulturnimi prostori. Po bivanju v Trstu, kjer jo je očaral mediteranski temperament, je bila prva prestolnica, v kateri se je Zofka Kveder nameravala ustaviti za dlje časa, Zürich. O prvih vtisih o mestu je poročala v *Slovenskem narodu* (1899a). Na podoben način je dojemala tudi bavarsko prestolnico München, ki jo je bralcem dnevnika *Agramer Tagblatt* predstavila s svojim doživljanjem mesta in ne le z dokumentiranjem kulturnih znamenitosti v njem (Kveder 1900a). Med prvo svetovno vojno je obuja spomine na balkansko potovanje in razmišljala o ženskah različnih narodnosti, ki jih je tam spoznala (Kveder 1916). V slovenščini je živo predstavila svoje potovanje po Bosni, kjer je bila pozorna predvsem na življenje domačinov, njihove običaje in navade (*V Sarajevem*), s posebnim zanimanjem se je poglobila tudi v življenje žensk (Kveder 1904c). O Bosni, še posebno o njeni kolonializaciji, je pisala tudi v prispevku za *Agramer Tagblatt* (Kveder 1909). Vendar do drugih kultur ni bila vselej strpna. Negativen odnos do judovstva razkriva njen zapis v *Ženskem svijetu* (Kveder 1919a; Vittorelli 2004).

3 Zaključek

Zofka Kveder je bila nedvomno najbolj večkulturna avtorica slovenske moderne. Njena srečanja s predstavniki tujih kultur in sledenje aktualnim idejam so bili sprožilci za številne dejavnosti s področja kulturnega posredništva. Medtem ko so v zadnjem obdobju njena publicistična besedila delno že bila predmet raziskav na področju literarne in umetnostne zgodovine, predstavlja njen prevajalski opus še vedno izziv tako za bolj poglobljene predstavitve kot tudi korektno umestitev v slovensko zgodovino prevajanja.

Viri

- KVEDER, Zofka, 1899a: Pismo iz Curiha. *Slovenski narod* XXXII/237 (16. 10. 1899). 1.
- KVEDER, Zofka, 1899b: Nekaj o ženskem vprašanju. *Slovenski narod* XXXII/26 (1. 2. 1899). 1–2.
- KVEDER, Zofka, 1899c: O ženskem vprašanju. *Slovenka* III/3. 64–68.
- KVEDER, Zofka, 1900a: Aus München. *Agramer Tagblatt* XVI/32 (9. 2. 1900). 2–4.
- KVEDER, Zofka, 1900b: Die dritte Ausstellung bildender Künstler aus Prag. *Agramer Tagblatt* XVI/257 (9. 11. 1900). 2–4.
- KVEDER, Zofka, 1900c: Prager Brief. *Agramer Tagblatt* XVI/280 (12. 12. 1900). 2–3.
- KVEDER, Zofka, 1900č: Kaj hočemo? *Slovenka* IV/10. 232–235.
- KVEDER, Zofka, 1901a: Prager Brief. *Agramer Tagblatt* XVI I/55 (7. 3. 1901). 2–3.
- KVEDER, Zofka, 1901b: Prager Brief. *Agramer Tagblatt* XVI I/77 (3. 4. 1901). 2–3.
- KVEDER, Zofka, 1901c: Die Ausstellung der »Jednota umělců výtvarných«. *Agramer Tagblatt* XVI I/92–93 (22.–23. 4. 1901). 4.
- KVEDER, Zofka, 1901č: Der Kaiser-König in Prag. *Agramer Tagblatt* XVII/137 (17. 6. 1901). 4.
- KVEDER, Zofka, 1901d: Prager Brief. *Agramer Tagblatt* XVII/140 (20. 6. 1901). 4–5.
- KVEDER, Zofka, 1901e: Zustände in einem Waisenhaus. *Dokumente der Frauen* III/19 (15. 1. 1901). 613–614.
- KVEDER, Zofka, 1902a: Prager Brief. *Agramer Tagblatt* XVIII/34 (11. 2. 1902). 2–3.
- KVEDER, Zofka, 1902b: Giovanni Segantini, italijski slikar. *Ljubljanski zvon* XXII/8. 574–575.
- KVEDER, Zofka, 1902c: Rodinova izložba v Pragi. *Slovenski narod* XXXV/154 (8. 7. 1902) in XXXV/155 (9. 7. 1902). 1 in 1–2.
- KVEDER, Zofka, 1902č: Izložba Avgušтина Rodina. *Ljubljanski zvon* XXII/7. 501–502.
- KVEDER, Zofka, 1903: Einiges von der slowenischen Literatur. *Politik* XLII/287 (15. 10. 1903). 1–2.
- KVEDER, Zofka, 1904a: Narodni divadlo v Pragi. *Ljubljanski zvon* XXIV/3. 189–190.
- KVEDER, Zofka, 1904b: Godišnja izložba umjetničkog društva za Češku. *Nada* VIII/15 (1. 8. 1904). 234–236.
- KVEDER, Zofka, 1904c: V Sarajevem. *Slovan* II/4 in II/5. 97–102 in 149–150.
- KVEDER, Zofka, 1908–1909: Ženy v Chorvatsku. *Vesna (Mladá Boleslav)* V/314–315. 333–334.
- KVEDER, Zofka, 1909: Bosnien. *Agramer Tagblatt* XXV/35 (13. 2. 1909). 2–3.
- KVEDER, Zofka, 1914: Diletantske kazališne družine u Češkoj. *Savremenik* IX/3. 179–180.
- KVEDER, Zofka, 1916: Reiseerinerungen. *Agramer Tagblatt* XXXII/62. 9–10.
- KVEDER, Zofka, 2017a: Die kroatischen Frauen und die Politik. *Agramer Tagblatt* XXXIII/192 (15. 7. 1917). 7.
- KVEDER, Zofka, 1917b: Die internationale Frauenkonferenz in Stockholm. *Agramer Tagblatt* XXXIII/259 (28. 10. 1917). 7–8.
- KVEDER, Zofka, 1918a: Jugoslavenske žene i narodna politika. *Ženski svijet* II/1. 1–2.
- KVEDER, Zofka, 1918b: Viši ženski kurzevi v Pragi. *Ženski svijet* II/3. 136–137.
- KVEDER, Zofka, 1918c: Narodni Divadlo u Pragu. *Jugoslavenska žena* II/5–6. 241–248.
- KVEDER, Zofka, 1918č: Češkinje i češki študij v Pragi. *Ženski svijet* II/5–6. 260–261.
- KVEDER, Zofka, 1918d: Narodna organizacija i žene. *Ženski svijet* II/7. 273–274.
- KVEDER, Zofka, 1918e: Jugoslavenke! *Jugoslavenska žena* II/11. 433–435.
- KVEDER, Zofka, 1919a: Jugoslavenke i židovsko pitanje. *Jugoslavenska žena* III/3. 107–116.
- KVEDER, Zofka, 1919b: Bijedno stanje naših učiteljica. *Jugoslavenska žena* III/5. 195–197.
- KVEDER, Zofka, 1919c: Potreba solidarnosti medju ženama. *Jugoslavenska žena* III/5. 197–200.
- KVEDER, Zofka, 2019 : *Zbrano delo. Knjiga 5, Dramatika, članki, feljtoni*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Literatura

- BROOMANS, Petra, RONNE, Marta, 2009: Gendering Cultural Transfer and Transmission History. Petra Broomans, Sandra van Vorst (ur.): *Rethinking Cultural Transfer and Transmission. Reflections and New Perspectives*. Groningen: Barkuis. 117–130.
- BROOMANS, Petra, KLOK, Janke, 2019: Thinking about Travelling Ideas on the Waves of Cultural Transfer. Petra Broomans, Janke Klok (ur.): *Travelling Ideas in the Long Nineteenth Century*. Groningen: Barkhuis. 9–28.
- JAN, Zoltan, 2008: Zofka Kveder in Cankarjev Kralj na Betajnovi. Jasna Honzak-Jahić, Alenka Jensterle-Doležal (ur.): *Zofka Kvedrová (1878–1926): recepcje její tvorby ve 21. století*. Praha: Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna. 107–123.
- JENSTERLE-DOLEŽAL, Alenka, 2014: *Avtor, tekst, kontekst, komunikacija: poglavja iz slovenske moderne*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- MANDIĆ, Slobodan idr. (ur), 2017: *Slovinci v Beogradu*. <http://www.sistory.si/cdn/publikacije/38001-39000/38754/index.html> (dostop 15. 6. 2020)

Ustvarjalke v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2003: Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti. Ljubljana: Delta.
- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2019: Bolgarsko-slovensko prijateljstvo v življenju in delih Zofke Kveder/The Bulgarian-Slovenian friendship in the life and works of Zofka Kveder. Namita Subiotto, Ljudmil Dimitrov (ur.): *Bolgarija - Makedonija - Slovenija: meždukulturni dialozi v XXI vek: recenzirana kolektivna naučna monografija/Bugarija - Makedonija - Slovenija: meždukulturni dialozi vo XXI vek/Bolgarija - Makedonija - Slovenija: medkulturni dialogi v XXI stoletju*. Sofija: Nacionalno izdatelstvo za obrazovanje i nauka »Az-buki«. 205–216.
- MORAVEC, Dušan, 1963: *Vezi med češko in slovensko dramo*. Ljubljana: Slovenska matica.
- MORAVEC, Dušan, 1969: Opombe k peti knjigi. Ivan Cankar: *Zbrano delo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 135–267.
- OROŽEN, Božena, 1978: Zofka Kvedrova v Pragi. Ob stoletnici rojstva. *Dialogi* XIV/4. 220–232.
- STEPANČIČ, Lilijana, 2019: Zofka Kveder o likovni umetnosti za sedanjo rabo. Vloga likovne kritike nekoč in danes. *Likovne besede* XXII/111. 90–93.
- VITTORELLI, Natascha, 2004: Verschwiegen, verharmlost, entschuldigt: Antisemitismus in Zofka Kveders Briefroman »Hanka«. Thede Kahl, Elisabeth Vyslonzi, Alois Woldan (ur.): *Herausforderung Osteuropa. Die Offenlegung stereotypischer Bilder (Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts. Band 29)*. Wien, München: Verlag für Geschichte und Politik. 176–193.

Irena Novak Popov
 Filozofska fakulteta, Ljubljana
 DOI: 10.4312/SSJLK.57.53-62

Nove poetike sodobnih slovenskih pesnic

Prispevek predstavlja poezijo treh pesnic, Anje Golob, Nine Dragičević in Kaje Teržan, ki so v zadnjem času obogatile slovensko pesniško krajino in prejele prestižne nagrade. Konstrukt ženskega spola je v njihovih zbirkah razviden iz situacij, položajev, izkušenj, intimnih odnosov ter iz pojmovanja subjekta, pomanjšanega, nesrediščnega, razpršenega, nastajajočega v komunikaciji in čustvenih odnosih. Čeprav je ženska travmatizirana, ustrahovana in v podrejenem položaju, kljubuje družbenim normam, vztraja pri osebni svobodi in samostojnosti, bori se za preživetje na družbenem robu in brani pred vdorom nasilja v zasebni prostor in duševnost. Pesnice živijo od umetnosti in za umetnost, zato so jezikovno in oblikovno inovativne. Zgodbeno linearnost zamenjujejo z združevanjem fragmentov, v opise vnašajo čutne, čustvene vidike in ritem, monološki govor dinamizirajo z več perspektivami in glasovi. Namesto vertikalnih razmerij moči poudarjajo horizontalne vezi med enakovrednimi, namesto konformizma (maske, videza, vloge, funkcije) stavijo na občutljivo in gibljivo telo.

sodobna poezija žensk, družbeni spol, subjekt, intimni in družbeni odnosi, eksistencialni pomen ustvarjanja, jezikovne inovacije

The paper presents the work of three female poets – Anja Golob, Nina Dragičević and Kaja Teržan – who in recent times have enriched the Slovene poetic scene and received prestigious awards. In their collections, the social construct of the female gender is visible in situations, roles, experiences and personal relations, as well as in the conception of the subject – diminished, marginal, diffuse, nascent – in communication and emotional relations. Although the woman is traumatised, intimidated and in a subservient position, she challenges social norms, insists on personal freedom and independence, fights for survival at the social margins, and defends herself against violent incursions into her personal space and psyche. Female poets live from art and for art, and so they are linguistically and formally innovative. They replace the linear story with combined fragments; to descriptions they bring sensual, emotional aspects and rhythm; they bring dynamism to monologue by using multiple perspectives and voices. Instead of vertical power relations, they emphasise horizontal connections between equals; instead of conformism (masks, appearances, roles, functions), they bet on the sensitive and flexible body.

contemporary female poetry, social gender, subject, personal and social relations, existential meaning of creativity, linguistic innovation

Slovenska pesniška krajina se je v zadnjih dveh desetletjih močno spremenila glede na številčnost odličnih avtoric. Tega ne kaže le število objavljenih zbirk, temveč po desetletjih spregledov tudi nagrade za poezijo, Jenkova (od 1986), Veronikina (od 1997) in nagrada Prešernovega sklada (od 1962). Trem lavreatkam v novem stoletju, Eriki Vouk, Maji Vidmar, Taji Kramberger, se je naslednje desetletje pridružila deseterica: Barbara Korun, Kristina Hočevar, Petra Kolmančič, Meta Kušar, Cvetka Lipuš, Anja Golob, Ana Makuc, Veronika Dintinjana, Alenka Jovanovski, Kaja Teržan. Med nominiranimi deli, ki jih izbirajo člani Društva slovenski literarnih kritikov za nagrado kritiško sito (od 2012), so še zbirke Katje Perat, Nine Dragičević in Vesne Liponik.¹ Od izbora za tretjo knjigo *Antologije slovenskih pesnic* (2007) je kvalitetno pisanje žensk močno naraslo, tako

¹ Merilo zanimivih novosti postavljajo tudi mladi kritiki festivala Pranger, ki izbirajo vsak po tri najboljše zbirke preteklega leta. Od leta 2004 so poleg omenjenih izbrali še zbirke 25 drugih pesnic.

da že presega možnost kompetentnega strokovnega spremljanja.² Množičnost je presenetljiva, saj v neoliberalni ekonomiji literarno založništvo ne prinaša profita, velike založbe se poeziji odrekajo in jo predajajo alternativnim, naklade se zmanjšujejo, dnevni tisk ne daje več prostora sprotni kritiki.³ Pesnice se celo odločajo za poklicno literarno kariero in ob skromnih honorarjih ustvarjalni čas posvečajo tudi mnogim obliterarnim dejavnostim, od organiziranja dogodkov in delavnic, kritiškega pisanja, urednikovanja do nastopanja na pesniških festivalih in gostovanj v tujini. Vse imajo univerzitetno izobrazbo, so literarno razgledane, tudi po tujih ženskih tradicijah, zato je njihova poezija stkana iz mnogih kulturnih in simbolnih kodov, nasičena s filozofsko, sociološko, antropološko, zgodovinsko in umetnostno erudicijo. Z vsebinsko brezbrežnostjo in oblikovno nepredvidljivostjo predpostavljajo občutljivega bralca, ki se je pripravljen soočiti s specifično izkušnjo in refleksijo zapletene, negotove sodobne resničnosti.

V poeziji **Anje Golob** (1976), **Nine Dragičević** (1984) in **Kaje Teržan** (1986) bom opazovala prežemanje intimnih in družbenih prostorov, urbanosti in narave, telesne navzočnosti in refleksivnega odzivanja. Zanimali me bodo značilni motivi in teme, predstavljanje subjektivnosti ter večglasje oziroma več perspektiv. Pesnice bom prikazala z osnovnimi bio- in bibliografskimi podatki ter sintetično skicirala njihove umetniške dosežke.

Pesnica, urednica, kritičarka in založnica **Anja Golob** je odraščala na Koroškem (Prevalje), v Ljubljani študirala filozofijo in primerjalno književnost, pisala gledališke kritike, članke in kolumne, delala kot dramaturginja in prevajalka. Leta 2013 je s prijatelji ustanovila založbo VigeVageKnjige, ki izdaja stripe in risoromane. Objavila je štiri opazne zbirke: *V roki* (2010), *Vesa v zgibi* (2013), *Didaskalije k dihanju* (2016), ki jo je iz protesta nad ravnanjem založb z avtorji založila sama. Četrto zbirko, naslovljeno kar s celo uvodno pesmijo *da ne da ne bo več prišla da ne bo da me žge da se odganjam /.../* (2019), je v celoti prebrala publiki v štirih slovenskih krajih. Druga in tretja zbirka sta prejeli prestižno Jenkovo nagrado,⁴ zadnja nagrado kritiško sito. Ker so njene zbirke razprodane, je prve tri ponatisnila v eni knjigi (2018). Nemški prevod izbranih pesmi iz druge zbirke *ab und zu neigungen* in celotna tretja zbirka *Anweisungen zum Atmen* sta izšli na Dunaju. Bivanja v tujini ji omogočajo pisateljske štipendije. V intervjujih zagovarja nepopustljivost in skrajno resno pojmovanje umetnikove vloge v družbi. Pretekla javna dejanja, kritiške odzive in napoved dogodkov objavlja na svoji spletni strani (www.anjagolob.org).

Zbirka *V roki* z naslovi razdelkov tematsko nakazuje subjektivno identiteto (*Znotraj*), odnose (*Med*) in vstop v javnost (*Zunaj*). Ironično-fantastični uvod *Kaj naj z vso to Svobodo?* govori o predpogoju eksistence, čeprav se bo ta ideal materializiral šele takrat, ko/če bo svoboda sestopila z neba, se križala z gnusnimi bitji v globini in postala podlaga za človekovo hojo. Sebe pesnica predstavlja z avtobiografskimi drobci – poškodovano in s pečati zdravljeno oko – ali simbolično z organsko metaforo drobnega semena, ki vsebuje vse možnosti razvitja skozi celične delitve.

² Tudi za pesnice velja ugotovitev, da je »slika sodobne pesniške produkcije na Slovenskem razpršena, parcialna, nesistemizirana in kot celota nerefleksirana (Novak Popov 2019: 279).

³ O globinski transformaciji literarnega sistema v obdobju tranzicije glej *Četrto stoletje spremenljivih zvezd* (Kolšek 2017).

⁴ Kljub prekarnemu položaju svobodne umetnice je leta 2014 denarni del nagrade zavrnila, ker je izviral iz privatnih sredstev.

Proces individuacije je zapuščanje zapredka, Platonove votline senc, kjer vladajo »samo-prevare, dvom in melanholija / neznane vijuge nerazumnega, / neslišnega brezčasa,« in naporno vstopanje v realnost, učenje drugačnih običajev, govoric in zgodb (*Pot do rojstva*).

Pripovedne pesmi so duhovito spraševanje, ali je posameznikovo življenje izid naključij, izbor ali vnaprej določno. Tako naj bi pesničina ljubezen do gledališča izhajala iz poimenovanja po dramski osebi iz *Češnjevega vrta* A. P. Čehova, samo rojstvo pa iz srečnega naključja, da je njena mama kot otrok čudežno preživela eksplozijo v domačem kraju. Nasprotno pa naj bi vrtnar, ki je v spomin na sinovo rojstvo kupil vse časopise tistega dne, s tem določil, da bo odrasli sin umrl kot vojni poročevalec. Groteskni konec pripovedi mladega izseljenca zamaje pojem svobodne izbire, saj se po neuresničenih »ameriških sanjah« sam ustrelil s podarjeno ameriško pištolo. Z ironičnimi hiperbolami pesnica razgradi dominanten položaj moškega/brata, s skromnostjo in blago samoironijo pa razdre mit o genialnem pesniku ter mukotrpnem ustvarjanju; njej se namreč poezija kar sama dogaja, presenetijo jo »zaporedja besed, / ki se ena drugi lepo prilagajo. / Potem si mislim, da je to pesem.« (*Nič takega – pesem*)

Med duhovitimi, intelektualno izbrušenimi in čustveno zavzetimi analizami intimnih odnosov v razdelku *Med* izstopa refleksija o fragmentu iz dela prve evropske pesnice *Vse je treba tvegati, kajti* (*Sapfo*). Do tveganja, vztrajanja ali prilagoditve/vdaje se pesnica opredeli vitalistično: »Dokler obstaja kakršnakoli možnost dviga, / tvegati padec, razbitje, izničenje / namreč ni stvar izbire, marveč nezavedne nujnosti. / Kot dihanje.« A bistveno je opozorilo, tveganje vsega je izzivanje smrti (samomora). Intima se z ljubljene osebe razširja na priljubljeni Berlin, otroške počitniške spomine, minula erotična razmerja, poletna potovanja mladih z vlakom, knjigarne s prevedeno slovensko poezijo. K zapletenosti čustev prispeva stigmatizacija lezbične ljubezni, kajti strah mrtviči živo strast, potiska v temo, pesimizem, nesproščenost. Trenutek užitka, ko »se moje telo po sredini razpara, / raztrga in razpre, / da se sredica utekočini in izvotli v srebrno sfero, / ki lebdi nad nama še dolgo po tem«, je fikcija, *Podoba iz sanj*, prave sanje ponoči pa so paranoični scenariji. Zbirko zaključuje pesem *Izdajalka* s spoznanjem o nujnosti objave: to sicer avtorico pesmi odtuji, toda brez bralca bi vsa notranja vsebina v njej odmrila, zato izdaja tu ni škodljiv prelom zaupanja, ampak bistvo komunikacije: »izdati se moram / če naj se ne izdam.«

Jezikovna igrivost in resna refleksija se razmahmeta v zbirki *Vesa v zgibi*. Pesem *Ravnotežje* to prisilno držo, test telesne vzdržljivosti, uporabi kot metaforo za protislovja v življenju, brez ravnotežja, enakosti in pripadanja: »Ta absolutna neznosnost nenehnega / izenačevanja, ta absurda potreba dvojega, / vsaj po nečem soditi v isto, pripadati.« To ni afirmacija individualizma, ampak zamejitev na osebno izkušnjo, ki je relativna, kontingenčna, začasna, vendar subjektivna »dolžnost / zaveza / svetu / sebi« ter »pravica / biti.« (*Še*) Pesnica preigrava besedilne strategije, ki relativizirajo subjektivnost in racionalnost. Opise in pripovedi vodi do nepričakovane, paradoksnе poante: npr. sreča je odsotnost možnih nezgod; tudi najmanjše uničeno bitje pušča praznino; telo je avtonomno, pomensko prazno mesto; čas je kategorija človekovega interesa; tekmovanje med ženskami je posledica ponotranjenih patriarhalnih pojmov. Tudi natančen opis učinkuje pretresljivo, ko prikazuje samorazdejanje živali in zamenjavo organskih delov z umetno snovjo. Izjave v množini so pripisane neimenovani skupini, npr. pisateljem, ki se dopolnijo šele v branju, hrepečnim zaljubljenecem, razočaranim in smisel išočim mladim ljudem, opazovalcem skritih con

bleščeče evropske metropole. Subjektova podoba se oblikuje v nagovoru sebe kot druge osebe. Ekspresivno moč izpovedi o globoko zakopanih stiskah, strahovih in poželenju nosi živalska in telesna simbolika, bolj samoironičen pa je načrt za učenje francoščine. Dvojinski govor posreduje ljubezenske izjave, ki ne skrivajo problematičnosti odnosa: utrujenosti, napetosti pred razhodom, nerazdružljive samosti dveh, priznanja lastnih pomanjkljivosti. Erotika je predvsem želja, ki jo intenzivira neuresničljivost. Kopičenje in stopnjevanje zamišljenih dejanj ustvarja pričakovanje, toda vrhunec užitka umanjka. Vendar so čustva kljub pogrešanju, odsotnosti, razdalji dokaz živosti, dostop do iracionalnih razsežnosti subjektivitete. Svobodna razpoložljivost in pristna nagnjenost k drugemu osmišljata bivanje in odmikata samost in negibnost.

Didaskalije k dihanju uvaja angleški citat pesnika Marka Stranda, da v življenju ni bistvena popolnost, kar potrjuje pesnično težnjo po človeški meri, omejevanju lastnih potreb in predanosti, zvestobi, celo tveganju: »Da bi šlo enkrat, četudi le enkrat, enkrat samkrat, / zares. Ni nor, samo živel bi rad, in za življenje vse tvegaj, brez kajti.« (*Mreža nad manežo*) Temeljni vzgib besedilnega subjekta je izreči zavezujoče vrednotenje skozi čutno, čustveno in miselno navzočnost. Njena izkušnja ni najboljša možnost, vendar je alternativa zapovedani popolnosti, obilju in uspehu. Temu je mogoče slediti na oblikovni in vsebinski ravni ter v zasnovi pesniškega subjekta, izjavljanja v okviru jaz – tu – zdaj in izpostavljanja ambivalentnih lastnosti srca. Oblikovna novost so eksperimenti z vizualnostjo (umik verzov v desno, različne dolžine, oblika kroga, same velike ali same male črke, tujejezične pisave v izvornih imenih oseb in krajev) in s kompozicijo, ki jo vodi združevanje mnogih detajlov, ciklično povezovanje, variacija motiva, vnašanje dejstev in citatov.

Na tematski ravni se prepletejo bivanjska, pesniška, družbenokritična in erotična tema. Bivanjska zajema premislek o smislu, sreči in osebnem idealizmu, ki jih pesmi *Ambalama*, *Morska pesem*, *Jesení* uprizarjajo kot brezčasno harmonijo v lepem naravnem okolju. Za Anjo Golob je pisanje poezije resno profesionalno delo in ne pritočasni hobi amaterjev: »aranžerji animatorji / maskare in antropomorfne pokveke / gremo gremo / v soncu stojite / in ne mečete nobene sence« (*Hobi*), jezikovna komunikacija in empatija pa sta edini alternativni brezbriznemu narcisizmu, ki vodi v nič. Kritični pogled usmerja v dehumanizacijo, nezavedanje katastrofalnih posledic pohlepa in nerazumevanje razlogov za protest. Erotiko predstavlja kot navezanost, pogrešanje, zaskrbljenost za ljubljeno bitje, ki je daleč, kot strastno željo, strah pred izgubo in dvom o možnosti ljubezni sploh. Čustva izpoveduje v pismu, dvogovoru, dvojinskem izrekanju in prvoosebni izpovedi, sicer pa je govor brezoseben opis prizorišča in fotografije, poročilo, zgodba, trčenje več perspektiv.

Vizualno in taktilno bogate, dinamične podobe ponazarjajo naravne in antropološke zakone: voda je prvinska moč, večni ritem valovanja, osvajanja in umikanja, vzpenjanja in padanja, uresničenja ciljev in samopouživanja v dvodelni pesmi *Interferenca*, tekočina, svetloba in zvočno valovanje ponazarjajo odmiranje ljubezni v pesmi *Drobtine*. Retorika hiperbol, ponavljanj, naštevanj stopnjuje emocionalni naboj in ustvarja močan ritem. Ob taki jezikovni spretnosti je razumljiv pesničin dvom v poenostavitve in mačistična sporočila v popularni kulturi: filmski detektiv pozablja posameznike, ko se ukvarja z reševanja sveta (*James Bond je in ni imel prav*), ob končani ljubezni se izkaže puhlost besed iz popevk, svetovni rekordi in v naslovu *ΡÓΔΟΣ* skriti izrek »hic Rhodus, hic salta« razlikujejo resnične dosežke od nastopaštva. Tudi z motivom fotografije v pesmih *Ptička* in

Morda je Praga se pesnica odmika od dominantne vizualne kulture. Posnetek zaustavi tok dogodkov, daje iluzijo stabilnosti, lep videz krepi samoljubje, toda vse to zakriva bistvene zaznavne, čustvene in eksistencialne procese. Motiv potovanj po Evropi iz prve zbirke (*Mladi ljudje na vlakih*) pogloblja prozna pesem *Niso potovanja*. Tu potovanje ne sproža svobodna mobilnost in radovednost, ampak srečanja, izmenjave, trenutki, ko si hvaležen življenju, ljubiš svet in lastno živost, čeprav ne moreš ničesar ohraniti ali nadaljevati in z doživetji lahko le »pojš svojo samoto«. Spoznanj lastne krhkosti in osebnih preobrazb ni na fotografijah, ker je bistveno, »zakaj smo šli. Do česa smo prišli.«

Tri zbirke vsebujejo velik razpon usod, spoznanj, stališč, čustvenih odtenkov, četrta pa kroži okrog razdejanja ljubezenske dvojice, ki pretrese celotno telesno in psihično bitje. Koncentracija je učinek ritma, sintakse, pravopisa in dramaturgije. Besedila nimajo ločil in velikih začetnic, besede se ponavljajo, verzi se ne ujemajo s skladenjskimi enotami – besede celo delijo – poante so odprte, nedoločene, kar vse otežuje in upočasnjuje razumevanje. Zasopla govornica izraža razsuto duševnost, ki se bori za ostanke smisla, skuša vzdržati naval destruktivnih občutij, ne more logično misliti, asociativno preskakuje med simultanimi spominskimi drobci. V eksperimentalnem zasnutju besedil se pesnica sklicuje na dediščino neoavantgardne skupine OHO: »oho kaj pa je to uho« (*šesti čut, 2 uho*) in se prvič poigrava s homonimi in aliteracijo: »v prst posadim prst / posedim počakam« (*šesti čut, 5 prst*); »trda topa temna tvar otipljiva« (*nenadoma*). Dramatični potek se začneja z zanikanjem prihodnosti, »da ne bo več prišla« (*da ne*). Odziv na odpoved je cikel *šesti čut*, pošastna zamisel uničenja lastnih čutil, očesa, ušesa, nosu, jezika, prstov. Ukinitev čutenja in doživljanja druge se izteče v počasno tlenje delov telesa pod nasuto zemljo, ostanek zoglenitve pa bo »šesti čut«. Destilaciji in sublimaciji sledijo praznina,⁵ mrak, sence, hlad, tišina, apatija, toda zelo počasi, kot komaj zaznaven vzgib – tiktakanje, sev svetlobe, iskrenje, zgoščanje kosmov, nihaj lista v vetru, trzanje – se nakazuje popuščanje odrevenelosti, premagovanje notranjega konflikta, nato utrip življenja, krhek majav mostič, pripravljenost na vzpenjanje, čeprav v subjektu še divjajo maščevalne misli ali pa sta notranjost in zunanost enako votli: »znotraj nič [...] zunaj nič, vse pol / no ničesar« (*znotraj*). Minuli užitek in sedanja bolečina se vseskozi dogajata na telesni, čutni, predrazumski ravni. Samoopazovanje šele naknadno proizvaja spoznanja: da se ljubezni ne da izsiliti: »pustiti človeka ki jo ljubiš si jo / da sprhni po lastni volji / v senco skico v nič«, da ne traja večno: »ljubezen / predpostavlja dvojino a tudi / njen razkroj« (*to ni moj boj*), da se dvoje ločenih črt, nians, življenj zgolj na videz stika, izenačuje, zliva v eno zgolj navidezno obzorje. Čustveni poraz sproži misel o nujnem dopuščanju svobode: »Ne pozabi kako / nemogoča beseda je beseda / svoboda in kako šele / kako pojem (*prostor*). Zadnja pesem se kot kontrast vrača k uvodni; naslovni prislov že napoveduje vznemirjenost, pripravljenost, pričakovanje, sprejemanje, priznanje želje, postavljanje osi, okrog katere se bo znova vrtel svet.

Pesnica samoanalizo razširja na refleksijo o stanju človečnosti, jezika in poezije. Odgovor na vprašanje, kaj naj nesrečni storimo s sabo, ni »raztreščiti telesa«, temveč ljubiti odsotnost, praznino: »ljubimo sneg kot na / tanko sneg nas (*kaj naj*). Dvom o jeziku meri na nepristnost, površnost,

⁵ Ob vseh nikalnih oblikah glagolov, samostalnikov in pridevnikov je najpogostejša beseda *nič*, ki pomeni izbris in praznino. Podpira ga oprema knjige: bele trde platnice, prazna naslovnica, naslov in kolofon na zadnji platnici, francoska vezava z razkritim hrbtnom in roza šivi, ki delujejo kot razgaljena krhkost.

onesnaženost, beg pred izpovedjo, toda brez jezika sploh ni mogoče misliti: »tenka misel tenko ponikne v kašče besed v vrhovodce vmes / nos ti (*kaj naj 2*). Poezija je vidik pomiritve, znamenje živosti: »počasi poezija prihaja pomiritev z vsem / kar sem pripadam zlagoma rastem« (*december*), zato je prej eksistencialna kot estetska kategorija: »ne / poezija / življenje« (*ne da ne*).

Nina Dragičević (1984) je sociologinja (z doktoratom), svobodna umetnica, raziskovalka zvoka, pisateljica in pesnica. Kot didžejka, radijska spikerka in performerka je z glasbo v klubih/ lokalih in s predavanji o zgodovini skladateljic sooblikovala kulturo lezbičnega prostora. Iz posnetih realnih zvokov ustvarja instalacije in elektroakustične kompozicije (*Parallelax*, 2016; »*Gospa, tega v realnosti ni.*«, 2019), piše eksperimentalno avtobiografsko prozo (*Kdo ima druge skrbi*, 2014), feministične muzikološke študije (*Slavne neznane*, 2016; *Med njima je glasba*, 2017) (prim. spletno stran nina.dragicevic.com). Njen interes je zvočnost kot neizbežna in preslišana pojavnost, v kateri odmevajo dominacija, hegemonija, normativnost in nadzorovanje. Sodobna odtujenost je rezultat razredne, patriarhalne, heteroseksualne družbe, ki izključuje nacionalne, ekonomske, spolne in seksualne manjšine. V sferi zvočne umetnosti »odtujitev od specifične identitete [...] implicira razslojevanje subjekta (do točke desubjektivizacije) in parcialno reprezentacijo (do točke raztelesenja).« (Dragičević 2016: 250).

Ljubav reče greva (2019) je ritmično organizirana poema. Fragmente urbane resničnosti povezuje prvoosebni ženski subjekt, ki hodi, poslušča, govori in misli, s čimer se dejavno upira uničenju posebne identitete in telesne eksistence. Predstava hoje (v ponovljenih glagolih grem, se obrnem, zastanem idr.) predpostavlja prostor, ki tu ni fizična resničnost, ampak družbeno-jezikovna struktura, oblastni sistem, ki proizvaja birokratsko govorico. Institucije s svojimi uradnicami imajo moč odločati o posameznični usodi: potrdilih, prispevkih, objavah in gostovanjih, pogodbenem delu, celo o zdravljenju.

V govorjenih in mišljenih drobcih vznikata socialno ozadje poslušalke: ona je hči priseljencev, očeta so skoraj izbrisali iz registra državljanov, del njene identitete je hrvaški, zaradi grlenega izgovora glasu R (»je napaka«), mora dokazovati, da razlikuje med (trdim) slovenskim fonemom Č in (mehkim) južnoslovanskim Ć,⁶ ko dobi status umetnice, domači ne dojamejo, da s tem ni dobila službe, temveč le »dovoljenje biti kaj« (30), sliši celo namig, naj si iz stiske pomaga s telesom: »*tvoje ti je telo dobar zanač*« (27). V govoru drugih so prepoznavne družbene norme (kaj je koristno, učinkovito, donosno, pravilno, čisto, zdravo), odnos do drugačnih (homofobija, ksenofobija, mizoginija, toleranca nasilja) in občutja (sovraštvo, strah, prezir, ponižnost, gnev). Zvočna pojavnost seva razredni prepada: privilegirani zaposleni si privoščijo zabavo, negovanje telesa, zdravo hrano, počitek, turizem ipd., za vse to so prikrajšani prekarni pogodbeni delavci, brezposelni, umetniki, ki morajo nenehno dokazovati svoje kompetence, prositi za socialno pomoč, se izčrpavati v boju za preživetje in požirati očitke o brezdelnosti: »*dajte že brezposelni kaj narediti iz sebe.*« (24) Registriranje, analiza in interpretacija zvočnosti kulminira v oznaki bobneči urbani blodnjak z nevarnimi detonacijami teles-min. V javnih prostorih (knjižnica, tržnica, uradi, radijski studio, bolnišnica, kavarna, klub)

⁶ Odlomek, ki se dogaja na radiu, kjer subjektka »vadi govor« (str. 27–29), je leta 2018 zmagal na natečaju Pesniški turnir v Mariboru kot najboljša pesem po izboru žirije in najboljša pesem po izboru občinstva.

obstaja mnogo oblik nasilja: polaščanje, kraja intelektualne lastnine, izkoriščanje, izločanje, udrihanje, prostaško zmerjanje, ponudba podcenjenega dela: »v isti sapi reče / tako čista je moja prijateljica je umetnica je najčistejši / človek je moja prijateljica [...] veš, kako natančno mi je / spucala stanovanje« (56).

Urbani blodnjak je brez središča in brez izhoda: ponavljajoča se vprašanja »kam le?«, »kaj le?«, »kdo le?«, »kaj naj?« so retorična, vsebujejo negativen odgovor: nikamor ni mogoče pobegniti, nič se ne bo spremenilo, nihče ne more odrešiti bolne družbe, ničesar ne morem doseči. Ljudje so izgubili smisel za solidarnost in empatijo, vizijo drugačnih odnosov, moč za politično akcijo. Fragmenti govora so replike neenakovrednih govorcev v uradni komunikaciji, v kateri dialogi niso možni zaradi nerazumevanja položaja drugega, nezmožnosti in nepripravljenosti reševanja problemov, oviranja s postavljanjem nemogočih zahtev. Stranka javne uprave, medicinske ustanove, nevladne organizacije je prestrašeni (ustrahovani) objekt manipulacije in izkoriščanja, vse njene intervencije – prošnje za pomoč, predlogi in ponudbe – se končujejo z začudenjem, razočaranjem, odhodom, obupom in novim zagonom: *morš zdržat*.

Tenka, a ključna plast besedila je vzpostavlanje in utrjevanje ljubezenskega odnosa. *Ljubav* je pisateljica, aktivistka, mojstrica preživetja, modra od vednosti o uničenih ženskah v zgodovini,⁷ zaradi kritičnosti je žrtev onemogočanja in šikaniranja, brez dela in honorarjev: »ve, kaj bom rekla, upa, da bom, da bo končno povedala, da / nima za živet [...] ko reče *colette ni imela za živet, so pomagali frendi*, rečem / *ethel ni imela za živet, so pomagali frendi*, / reče *vidiš rečem kaj reče*, ko torej tolaži, ko šele mnogo / kasneje reče / *kakšen zločin*.« (18). Nobena ne odneha, vztrajata, se podpirata, borita, srečni, ko sta skupaj pri eni ali drugi doma, čeprav se zavedata, da izolacija ni rešitev, ker družbeno nasilje vdira vanju in njun skupni čas: »*ljubav reče lepo je, ko sva sami*, / a nisva sami, predvsem so *tu* vsi vpeti prepredeni šrapneli / šakali« (79).

Ob izvorni zvočni dimenziji je *Ljubav reče greva* tudi jezikovno inovativna pesniška knjiga: večglasna celota je komponirana iz birokratskih fraz, vulgarizmov, socioloških terminov in ekspresivnih oznak. Princip kompozicije je razvijanje ob ponavljanju glasov, besed, zvez, stavkov, onomatopoej (vrə, bm, šššššš hə, hm, ou, ə). Ponovitve so način ritmičnega urejanja, segmentiranja in vezanja, kot ostinato v glasbi, v besedilu pa podpirajo pomen neizbežnosti, monotonije na eni strani in obvladovanja, osvobajanja, vztrajanja na drugi. Zvočno-ritmična razsežnost vabi v govorno izvedbo in avtorica to počne s presunljivo energijo.⁸

Kaja Teržan je odraščala v Škofji Loki in na Švedskem. Študij umetnostne zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani je prekinila, da bi se posvetila sodobnemu plesu. Živi v Ljubljani in dela kot pomočnica vzgojiteljice v vrtcu. Zbirka *Delta* (2015) je bila nominirana za Veronikino nagrado, *Krog* (2018) nagrajena z Jenkovo, obe sta sprožili vabila na branja v Sloveniji

7 Spisek obsega Zofko Kveder, Colette, Virginijo Woolf, Elisabeth Bishop, Ano Ahmatovo, Ethel Smyth. O erudiciji priča tudi sklicevanje na Tina Ujevića, Johna Cagea, Samuela Becketta, Ivana Ščeglova, Helene Cixous, Rolanda Barthesa idr.

8 Po izidu je celotno knjigo brala v Narodni galeriji (23. 4. 2019) in na festivalu Mesto žensk v Stari elektrarni (7. 10. 2019), ob eksperimentalni glasbi Žige Jenko in vokalnem performansu Anje Novak. Zbrala pa je tudi dvajseterico literarnih nancev za maratonsko branju v Društvu slovenskih pisateljev (31. 5. 2019).

(nastopa s kontrabasistom Joštom Drašlerjem ali pianistko Manco Udovič) in tujini ter prevode. Svojo neobičajno umetniško pot je opisala v intervjujih, preusmeritev od plesnih performansov v poezijo pa v eseju *Ples in poezija – prostor za subjekt*. Med študijem in plesno prakso je spoznala, da se ni pripravljena podrediti utečenim vzorcem učenja in začela slediti lastnim prepričanjem, iskati smisel v umetniških naključjih, take trenutke razširiti v novo zavedanje in s tem na novo določiti odnose in jezik.

Naslov zbirke *Delta* prihaja iz enako naslovljene pesmi, vprašanja, kako izbrati svojo življenjsko pot in kakšna je cena osebne svobode. Prelivanje med omejeno strugo reke in brezmejnim morjem simbolizira vodilno temo, tj. proces oblikovanja posamezničine identitete, uveljavljanje pravice do lastnih načel, dejanj, resnice ter predano, pristno in dosledno ravnanje, čeprav v nasprotju s pričakovanji. Pri tem pesnica uporablja več perspektiv, npr. zamisel odzivov drugega na jaz, govor v imenu drugega, izpoved v tretji osebi, presoja preteklosti s sedanjimi spoznanji.

V notranjem razčiščevanju so bistveni spomini na doživetja z bližnjimi sorodniki in zavezujoči čustveni odnosi. Socializacija je posiljevanje in utišanje otroka: »Vse gre brez posveta s tabo. / Dokler ne odpade lubje v kosih / in je podrast tista, ki te hrani.« (*Ekstrakt spomina*) in taka je bila tudi njena v disfunkcionalni družini, ki je deklico odvracala od samostojnosti: »želim ti, da bi se pošteno raztreščila« (*Razdrobljena skala*) in se norčevala iz njenih strahov. Šele odrasla je spoznala, da lahko naklonjena in odprta intimna skupnost živi sproščeno in svoje člane sprejema v vseh preobrazbah, ne glede na veljavne norme: »In če odideš, se lahko vrneš s spremenjeno frizuro in drugačno obleko in vsi se bodo čudili, kako neverjetno simpatičen! je ta novi tujec« (*Dan se je začel*). Pretrgane vezi s straši, prijatelji, sostanovalci in partnerjem pomenijo izgubo otroštva, iluzij o srečni družini in ljubezni.

Subjekt se vzpostavlja z uporniškimi kretnjami, jasno predstavo o svoji prihodnosti, a tudi z bolečo odpovedjo. Ključna zarezna v odraslem življenju ženske je materinstvo: »Spremenljivo – / beseda, ki se izmika sama sebi. / Kot skrbi noseče ženske, ki s prihod-nostjo / izgublajo vse, za kar si prizadevajo.« (*Spremenljivo* –). Z nosečnostjo se podre tudi ljubezensko razmerje, saj moški ni pripravljen na očetovstvo in pobegne. Zanj to ni rešitev: »Moja ljubezen na žalost ni človek; / ne morem preprosto odkorakati stran.« (*Priznanje*), lahko se le ukine kot nekdanja ljubica: »Ženska, ki je bila s tem moškim, / ne obstaja več« in odloči se ostati sama z otrokom.

Samota je tveganje nesprejetosti, vendar jo implicira že fizično telo: »Telo je moj dom.« (*Vse najboljše*) Tu je začetek osebe, izvor njene svobode, mimo funkcij, položajev, preoblek in poime-novanj, podeljenih od zunaj, središče zaznavanja, zavedanja in ustvarjalnega izražanja s plesnimi gibi. Ples je užitek, tudi če ga zabave željna publika ne gleda, ne ve, kakšne priprave so v ozadju predstave, ali ga pojmuje kot bolezen. Za živo gibanje subjekt potrebuje prostor: »Rada bi imela svoj, samo moj prostor / tako kot v otroštvu« (*Razdrobljena skala*). Če naj bi omogočal sproščenost in samostojnost, bi moral biti odprt, amorfen, skoraj metafizičen, njen pa je majhen, v zgradbi ob pokopališču, ves čas ga je treba »graditi, popravljati, odstranjevati bakterije, razkuževati«. (*Stonehenge, malo drugače*) Samo v gozdni naravi pesnica doživlja »enostavna počutja; osvobodjena vznesenosti« (*Pričakovanja letnih časov*), saj tam ni statike tujih predmetov niti oprezanja neznancev kot v lokalih, na ulici, železniški postaji, v avtobusu. Prostorski rez zasebno/javno se križa z razliko subjekt/objekt opazovanja. Opazovanje se ustavlja pri zunanjem videzu, ne sega do

kompleksnih identitet posameznikov, a šele kot predmet tujih pogledov se jaz zave, kako poljubne in z normami pogojene so ocene drugih. Družba je v tej poeziji negativno ozadje, nabor nepristnega ravnanja, površnega vrednotenja in igranja vlog, čeprav si tudi jaz priznava ujetost v generacijo in v družbeni spol, tj. vzgojenost za ljubko nebogljenost in predvidljiv scenarij življenja.

Nekonformizem kažejo pesmi, ki opisujejo bizarne sanje. V nadrealističnih transformacijah jaza in stvarnosti so potlačeni strah, sram, tesnoba, krivda, nemoč in norost. Teh skritih projekcij poezija ne razreši, bodisi zaradi estetske klavzure (»Ni vse za v pesem«; *Na primer*) ali zaradi pojmovanja sebe: jaz se nima za izjemno, vendar vase zaverovanim avtoritetam, ki v naprej vedo in znajo vse, ne dovoli vdirati čez ris svoje zasebnosti.

V zbirki *Krog* se odpiranje prostorov svobode izteče v boj za preživetje matere z otrokom. Subjekt govori z družbenega roba: ostala je brez doma, nenehno se seli, živi v pomanjkanju, med »eksperimenti« v negotovih situacijah doživlja nemoč in odpor, bojuje se s strahovi in travmami. Vse to je daleč od stereotipov uspešne mame, prijateljice, ljubimke, hčerke, vzgojiteljice in umetnice. V svetu potrošništva in brezbržnega individualizma je »nekvalificiranost za pridobitev večje količine materije« (*Dimenzije očesa*) razumljena kot krivda, stigma, ki sili v podrejenost, ponižanje in molk, jaz pa vztraja pri osebnem dostojanstvu: »Zaužila bom svoje brezdomstvo, kakor da bi uživala sadje dreves / iz najplemenitejše zemlje.« (*Plodovi*). Njena samoobramba je praktično preskušanje vrednot, varnosti, občutljivosti in ljubezni. Najbolj pa se oddaljuje od tradicionalnih predstavitev materinstva, saj to zanjo ni srečna izpolnitev, ampak zapuščenost in odvisnost od socialne pomoči. Patriarhalni vzorci so ohranjeni v moškemu privlačni ideji o otrocih, ki ji ne sledi praksa dveh partnerjev, po njegovem je ženska sama kriva, če svet ne sprejema njene samostojnosti.

Iz stisk se rešuje z zapisovanjem bolečih obsesij, mislijo o stalnem spreminjanju, manjšanjem subjektivite in uživanjem v naravi. Krute vizije in scenariji so izrecno proizvodi strahu. V temnih, zaprtih prostorih prežijo nočni plenilci, kače, grozljive črne maske ali smrt, sovražna bitja v lastni notranjosti se polasčajo ustvarjalnih potencialov. A kakor zevajoča rana postane *Lina* upanja, tudi brezno prežarja svetloba, ki izvira iz ustvarjalnega subjekta. Nove možnosti nakazujejo hitri rečni tok, bežeča pokrajina med vožnjo, padajoči slap, žareči kraterji, zato niti preteklost niti sedanost nista stalnici. Tek časa vsebuje idejo minljivosti, a za lirski subjekt, ki se s smrtjo sooča že od otroštva, nobena oblika naravnega padanja ni grozljiva: »Smrt je hkrati lepa in kruta, ker se ob njej zavem življenja.« (*Obiskovanja*) Izgubljenost, razbitost in želja po izginotju so prej povezane z dojetjem sebe kot razpršene subjektivite: »Najti delce sebe. / Najti delček sebe. Vsak / je pot domov.« (*Kaj je s tišino*) Pomanjšana in breztežna se zlahka istoveti z naravo: sekvoja, jesen, breze so zanjo merilo lepote, pokončnosti in kljubovalne rasti, v kanji, čaplji, detlu prepozna voljo do življenja. V naravi se jaz zlije z okoljem: »utripam s kamenčki, deževniki in / vodo, ki teče pod stopali, da zorim počasi / iz svoje notranje kože« (*Valjenje*), izstopa iz svoje zavesti in se kot mikroskopsko majhna točka čuti v stiku z Vesoljem. Narava je prostor pomiritve, celjenja, uživanja, prebujene občutljivosti, srečanj s podobnimi sanjači. Kot celota je pozitivni kontrast uničevalni civilizaciji in družbi, v kateri ni več tišine, ljubezni, prijateljstva, nežnosti, domišljije, varovanja šibkih in sprejemanja neznancev.

Tudi erotika je ena od vrednot, ki jih doživljamo le še skozi njihova nasprotja. Eros je najprej trenutek popolnega stika, ko se raztaplja trdota in prostor čudežno odpira v neskončnost, toda čas

ga usmeri v spoznavanje, besede, namere, pričakovanja, navajenost in usihanje, ljubljeno telo spremeni v balzamirano truplo, ženska se potem vrti v lastnem krogu, streznjena opusti iluzije, zadržuje izraze čustev, se umika nevarni bližini, želje po nežnosti preseli v sanje. Ob vseh samotnih in ranjenih ljudeh bi bilo dejavno izkazovanje ljubezni epifanija, mešanica groze in radosti, vendar bi bilo življenje bolj človeško, zapiše v pesmi *Sanjarije agnostika*.

Tako kot se erotične izjave ne strnejo v zgodbo, je tudi ustvarjalnost prikazana s situacijami in prizori. Najbolj konkretni in fantastično preoblikovani so pesniški nastopi, saj si trpinčena, zaprta ženska ali delavka v vrtcu ne moreta/smeta privoščiti razkošja umetnosti. Z uporabo telesnih izrazov je pisanje pripeto na realno življenje: poezija je ogrodje, žarenje v temi, proces ustvarjanja sebe, subjekt z njo napreduje, si nastavlja ogledalo, premaguje strahove. Boleče izkušnje sprožajo vztrajno iskanje pozitivnega in realno socialno prikrajšanost spreminjajo v simbolno moč. Govorica Kaje Teržan spaja podrobnosti individualnih izkušenj z abstraktnimi, univerzalnimi spoznanji, ko skuša ubesediti procese, ki se izmikajo vnaprejšnjim shemam. Prozne in kitične pesmi iz prostih verzov s sinkopiranim ritmom so polne prelomov, asociativnih preskokov in zamolkov, s čimer presegajo avtobiografski verizem.

Literatura

- DRAGIČEVIČ, Nina, 2016: *Slavne neznane*. Ljubljana: ŠKUC.
- DRAGIČEVIČ, Nina, 2016: *Parallelax*. Ljubljana: Kamizdat.
- DRAGIČEVIČ, Nina, 2019: »Gospa, tega v realnosti ni.« *Opereta za gospe, violino in elektroniko*. Ljubljana: Kamizdat.
- DRAGIČEVIČ, Nina, 2019: *Ljubav reče greva*. Ljubljana: Založba ŠKUC (Lambda 139).
- GOLOB, Anja, 2010: *V roki*. Maribor: Litera.
- GOLOB, Anja, 2013: *Vesa v zgibi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- GOLOB, Anja, 2016: *Didaskalije k dihanju*. Ljubljana: Samozaložba.
- GOLOB, Anja, 2019: *da ne da ne bo več prišla da ne bo da me žge da se odganjam [...] Maribor: Samozaložba.*
- HRVARTIN, Varja, 2020: Mojstrica multiplih realnosti. *Neodvisni.art*, <https://www.neodvisni.art/refleksija/2020/03/mojstrica-multiplih-realnosti> (dostop 24.3.2021)
- KOLŠEK, Peter, 2017: Četrto stoletje spremenljivih zvezd. Jože Volfand (ur.): *Portreti sodobne slovenske literature 1991–2016*. Celje: Fit media.
- NOVAK POPOV, Irena (ur.), 2007: *Antologija slovenskih pesnic 3*. Ljubljana: Založba Tuma.
- NOVAK POPOV, Irena, 2019: Uvodna skica za čitanje savremene slovenske poezije. *Život* LVIII/1–2. 279–283.
- TERŽAN, Kaja, 2015: *Delta*. Ljubljana: Center za slovensko književnost (Aleph 171).
- TERŽAN, Kaja, 2018: *Krog*. Center za slovensko književnost (Aleph 188).
- TERŽAN, Kaja, 2015: Ples in poezija – prostor za subjekt. <https://www.poesis.si/kaja-terzan-ples-in-poezija-prostor-za-subjekt> (dostop 21. 3. 2021)

Urška Perenič
 Filozofska fakulteta, Ljubljana
 DOI: 10.4312/SSJLK.57.63-70

Prispevek Luize Pesjak h konstituiranju slovenske kratke pripovedne proze

V prispevku¹ najprej očrtamo dogajanje na področju slovenske pripovedne proze. Nato se osredotočimo na začetni pripovedi nemško-slovenske ustvarjalke Luize Pesjak (1828–1898) *Očetova ljubezen* in *Dragotin*, obe iz leta 1864. V avtoričinem opusu imata posebno mesto, saj pomenita uresničitev njene namere, da bi bila ne samo nemško, temveč tudi slovensko pišoča domoljubna pisateljica. Pokažemo, kako avtorica z njima po eni strani sledi dominantnim težnjam v konstituiranju slovenskega pripovedništva, po drugi strani pa opozorimo na nekatere novosti. Odtod je mogoče bolje ovrednotiti njen prispevek, saj se je pripovedna proza programsko in kot množična dejavnost začela vzpostavljati prav v šestdesetih letih 19. stoletja. Podamo zasnitek tipologije glavnih značilnosti (začetnega) pripovedništva Luize Pesjak.

19. stoletje, 1864, *Kmetijske in rokodelske novice*, *Slovenski glasnik*, slovenske pisateljice, Bled, Selška dolina, motiv starševske ljubezni, domoljubje, avtobiografskost

The paper begins with an outline of Slovene narrative prose and then focuses on the initial narrative texts of the German-Slovene writer Luiza Pesjak (1828–1898): *Očetova ljubezen* (*A Father's Love*) and *Dragotin*, both from 1864. These works have a special place in the writer's oeuvre, for they are a realisation of her intention to be not merely a German, but more a Slovene-writing patriotic author. Attention is drawn to how the writer followed the dominant tendencies in constituting Slovene narrative, but some new approaches are also revealed. It is then easier to evaluate her contribution, for narrative prose only became programmatic and widespread in the 1860s. A draft typology is offered of the main characteristics of the (early) narrative writing of Luiza Pesjak.

19th century, 1864, *Kmetijske in rokodelske novice*, *Slovenski glasnik*, Slovene female writers, Bled, Selca Valley, motif of parents' love, patriotism, autobiographical features

1 Slovenska pripovedna proza med 1836 in 1864

1.1 Kratak pregled

V razvoju slovenske pripovedne proze domača literarna zgodovina veliko pomembnost, utemeljeno na vsebinski in/ali izrazni inovativnosti, priznava izbranim delom. Med njimi sta najprej poučno-vzgojna povest *Sreča v nesreči* Janeza Ciglerja (1836)² in tip kratke pripovedi, kakršno so pisali vajejci.³ Omenimo prototipski »značajski noveli« *Tilka* in *Jeprški učitelj* Simona Jenka, ki v središče postavljata lik posebneža s tragikomično usodo in sta obe iz leta 1858. To je hkrati letnica izida

-
- 1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0239, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.
 - 2 Od sredine štiridesetih do sredine petdesetih let 19. stoletja je vse več objavljenih pripovedi, ki večidel ostajajo na obrobju nacionalnega kanona ali zunaj njega. Omenimo Franca Malavašiča in njegovo besedilo *Erazem iz Jame* (1845), ki bi lahko bilo prva slovenska zgodovinska povest, Janeza Trdino in njegove *Narodne pripovedke iz Bistriške doline*, pripovedko *Arov in Zman* in *Pripovedko od Glasan-boga* (1849/50) ter kratke pripovedi Jospine Turnograjske, ki je največ tematizirala folklorno in zgodovinsko snov (Kocijan 1983: 61–74).
 - 3 Iz kroga vajejcev na področju kratkega pripovedništva (in pod vplivom poetike realizma) od 2. polovice petdesetih let ustvarjajo Valentin Mandelc, Valentin Zarnik, Fran Erjavec (Kocijan 1983: 74–78; Paternu 1989: 73–). Njihov sodobnik je bil Janez Mencinger.

Jenkove pripovedi *Spomini*, pripovedi *Jela* izpod peresa Valentina Mandelca ter literarnega programa *Popotovanje iz Litije do Čateža*, v katerem je skušal Fran Levstik slovenske ustvarjalce preusmeriti od pesništva k pripovedništvu. Sam ga je deloma uresničil skozi pripovedko *Martin Krpan z Vrha* (vse naštetu je izšlo istega leta v *Slovenskem glasniku* v Celovcu). V prvi polovici šestdesetih let je stopil na prizorišče tedaj niti 20-letni Josip Jurčič (s prvencema *Spomini na deda* in *Prazna vera*, 1863), ki je zares prodril s turško povestjo *Jurij Kozjak, slovenski janičar* (1864), za katero so ga pri Mohorjevi družbi nagradili,⁴ in je kmalu postal najpomembnejši tvorec slovenske zgodovinske povesti oziroma romana. Ravno v tej dobi je v slovenščini nastopila – prej samo nemška in poslej dvojezična ustvarjalka – Luiza Pesjak.

1.2 Rast prozne produkcije in daljšanje pripovedi

Ko spremljamo razvoj pripovedne proze v slovenščini, lahko opazimo dvoje reči. Na eni strani gre za vse večji kreativni angažma slovenskih besednih ustvarjalcev. Kaže se v rasti števila objav v slovenščini, kar je zlasti v odvisnosti od eksponentne rasti slovenskega časopisja in razvijajoče se meščanske javnosti. Na drugi strani zaznamo težnjo po daljšanju pripovedi oziroma premikanje od obsegovno krajšega in pretežno vaškega tipa pripovedi (zanjo je najbolj zaslužen Josip Jurčič, za njim izmed klasikov navedimo Janka Kersnika, Josipa Stritarja, Ivana Tavčarja) k vse daljši pripovedi (kmečkega in zgodovinskega žanra). Taka teksta sta npr. Jurčičev *Deseti brat* (1866) in njegova povest *Sosedov sin* (1868) (prim. Paternu 1974; Kocijan 1978; Hladnik 1982; Kos 1984). V obdobju po letu 1870 se poveča »[p]jestrost proznih žanrov« (Dović 2007: 117).

To je strnjena podoba dogajanja na področju slovenskega pripovedništva okrog sredine 19. stoletja, v katerega se je tvorno vključila Luiza Pesjak. Pokazali bomo, kako je s svojimi začetnimi (in ne nujno začetniškimi) pripovedmi po eni strani sledila prevladujočim »trendom« v razvijajočem se domačem pripovedništvu (med njegovimi potezami izpostavimo vezanost na folklorno-kmečko snov, postopno tematiziranje meščanskega življenja, s čimer se skozi čas spreminja tudi namembnost literature, ki gre od preprostejšega k bolj izobraženemu naslovniku, ter narodno-afirmativno funkcijo), po drugi strani pa, kako je pomagala v vsebinskem in izraznem smislu bogatiti tedanjo slovensko književnost. Začetno ustvarjalnost Luize Pesjak bomo ovrednotili še v perspektivi njenega poznejšega pripovednoproznega pisanja ter poskušali podati tipologijo temeljnih značilnosti njenega kratkega pripovedništva.

2 Vstop Luize Pesjak v slovensko književnost: leto 1864

Luiza Pesjak je v slovensko književnost kot pesnica vstopila programsko. Spomnimo, da je svojo ustvarjalno pot pričela kot nemška pesnica, stara dobrih 15 let (najstarejši pesniški poizkusi so iz let 1843/44).⁵ To ni nehala biti niti pozneje, saj je od šestdesetih let in praktično do konca življenja objavljala v nemških listih (v Avstriji in na Nemškem), dokler ni leta 1885 izdala nemško pesniško zbirko za otroke *Ins Kinderherz*.⁶ Vendar je v šestdesetih letih ravno tako in odtlej vse

⁴ Iz leta 1863 je povest Frana Erjavca *Huzarji na Polici*, Josip Jurčič je 1864 objavil še povest *Domen*.

⁵ Za več o slovenski narodni motiviki pri Pesjak prim. Perenič 2006b.

⁶ V zapuščini je tudi neobjavljena nemška zbirka za otroke in mladino *Zwischen Moos und Tannenzweigen*, ki jo je posvetila enemu od vnukov.

več objavljala v slovenščini,⁷ najprej pesmi, kmalu še prozo, pa spet in praktično skozi trideset let pesmi v več slovenskih časopisih, kot so *Kmetijske in rokodelske novice*, *Slovenski glasnik*, *Kres*, *Besednik*, *Zvon* in *Ljubljanski zvon*.

25. 5. 1864 je v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* izšla pesem *Kar ljubim*, ki jo je na dan sv. Feliksa podpisala »Lojza Pesjakova«. Pesem ima nadnaslov *Prva moja pesmica slovenska*, nastala pa naj bi pri pouku slovenščine, ki se je je začela učiti skupaj s petimi hčerami in pod mentorstvom Antona Lesarja v šestdesetih letih 19. stoletja (Koblar 1935). Urednik *Novic* Janez Bleiweis je objavo pospremil z besedami: »Dobro došla pesmica mila! Prosimo večkrat kaj.« Miran Hladnik (2005) piše, da je šlo za deklarativni vstop v slovenski kulturni krog, kar je eksplisitno izraženo v zaključnih verzih druge od dveh osemvrstičnic: »Ljubim Sloven'jo, ji roko podam, / Bog jo potrdi, in živi jo nam!« Vendar bi bilo ob upoštevanju dejstva, da je vse življenje objavljala v obeh jezikih, morda namesto o vstopu v slovenski krog še ustrežnejše govoriti o jasno izraženi nameri, da bi postala *tudi* slovensko (in torej ne samo nemško) pišoča *domoljubna* pesnica in pisateljica.

Istega leta sta namreč v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* in v *Slovenskem glasniku* izšli njena »novela« *Očetova ljubezen* ter [povestica] *Dragotin*. *Očetova ljubezen* je nekakšen pendant pesmi *Kar ljubim*, saj predstavlja ne samo prvo prozno objavo v slovenščini, ampak se z njo sklada tudi v sporočilnosti, ki je domoljubna, slovenska. Potem ko je Luiza Pesjak slovenskim rojakom že simbolno podala roko v pesništvu, enako stori v pripovedništvu. *Dragotina* je *Slovenski glasnik* objavil sredi jeseni istega leta (pred tem se je njegova avtorica bralcem predstavila z nekaj aforizmi v slovenščini). Sicer samo za obdobje šestdesetih let 19. stoletja v slovenski periodiki naštejemo prek 30 večinoma izvornih objav Luize Pesjak, ki izpričujejo izjemen kreativni angažma pri vstopanju na slovenski parnas.

3 Očetova ljubezen: Novela in Dragotin

V prispevku izhajamo iz naslednjih izhodišč. Prvič, začetni pripovedi Luize Pesjak se navezuje ta na sočasno pripovedništvo v slovenščini, kar se zlasti kaže v izbiri rodoljubnih motivov in narodopotrjevalnem stališču. Drugič, pripovedi se hkrati odmikata od sočasne (moške) ustvarjalnosti, kar najprej opazimo v drugačni izbiri in obdelavi nekaterih motivov. Tak je npr. motiv starševske ljubezeni, ki je izražena v naslovu in preraste tudi v osrednjo temo. Tretjič, v širši perspektivi konstituiranja slovenske književnosti ter ožji perspektivi razvoja avtoričine izvorne proze, kjer začetnima pripovedma sledijo še pripovedi *Rahela* (Pesjak 1870), *Moja zvezdica* (Pesjak 1871) in roman *Beatin dnevnik* (1887), pa *Dragotin* in *Očetova ljubezen* predstavljata logično (in nujno) razvojno stopnjo. Ugotovimo, da v vsebinskem oziroma sporočilnem smislu nadaljujeta avtoričino domoljubno pesniško ustvarjalnost, zraven pa že nakazujeta naslednje stopnje ustvarjanja. Na področju proznega pisanja napovedujeta daljši pripovednoprozni tekst (roman *Beatin dnevnik* bo avtoričino zadnje in najdaljše besedilo v slovenščini). Zraven razberemo težnjo po vse večji vrstno-žanrski pestrosti, ki se kaže v prehojeni poti od novelice prek povestice do romana.

⁷ Pesniška prizadevanja v slovenščini je okronala z zbirko za otroke *Vijolice* (1889).

3.1 Očetova ljubezen

Na domoljubno naravnost kratke pripovedi je opozoril že France Koblar (1935), ki je povzel, da Luiza Pesjak v njej popiše »lepoto domače zemlje (Bled).« V »noveli« si uvodoma in drug za drugim sledijo domoljubni motivi. To so Blejsko jezero, ki ga imenuje okras domovine (v besedilu je primerjan s »prežlahtnim kamnom«, je posebljen in ogovorjen), Blejski otok s cerkvico [Marijinega vnebovzetja] ter »orjaški« Triglav. Sredi 19. stoletja sta bila tako Triglav kot Bled že prepoznavna simbola slovenstva.⁸ Pisateljica je na ta način ustvarila ne samo vzneseno in idilično sliko domačega gorenjskega prostora, temveč predvsem izrazito domoljubni incipit, ki ima v kompoziciji dela važno funkcijo. Z njim je namreč dogajanje eksplicitno umestila na Slovensko. Ni mogoče spregledati povezanosti pripovedovalca oziroma pripovedovalke s tem »mitskim« prostorom slovenstva.

Bleško jezero! ti prežlahtni kamen v dragotinah stvarstva, preslavni kinč lepe naše domovine – čisto ko zrcalo se sprostiraš med cvetličnimi obrežji, in kakor veščasta marnja se vzdiga iz tvojih valov mični otok s cerkvico, v katero nas vabi milostljiva podoba nebeške device. Očitna slika vzvišanosti, ktera se lepoti nasmehluje, je orjaški Triglav, ki te prijazno pozdravlja z vrtoglavno svojo višavo. Srce se segreje ogledovaje tebe, svetlo jezero, in v tvoji bližavi se čuti brezkončna ljubezen Božja, ktera se tukaj čudapolna razodeva, tukaj, kjer cela narava le sope ljubeznost in prijaznost. (Pesjak 1864a: 217)

Omenjena povezanost je razvidna tudi v subjektiviziranem in liriziranem opisu »čudapolne« narave, ki se povezuje z občutenjem Božje bližine. To bo postalo eno od prepoznavnih razpoloženj v tako rekoč vseh pripovedih Pesjakove (in pri moških sodobnikih v taki obliki nanj ne naletimo),⁹ torej tudi v *Dragotinu* in slednjic *Beatinem dnevniku*.¹⁰

Odmik in po tej poti vsebinsko bogatitev sočasnega pripovedništva pomeni pisateljčina izbira ali bolje rečeno obdelava motiva starševske ljubezni, konkretno med očetom in hčerko, ki prerašča v eno osrednjih tematskih polj in se povezuje s temo domoljubja. V središču »novele« je zgodba ribiča-čolnarja Janeza, ovdovelega očeta štirih deklic, ki »vedil je národne pesmi lepo popevati, in butanje valov in pravilni udar njegovega vesla sta skladno spremljala sladke gorenske viže.« (Pesjak 1864a) Tako mora Janez po priprošnji Devici Mariji nazadnje zavrniti prošnjo tuje bogate gospe ob obisku Bleda, da bi ji dal hčerko in s tem omogočil, da vsaj nekoliko okusi radost materinske ljubezni.

Prek lika bogate tujke, ki prihaja »od kraja jadranskega morja«, se v »noveli« obenem oblikuje opozicija med domačim in tujim, kar je še ena od poudarjenih značilnosti v pripovedih Luize Pesjak in ima domoljubno motivacijo.

8 Za več o slovenski narodni motiviki pri Luizi Pesjak prim. Perenič 2006b, za motiviko Bleda pa diplomsko nalogo Mine Černe (2013) *Bled v slovenski literaturi »dolgega 19. stoletja«*.

9 Ubeseditev tega občutja je malone identična liriziranemu opisu iz pisateljčinega nemškega intimnega dnevnika, kjer mladenka Luiza ob obisku gradu Snežnik na Notranjskem tenkočutno popiše veslanje po Cerknjskem jezeru (Perenič 2019a: 17). Izmed starejših književnih ustvarjalcev pa v tem kontekstu spomnimo na pesem *Vršac* Valentina Vodnika.

10 Naravo (tisočletni gozd in snežnike) prispodablja s templjem in oltarjem, kjer uporabi motiviko večnega snega ter barvno metaforiko ognja in mavrice: Oh! – – kakó mirno in slovesno, kakó čudovito! Veličastno se razprostira pred pogledi mojimi tisočletni gozd in snežniki se vzdigujejo za njim, kakor visok oltar, ki seza v oblake, podprt z granitnimi svojimi stebri! Solnce blesti na večnem snegu in ga izpreminja v bôje ognja in mávrice. Mrak se polega krog, gozd se temí, ali gôri je še demantna svetloba! Baš zahaja solnce na drugi stráni doline za d...kim vrhom in snežniki so rožnati in žaré v čarovni krasoti. Tiho je vse, pokoj plava po vzduhu, pokoj biva na zemlji. (Pesjak 1887)

Doživetje topline doma, ki je tako odraz močnih čustvenih in duhovnih vezi med člani družine kakor navezanosti na domači prostor in zemljo, pisateljica doseže tudi tako, da bralca spretno in sugestivno popelje v interier doma. Izstopajo motivi mize, okrog katere se zbira družina, klopi in materinega kolovrata, na katerem se še čutijo njene roke. Po čolnarjevi čedni izbi se takole razgledamo skozi oči bogate gospe:

Primerilo se je, da neko jutro gospá hotla se je k maši na otok peljati, in stopila je v ribičevo hišo iskaje čolnarja. Janeza bilo ni domá, pa gospá stopivši v čumnatico ostrmi pred podobo, ki jo zagledajo njene oči. Solnčni žarki so vsipali se skoz ozko oknice in zlatili so revno, toda čedno izbo. Javorjeva miza in dve klopi so stale v kotu in celo do stropa visele so podobe svetnikov, kinčane s pisanim papirjem. Pod podobami v voglu zida pribita je bila leséna diljica pokrita s snegobelo ruto, v katero bile ste vezani imeni Jezusa in Marije; na diljici brlela je lampica na čast Materi Božji in zraven svetilnice ležale so molitvene bukve in rožni venec preljube rajne matere. Tudi kolovrat stal je pri sedalu in preja njena bila je še na vretenu; ko svetinje varoval je Janez opomine nepozabljive žene. (Pesjak 1864a)

Pisateljica se takó na izvirne načine in s hkratnim navezovanjem na sočasno ustvarjanje (podčrtajmo njeno umeščanje dogajanja v geografsko prepoznaven in domači prostor, uporabo prepoznave narodne motivike ter izvirno obdelavo motiva starševske ljubezni) vključuje v proces konstituiranja slovenske proze. Njeno pisanje v vsebinskem in idejno sporočilnem smislu pušča podoben vtis kot preostalo prozno ustvarjanje, ne da bi spregledali nekatere slogovne (npr. subtilna lirizacija)¹¹ in motivne izvirnosti. Podobno kot moški sodobniki se sama skozi čas nagiba k vse daljši pripovedi.

3.2 *Dragotin*

V *Dragotinu*, ki ga je France Koblar (1935) z nekoliko peyorativnim prizvokom označil kot »domoljubno povestico« (deminutiv najbrž meri na njen obseg), na začetku sicer ni določnejšega zarisa dogajalnega prostora, vendar je struktura vsebine podobna, saj je avtorica uporabila domoljubni moto. Ta ima v kompoziciji besedila vlogo nekakšnega okvira in kaže na zvezanost pripovedovalke z domačim prostorom, kar je eksplicirano v pozivu k ljubezni do »dežele matrne«.¹²

Te ljubim, ko solnce žarivno blišči,
Te ljubim, ko luna na nebu svetí;
Te ljubim, ko rože premilo cvetó,
Te ljubim, ko cvetja ne vidi okó;
Te ljubim, ko sreča mi greje srcé,
Te ljubim, ko britke prelivam solzé;

11 Ta bi bila sicer lahko tudi razlog za očitek, da ostaja s svojim pisanjem v območju prejšnjega literarnega obdobja romantike.

12 Podobne prijeme je enako uporabila pozneje v »izvirni novelici« *Rahela* (1870), ki se začne z besedami »Dolina S ..., kjer stoji vas tistega imena«, in v romanu *Beatin dnevnik* (1887), kjer na začetku beremo: »V graščini Š. 20. dné maja meseca 1875.«

Te ljubim, te pojem, povsod te častim,
Dežela mi materna! – za-te gorim. –

(Pesjak 1864a)

Domoljubno čustvo se vnovič povezuje z doživetjem pomladne (rožnate) jutranje svetlobe pred sončnim vzhodom, pri čemer narava prisposodablja Božji mir in brezkončnost veselja.

Kako lep je spomladanski svet ob zoru, kedar jutranja zarja vse obseva z rožnato svojo svitlobo, kedar se krilati glasnik ranega dneva, veseli škrjanček vzdiga pod visoke oblake in gozdne ptičice budí z žvergolečim svojim petjem, kedar vse, do najmanjšega atoma, začne gibati se in oznanjati radost svojega bitja. Vijolice dihljajo sladko vonjavo, rože žaré in s tisoč in tisoč cveticami si veze mlada zemlja nevestino svojo obleko; v vsaki cvetici miglja žlahni kamen, v katerem se lomijo solčni žarki, in lepó se podajo rosne te solzice slikam veselja, goršaje jih, kakor se lepša sladka sreča in slavi s solzami britke otožnosti. Pisani metulji frfolé od cveta do cveta, poljubovaje sreberne bisere iz lepo dišečih čašic, marljive bučele unašajo Florinim otrokom najslajši poživek in zamolkli hrošči brenčijo okoli njih v enoglasnem svojem šumenju. Povsod kraljuje veselje in marljivost in vendar je vse pokojno in mirno, kakor da bi Gospod stvarstva sam zdaj in zdaj nevidno prišel in kakor da bi lahke meglice kadila pred njim trosile, cvetice mu venčale pota, ptičice mu himne pele in da bi klasje in gozdi njemu upogibali se. (Pesjak 1864a)

V kmečko hišo, kjer domujeta Dragotin in mati in je opisana na idealiziran način, tu za razliko od »novele« *Očetova ljubezen* vstopimo proti koncu, saj je prvi del »povestice« namenjen Dragotinovemu potikanju po svetu, da bi se slednjič vrnil v zavetje doma (v epilogu sledi Dragotinovo pismo stricu, v katerem mu sporoča, da bo ostal doma). Vendar je ta opis v strukturi besedila v podobni sporočilni funkciji. Ob nekaterih ponovljenih motivih, kakor so kolovrat, ki so ga imeli v kmečkih hišah, klopi, kmečka peč, sveti križ, je pisateljica uporabila motiv rožmarina z narodno simboliko trdoživosti in ljubezni.

Tiho je vse bilo, po veži je šel in odprl izbo. Zdelo se mu je, da v cerkev stopi in vpognil je skoraj kolena, zagledavši mali, mirni kraj, v katerem je prebivala njegova ljubezen. Vse je še bilo kot popred, prosto tesarsko orodje, velika zelena peč s klopjo, podoba svetega križa v voglu, lonci z rožmarinom, z rutico in z muškatomim cvetjem na malem okencu, in pri oknu je sédela mati, lepa in bleda kot popred, in ko nek-daj ste nježni roki tanko nit sukali, kolovrat pa je brenčal z navadnim glasom. V izbo stopivši Dragotin s trepečim glasom reče: »Hvaljen bodi večni Bog!« – in materno srce na glasu spozna spreljubo svoje déte, zavpije »moj sin« in prevelikega veselja nepremakljiva ostane. Sin pa se ji približa, poklekne na staro podnožnico – in srce bije na srce, bolečine potihnejo, nebesa se odpró. (Pesjak 1864b)¹³

13 V obsežnejšem uvodu v »izvirno novelico« *Rahela* opis notranjosti hiše graščinskega logarja spet sledi uvodu, ki dogajanje umešča v stvarni geoprostor. Variantno so uporabljeni (simbolni) motivi »snegobelih« prtov oziroma rut, rožmarina, drugi cvetlični motivi, motiv kolovrata. V notranjost, in sicer svoje sobice s pisalno mizo, nas na začetku in po prihodu na graščino popelje tudi pripovedovalka v *Beatinem dnevniku*.

Medtem ko je v *Očetovi ljubezni* upovedena brezpogojna ljubezen očeta do hčerke, je v *Dragotinu* v ospredju ljubezen med materjo in sinom. Izbira motiva kaže na nove možnosti, ki jih je iskala pisateljica, vendar se enako prepleta z domoljubnim sporočilom. To je okrepljeno še na način opozicije s tujino. Če jo v *Očetovi ljubezni* zastopa bogata tujka, je to v *Dragotinu* premožen stric skrinjar, ki zvabi naslovnega junaka na Tirolsko, da bi se učil rokodelstva. Razen slovesa od očeta na vaškem pokopališču (Koblar 1935), ob katerem si Dragotin utrga »bagrenih klinčkov, mičnih potočnic in snegobelih šmarnic« (ni mogoče spregledati rdeče-modro-bele simbolike narodnih barv), je morda še bolj čustven opis njegovega slovesa od matere in domače zemlje obenem. S stricem se usedeta na voz, potem pa ju pot pelje

skoz Česnico, Studeno in Selce do Loke, zmiraj Sori na bregu, in malo po malo se je razširjala dolina, razširjalo obnebje, al zmiraj bolj tesno je bilo pri srcu mlademu popotniku. Molčé je sedel zraven strica, poljubovaje sem ter tje gomiline cvetice in ves zamišljen v materno besedo – ktera mu je bila od nekdanj zapoved – da je za njuno srečo potrebno ločiti se. Stric je vedel ceniti žalost milosrčnega dečka in z mehkim besedami je včasih skušal bolečine utolažiti mu.

Od Loke sta se peljala po gorenskih krajih na Goratansko, in od tod po puštriški dolini do mestica N...., kamor sta bila namenjena. (Pesjak 1864b)

Peljejo se skozi Selško dolino (Česnik, Studeno, Selca [med Škofjo Loko in Železniki], Škofjo Loko) prek Gorenjske v Puštriško dolino do mesta N., ki najverjetneje referira na Niederdorf.

V tujini Dragotin pogreša »sladk[e] glasov[e] maternega jezika«. Domotožje si skuša blažiti tako, da se zateka v naravo, v gore, ki imajo pri Luizi Pesjak (npr. v *Beatinem dnevniku*) prepoznavno simboliko svobode. V gorah, ki so obsijane s soncem, se čuti hkrati še bolj povezanega z Bogom.

In kako zamakljiv je pogled na daljne planine in lednike, ktere je Božja roka kot velike oltarje postavila za tempelj naravi. Zeleni plašč, ki obdaja snežnikom noge, je obrobljen na vrhu z večnim snegom in na milijarde dijamantov ga kinča v solnčni svetlobi. Neizrekljivo lepa je ta podoba zvečer, ko jame senca legati nad dolino, ko zadnji žarki zlatijo granitne gače, ki škardlatno, rožasto in vijolično žaré in ko jih naposled luna preobliva s srebrnimi potoki. (Pesjak 1864b)

Pisateljica je v »povestico« *Dragotin* vtkala nekatere avtobiografske elemente, kar pozneje zasledimo v pripovedi *Rahela*¹⁴ in *Beatinem dnevniku* (prim. Perenič 2019). Mislimo na dogajalni prostor Železnikov. Ko se Dragotin na tujem spominja svojega otroštva, izvemo, da je bil njegov oče kovač v Železnikih, ki so domači kraj pisateljčininega očeta, advokata in Prešernovega sodobnika Blaža Crobatha. V besedilu izstopa motiv plavža, kjer gre za najstarejši slovenski plavž, ki so ga okoli 1860 zgradili ravno v Železnikih. S tem je v zgodbo vpleten drobci iz tehnične zgodovine slovenskega prostora (spomnimo, da je Luiza Pesjak tako v slovenske kot nemške pesmi rada vpletala elemente iz slovenske naravne in kulturne dediščine).

¹⁴ Mati naslovne junakinje je tako kot pisateljčina mati poljskega rodu. Iz zgodbe izvemo, da je mož njene prijateljice na svoj dom sprejel poljska izgnanca Korytka in Horodynskega, kar pa je dejansko storil pisateljčin oče Blaž Crobath.

4 Zaključek

Začetna (in tudi poznejša) pripovedna proza Luize Pesjak črpa iz svoje vpetosti v slovensko kulturo in slovenstvo. Na ta način se narodnotvorno vključuje v proces konstituiranja pripovedništva v slovenščini, kakršnega pišejo njeni moški sodobniki, ne da bi se odpovedala iskanju lastnih in izvirnih motivnih, tematskih in izraznih možnosti. Med glavnimi tipološkimi značilnostmi njenega pripovednoproznega pisanja, ki jih je v splošnem mogoče potrditi v vsem njenem pripovedništvu, so: umeščanje dogajanja v prepoznaven in domači geografski prostor, prvine subjektivizacije in lirizacije, vključevanje prepoznavne narodne motivike, kjer avtorica črpa iz območij naravne, kulturne in tehnične dediščine slovenstva, izvirne načine obravnave motiva starševske ljubezni ter avtobiografskost. Skozi pretek časa njene pripovedi postajajo vse daljše, dokler leta 1887 ne izide najboljše delo, roman *Beatin dnevnik*. Ker je v njem uporabila več motivov in prvin, ki jih zasledimo v predhodnih pripovedih, se ponuja teza, da so bile omenjene pripovedi podlaga obsežnejšemu epskemu tekstu. To pa bo predmet naše naslednje razprave.

Viri in literatura

- DOVIČ, Marijan, 2007: *Slovenski pisatelj: Razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- HLADNIK, Miran, 1982: Mohorjanska pripovedna proza. *Slavistična revija* XXX/4. 389–414.
- HLADNIK, Miran, 2009: *Slovenski zgodovinski roman*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- KOBLAR, France, 1935: Luiza Pesjak. *Slovenska biografija*. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi417228/>
- KOCIJAN, Gregor (ur.), 1978: *Jurčičeva kratka pripovedna proza*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 115–135.
- KOCIJAN, Gregor, 1983: *Kratka pripovedna proza od Trdine do Kersnika*. Ljubljana: DZS.
- KOS, Janko, 1984: K vprašanju zvrsti v slovenski pripovedni prozi. *Primerjalna književnost* VI/1. 1–16.
- PATERNU, Boris, 1974: *Pogledi na slovensko književnost II*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- PATERNU, Boris, 1989: *Obdobja in slogi v slovenski književnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PERENIČ, Urška, 2006a: »Poetische Versuche 1843–1844« Luize Pesjak – poskus umestitve dela nemške ustvarjalnosti na Slovenskem v okvir slovenske literarne zgodovine. *Slavistična revija* LV/2. 233–244.
- PERENIČ, Urška, 2006b: Teoretični nastavki v vključevanju nemškega opusa Luize Pesjak v okvir slovenske literarne vede – »...und doch geht es uns an«. Irena Novak Popov (ur.): *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 42. SSJLK. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 244–247.
- PESJAK, Luiza, 1864a: Očetova ljubezen: Novela. *Kmetijske in rokodelske novice* XX/27. 217–218.
- PESJAK, Luiza, 1864b: Dragotin. *Slovenski glasnik* VII/11. 327–333.
- PESJAK, Luiza, 1870: Rahela: Izvirna novelica. *Letopis Matice slovenske*. 138–163. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-QCHINZ9Q>
- PESJAK, Luiza, 1871: Moja zvezdica. *Letopis Matice slovenske*. 320–329. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-TA5DLFCT>
- PESJAKOVA, Luiza, PERENIČ, Urška, 2019: *Beatin dnevnik: Roman, Prvi slovenski družinski roman v obliki dnevnika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/download/151/247/3842-1?inline=1>

Milica Antić Gaber
 Filozofska fakulteta, Ljubljana
 DOI: 10.4312/SSJLK.57.71-79

Ženske, izobrazba in družbena moč: dolga pot do vrhov akademskega polja

Nič novega ne povemo, če rečemo, da je izobrazba pomembna. Da je pomemben pogoj pridobivanja družbene moči, so vedele že zgodnje feministične avtorice, kot je bila na primer Mary Wollstonecraft. Geslo *V znanju je moč* se je žal le deloma realiziralo celo v času množičnega univerzitetnega izobraževanja in ob vstopu žensk v akademsko polje. Podatki kažejo, da ženske kljub spodbudnim rezultatom v tem polju pomembno zaostajajo za svojimi kolegi, ko gre za napredovanja, zasedanja položajev moči, prestiža ali podeljevanja nagrad in priznanj. Prispevek skuša poiskati odgovore na vprašanja, zakaj moška dominacija še kar vztraja, kateri dejavniki vplivajo na to in kakšna je vloga institucij, ki delujejo v akademskem polju, pri ohranjanju moške dominacije v njem.

ženske, akademsko polje, moč, moška dominacija

We are saying nothing new if we say that education is important. That it is an important precondition for the acquisition of social power was recognised even by the early feminist authors, such as Mary Wollstonecraft, but sadly the slogan »In knowledge is power« is only partly realised even in a time of mass university education and the entry of women into academia. The data shows that, in spite of the encouraging results in this field, women lag importantly behind their male colleagues when it comes to promotion, holding positions of power, prestige, or the reception of prizes and awards. The paper asks the reasons for this situation and wonders why male domination keeps persisting, which factors influence this and what is the role of academic institutions in preserving this male domination.

women, academia, power, male domination

Ženske se rodijo enako racionalne, zato bi morale imeti enake možnosti izobraževanja

Ena od najpomembnejših zgodnjih feminističnih avtoric, ki so se zavemale za enako izobraževanje deklic in dečkov, Mary Wollstonecraft, je v svoji knjigi (1792) izhajala iz prepričanja, da so ženske in moški ob rojstvu enako obdarjeni z razumom, zato ni nikakršnega »naravnega« ali racionalnega razloga, da ne bi imele deklice enakih možnosti izobraževanja kot njihovi vrstniki. Še več, nasprotovala je po spolu ločenim šolam. Bila je mnenja, da morajo imeti deklice in dečki enak kurikulum in se v šolah družiti drug z drugim, kar je edino sprejemljivo tudi zato, ker bo tako tudi v njihovem kasnejšem vsakdanjem življenju. Ko bodo imele deklice in ženske enake možnosti izobraževanja, bodo lahko – ker bodo tudi ženske izobražene – ženske in moški delili skrb in odgovornost za družbo in življenje v njej. Mary Wollstonecraft je bila med prvimi, ki so verjeli v moč izobrazbe in njen pomen za delitev družbene moči med ženskami in moškimi (Wollstonecraft 1992). Njenemu prepričanju, da je v izobrazbi moč oziroma da bodo ženske brez izobrazbe še težje prišle do položajev družbene moči, je sledilo veliko žensk in tudi moških. Se je Mary Wollstonecraft motila? Najkrajši odgovor je: seveda ne. Nekoliko daljši odgovor pa zahteva nekaj več napora in nekoliko bolj razdelan razmislek o razmerju med močjo izobrazbe in družbeno močjo.

Mary Wollstonecraft je zagotovo imela prav, da bo z razgledanimi, izobraženimi in široko mislečimi subjekti oziroma izobraženimi ženskami težje manipulirati in si jih še naprej podrejeni kot s tistimi, ki so jih do tedaj zapirali za vrata doma, jih pripravljali predvsem na poroko, jim predpisovali gibanje na svežem zraku in odsvetovali pretirano intelektualno naprežanje ter jih usmerjali predvsem v skrbstvene dejavnosti. Prepričana je bila v ozaveščeno partnerstvo žensk in moških v družbi, saj bi bilo tako partnerstvo dobro in koristno za ženske in moške ter posledično tudi za družbo, vendar njen razsvetljenski utilitarizem, zgodovinsko gledano sicer izjemno pomemben, ni naletel na široko sprejetje v družbi. Ženske so namreč po tem, ko so dobile enake možnosti izobraževanja, enake socialne in politične pravice, še vedno ostale »drugi spol«, kot se je skoraj 200 let za njo izrazila Simone de Beauvoir. Drugi spol zato, ker je prvi spol po svojih merilih opredelil in strukturiral skorajda vsa javna polja, v njih pa tudi sam prvi zasedel položaje moči. Tezo, da omenjeno pozicioniranje moči po stoletjih spoprijemov med spoloma še vedno ni preseženo, nam osvetljujejo podatki v nadaljevanju. V nadaljevanju pogledimo, kaj se je dogajalo v akademskem polju, kako se je in kako se spreminja položaj spolov v njem od časa, ko je o ženski kot drugem spolu pisala Simone de Beauvoir, torej od druge polovice 20. stoletja do danes.

Po drugi svetovni vojni so se zgodili veliki politični, ekonomski, kulturni premiki. Podaljševanje življenja, spremenjeni odnosi med spoloma, vse širše možnosti zaposlovanja žensk v sferi plačanega dela je spremljal tudi spremenjen odnos do izobraževanja nasploh ter posebej tudi do izobraževanja deklet in žensk. Izobrazbena raven prebivalstva se je počasi, a vztrajno višala. Mnoge države so posvečale veliko pozornosti širjenju možnosti za dvigovanje izobrazbene ravni žensk. Najprej sekundarno, kasneje pa terciarno izobraževanje je ženskam odpiralo več možnosti dostojnega življenja. Možnosti njihovega izobraževanja so se postopno širile na različna poklicna področja in stopnje izobrazbe.

Visoko šolstvo ima v tej zgodbi posebno mesto. Mnogim se je zdelo, da je od druge polovice 20. stoletja naprej visokošolski nivo izobrazbe tisti, ki posameznici ali posamezniku prinaša dobre možnosti za kvalitetno življenje v hitro razvijajoči se družbi. V poznem 20. stoletju so tako tudi ženske začele številčnejše vstopati v univerzitetni prostor, najprej seveda kot študentke, kasneje pa tudi kot predavateljice. Visoko šolstvo je od nastanka, ko je bilo sprva namenjeno le ozkim elitnim krogom (in so si ga edini tudi lahko privoščili), prehodilo pot preko masovnega do univerzalnega, ko je v postsekundarno izobraževanje vključena več kot polovica določene starostne skupine (Zgaga 2014).

Uvedba obveznega osnovnošolskega izobraževanja je posledično pomenila povečane potrebe po učiteljih, kar je privedlo do vstopa žensk v učiteljski poklic, prav tako je tudi širša dostopnost visokošolskega izobraževanja pripomogla k povečanim možnostim zaposlovanja žensk na predavateljskih (in raziskovalnih mestih). Pri tem je zelo povedno, da se njihov delež med zaposlenimi ni odražal tudi na položajih moči ali na višjih prestižnih ali statusnih položajih v institucijah visokega šolstva. Povedano drugače: ženskam je bil omogočen vstop v akademsko polje, različni mehanizmi (formalni in neformalni) po končanju študija in/ali po vstopu med predavateljski kader pa so jih ustavljali na manj prestižnih mestih organizacijske strukture. Mednarodne in domače podatkovne baze (She Figures 2018) to nedvoumno razgrinjajo še danes.

Kako je to mogoče?

Pri iskanju odgovora na to vprašanje nam ponuja pomoč Pierre Bourdieu s svojimi koncepti polja, kapitalov, habitusa in pretanjeno avtoetnografsko analizo *homo-academicusa*. V nadaljevanju navajamo najprej nekaj pojasnil, kako razumeti akademsko polje in zakaj je to razumevanje tako pomembno.

Akademsko polje razumemo kot eno od socialnih polj, zato tudi zanj velja, da je zaokrožena celota, ki ima svoje meje in relativno avtonomijo v odnosu do drugih polj, ima tudi jasno določene vstopne pogoje in pravila igre v njem. V pravilih igre so jasno določena pričakovanja o vrstah kapitalov, ki so potrebni za vstop v polje in prinesejo dodatne prednosti. Pravila jasno določajo tudi način, kako polje določene vrste kapitalov validira in/ali transformira v pomembne položaje oziroma prestižna mesta, v deleže redkih dobrin znotraj polja ali v nagrade in priznanja. Ta pravila so del strukturiranja vsakega polja in eden od ključnih mehanizmov, po katerih potekajo boji za zasedbo položajev moči med akterji, ki so v to polje vstopili.

Pogled v začetke strukturiranja akademskega polja hitro razkrije, da so vanj prvi vstopili moški. Zato ne preseneča, da so moški v skladu s svojo podobo, lastnimi vizijami, željami in pričakovanji oblikovali pravila in merila (tako formalna kot neformalna), ki so pomembna za pozicioniranje znotraj akademskega polja. Tudi v akademskem polju za »redka mesta« potekajo boji – celo dokaj neizprosnosti, ki jih sami prej pripisujemo drugim, manj prestižnim poljem (ekonomija, politika). V teh bojih gre za izrinjanje tistih, ki ne ustrezajo obstoječim normam, vrednotam in pričakovanjem za vstop ali napredovanje v polju. Že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je na orisano logiko delovanja v akademskem polju opozoril ameriški sociolog Robert Merton (1973), ko je pisal o pomenu in vlogi neformalnih omrežij in ozkih skupin univerzitetnikov ter jih označil za vratarje akademskega polja. Desetletje kasneje, leta 1984, je akademsko polje in akterje ter boje med njimi podrobno kritično analiziral Pierre Bourdieu v delu *Homo academicus* (2012: 95):

Univerzitetni kapital se pridobi in obdrži z zasedanjem položajev, ki omogočajo dominiranje nad drugimi položaji in njihovimi imetniki [...]. Ta oblast nad instancami reprodukcije univerzitetnega korpusa zagotavlja svojim imetnikom statusno avtoriteto, vrsto atributa funkcije, ki je veliko bolj povezana s hierarhičnim položajem kot izrednimi lastnostmi dela ali sebe.

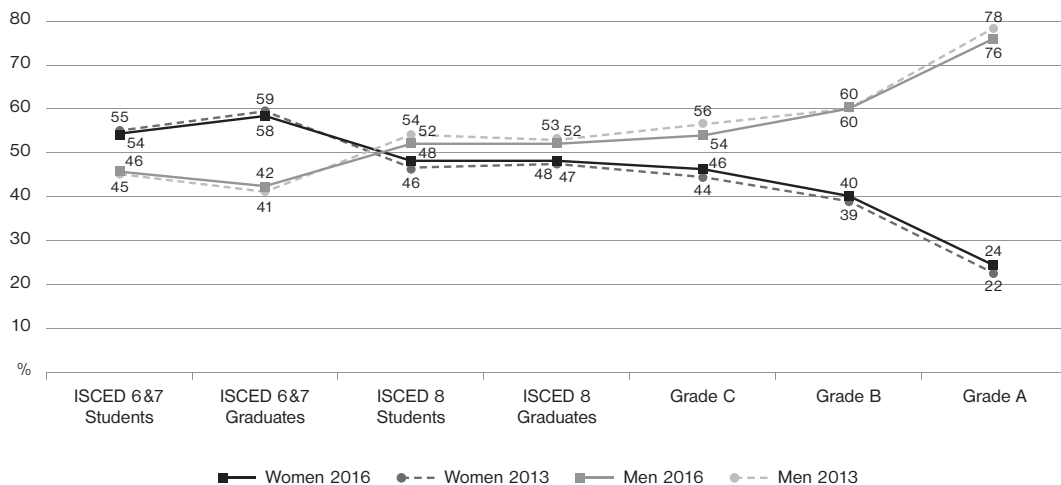
Na spolno zaznamovanost institucij je nekoliko pozneje opozorila še Joan Acker (1990: 144), ko je zapisala, da so »privilegiji in omejitve, izkoriščanja in nadzor, delovanje in čustva, pomeni in identitete, oblikovani skozi razliko med moškimi in ženskami oziroma maskuliniteto in feminilnostjo. Torej tisti, ki so oblikovali institucije, niso akterji brez spola, ampak so spolno zaznamovane osebe, ki s pomočjo tako strukturiranih institucij izražajo in reproducirajo tudi neenakost spolov (Kimmel 2011). Tako se razkrije, da institucije (tudi akademske) preko posamičnih akterjev ter ob pomoči utrjenih notranjih struktur kreirajo tudi spolno normativne standarde, izražajo spolno institucionalno logiko in so vztrajni akterji reproduciranja neenakosti spolov in moške dominacije v njih.

Prav zaradi teh opozoril o reproduciranju neenakosti spolov postaja akademsko polje ne le polje za spoprijem resnice, ampak tudi polje, v katerem potekajo boji za moč, oblast, prestiž in kot tako tudi arena jasnih razmerij dominance, nadrejenosti in podrejenosti. Ko tematiziramo (ne)enakosti

spolov v akademskem polju, se je treba odmakniti od načina razmišljanja, ki je bilo precej razširjeno še do konca prejšnjega stoletja, namreč da so problem ženske, ter pristopiti k problematiziranju akademskega polja ter akademskih institucij in praks, ki v njih potekajo (Husu 2001). Menimo, da šele tak pristop omogoča analiziranje in odpravljanje spolne zaznamovanosti v na videz spolno nevtralnih strukturah, procesih in načinih delovanja v akademskem polju.

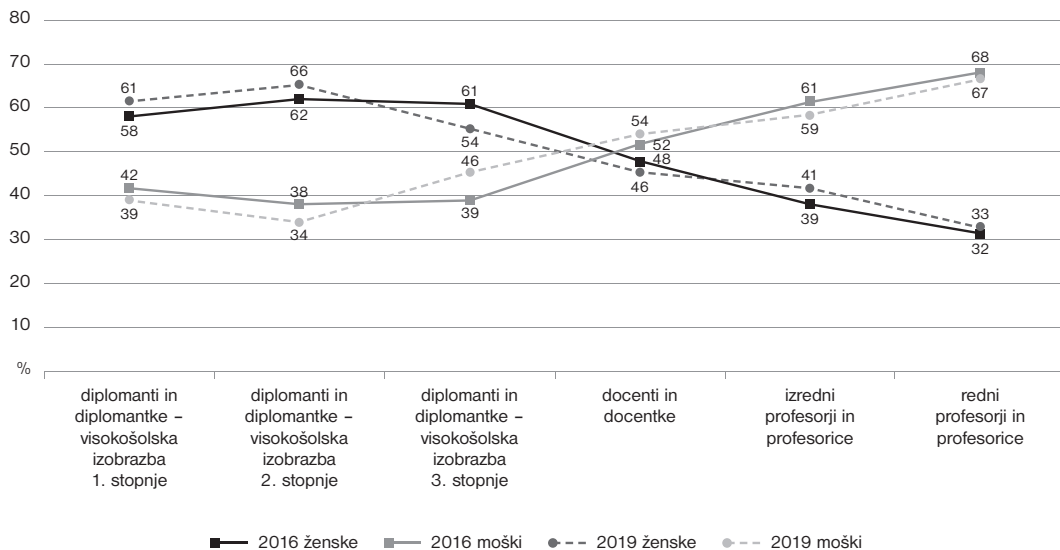
Posledice orisanega stanja v akademskem polju se odražajo v spolni strukturi zaposlenih, spolni strukturi tistih, ki so na položajih moči, tistih, ki odločajo o pomembnih vprašanih, napredovanjih, nagradah ipd., zato pogledimo, ali se je oziroma kako se je spolna struktura akademskega polja zamikala v zadnjih nekaj desetletjih.

Graf 1: Deleži žensk in moških v tipičnih akademskih karierah v 28 državah EU (vir: She Figures 2018).

Spolno strukturo akademskega polja najbolj nazorno prikazuje škarjasti diagram, ki ga zadnja desetletja osvetljujejo različne študije (npr. She Figures), ki proučujejo in prikazujejo spolno strukturo v akademskem polju na različnih točkah: od vstopa v to polje, deleža študirajoče se populacije, preko zaposlenih v institucijah postsekundarnega izobraževanja do najvišjih habilitacijskih nazivov. Na začetni stopnji, torej na stopnji vpisa v programe postsekundarnega izobraževanja, velja, da se vpisuje približno 60 odstotkov žensk in 40 odstotkov moških, to razmerje se pri doseženih diplomah še nekoliko poveča v korist žensk, potem pa se delež žensk samo še znižuje. Na najnižji zaposlitveni stopnji je žensk že za 10 odstotnih točk manj kot med diplomiranimi, na najnižjih zaposlitvenih mestih se njihov delež približno izenači (asistentska in docentska mesta), kasneje pa se razmerje obrne, škarje se razprejo, saj se delež žensk na predavateljskih mestih postopno zmanjšuje po pravilu višje kot gremo po habilitacijski lestvici, manj je na njej žensk. Razlike med ženskami in moškimi se sicer počasi zmanjšujejo, a so razmerja še vedno v korist moških.

Graf 2: Deleži oseb v tipičnih akademskih karierah po spolu v Sloveniji
(vir: Statistični Urad RS).

Omenjeno pravilo velja tudi za Slovenijo, kar ponazarja graf 2. Na začetni stopnji (docentska mesta) so razlike med ženskami in moškimi minimalne, občutno se povečajo na naslednji stopnji, na najvišji (redna profesura) pa se je v treh letih delež rednih profesorice zvišal zgolj za eno odstotno točko. Najvišji delež žensk je na lektorskih mestih (ta stopnja je močno feminizirana, žensk je kar 92 odstotkov), rahlo se je povečal tudi delež izrednih profesorice.

Takšna struktura in dodatna pravila – formalna in neformalna (v obliki sprejemljivosti, pričakovanj ipd.) – pripomorejo k reproduciranju spolnih razmerij tudi na položajih moči in odločanja tako znotraj fakultet kot tudi na ravni univerz. Oglejmo si podatke, dostopne na spletnih straneh Univerze v Ljubljani (v nadaljevanju UL) in drugih podobnih institucijah. UL sestavlja 26 članic, med njimi ima samo sedem fakultet dekanjo, UL je v stotih letih imela samo eno rektorico, na ravni celotne Slovenije pa so bile do zdaj samo tri. Po drugi strani je pogosto zahtevno zbrati podrobnejše podatke, saj tudi najbolj urejena visokošolska institucija v državi podatkov o zaposlenih, njihovih napredovanjih v nazive ali plačne razrede, njihove vodstvene položaje, nagrade, priznanja in podobno ne zbira sistematično po spolu. Prva naloga spoprijema s tematizirano vrsto neenakosti bi zato lahko bilo kar sistematično spremljanje zgoraj navedenih in še kakšnih drugih podatkov. Skrajni čas je, da se nehamo slepiti, da je v naših institucijah vse v najlepšem redu, da imamo dobro zakonodajo in notranje akte, problem pa naj bi bil v ženskah, ki nočejo ali pa ne zmorejo dosegati postavljenih in uveljavljenih meritokratskih meril. Danes je vsaj tistim, ki se s temi vprašanji resno ukvarjajo, povsem jasno, da niso »krive« ženske, ampak se razlogi za neenakosti skrivajo v institucijah in njihovih pri- stranskih pravilih ter v reproduciranju skorajda (enospolnih) struktur moči in odločanja.

Dejstvo, da je ena od univerz do nedavnega imela stoddostotno moški upravni odbor, da je bilo v habilitacijski komisiji te univerze le 25 odstotkov žensk ali da je bilo v njeni komisiji za podeljevanje nagrad in priznanj zgolj 28 odstotkov žensk, je problem te univerze in ne žensk, ki domnevno niso zadosti prodorne, vztrajne ali uspešne. Morda bi bilo tudi za univerzo produktivno, če bi si zastavila vprašanje: kaj je narobe z nami, da si sploh dovolimo kaj takega in zakaj raje ne ustvarimo pogojev za to, da bi bilo kaj takega sploh nemogoče. Prav tako bi morala preveriti, kakšna pravila ima glede imenovanj, kandidiranja in izborov za najvišje položaje odločanja.

Na videz meritokratska merila, merila rekrutiranja, selekcioniranja, kandidiranja in imenovanj so vsekakor primeren nabor materiala, ki ga je treba podvreči kritični analizi in na tej osnovi spreminjati pravila v smeri večje pravičnosti, saj obstoječa pravila otežujejo dostop do položajev, na katerih se sprejemajo najpomembnejše odločitve ali imajo status prestižnega značaja oziroma so statusno pomembni.

Na položaje odločanja so največkrat imenovani tisti, ki so po številnih merilih najbolj podobni tistim, ki te položaje že zasedajo, so torej že del struktur polja in s tem že tudi na pomembnih položajih. Svoj način delovanja opravičujejo z domnevno nevtralnimi, skorajda tehničnimi merili, kot so npr. točke SICRIS, pridobljena finančna sredstva za raziskave na trgu, število vodenih projektov, leta izkušenj na položajih odločanja ipd. Kot argument pogosto uporabljajo izgovor, da določeni položaji odločanja zahtevajo visoko znanstveno, raziskovalno ali odločevalsko kompetentnost. Zgovorno je tudi dejstvo, da se dominirajoče strukture znotraj polja pri tem sklicujejo na domnevno povsem nevtralno akademsko odličnost. Če se ob tem pojavi opozorilo, da se za domnevno zaslužnostjo pogosto skriva reprodukcija istosti (pravih, naših ipd.), se kot odgovor kmalu pojavijo dvomi v utemeljenost omenjenih opozoril, tudi skupaj z očitki o »feministični zadržtosti«, če na to opozarja ženska, in dvomi o splošni nekonkurenčnosti osebe, če dvom v katero od meril izraža moški.

Dvomov so deležna tudi opažanja, da se na položaje odločanja v akademskem polju pripušča po sistemu razmerij moči, ki praviloma segajo tudi onstran znanstvene moči, ter da so pogosto izbrani tisti, ki bodo zagotovili reprodukcijo istosti, »naših« (moških) interesov, pogledov ipd. Če so na te položaje, bolj slučajno kot ne, pripuščene tudi ženske, so to pogosto lahko le tiste, ki v takšna merila ne dvomijo, ki njihovi upravičenosti pritrjujejo in s tem tudi simbolno utrjujejo moško dominacijo v polju. Po analogiji s pojmom sodelovalna moškost (angl. *complicity masculinity*, Connell 2012) lahko rečemo, da gre v tem primeru za sodelovalno ženskost, ki tako pomaga utrjevati položaje hegemonie moškosti v akademskem polju. Ta tip ženskosti ima od utrjevanja obstoječe logike seveda tudi sam koristi (čeprav omejene), npr. določene položaje, prestiž, simbolni in socialni kapital.

Nagrade, priznanja in prestižna mesta

Vprašanje nagrajevanja prav tako sproža premisleke: koga se nagrajuje, kdo dobiva priznanja in koga najdemo na prestižnih mestih v akademskem polju ter kdo o vsem tem odloča.

Kot primer si oglejmo državne nagrade, ki se podeljujejo na področju znanosti že od leta 1998 – Zoisove nagrade in priznanja. Kakšna je bila sestava Odbora Republike Slovenije za podelitev nagrad in priznanj za izjemne dosežke v znanstveno-raziskovani in razvojni dejavnosti? Poglejmo

podatke, ki so na voljo na spletni strani Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport od leta 2006 naprej. V vseh teh letih je imel Odbor, ki šteje 15 članic in članov (skupaj s predsedujočim), samo dvakrat predsednico odbora. V njem so bile v prvih desetih letih samo tri ženske; v letih 2018–2020 je bilo v njem 6 žensk, kolikor jih je tudi v aktualni sestavi odbora. Zgovoren je tudi podatek o deležu predlaganih moških in žensk za nagrade in priznanja, kjer prednjačijo moški, delež moških je 2,5–5-krat višji kot delež žensk. To se odraža tudi v deležu nagrajenih, ki sicer med leti niha in se v zadnjih letih giblje med 3 in 5 nagrajenk, medtem ko se število nagrajencev giblje med 10 in 27 na leto. Delež žensk je najmanjši pri individualnih in najbolj prestižnih nagradah (npr. za življenjsko delo), nekoliko več pa jih je pri manj prestižnih in skupinskih priznanjih (Lah Turnšek idr. 2021).

Podobno je tudi na UL: v Tednu Univerze podeljuje univerza nagrade svojim uglednim znanstvenicam in znanstvenikom. Pravilo glede prestižnosti je precej podobno: med individualnimi nagradami, kot je npr. častni senator, leta 2020 ni bilo nobene ženske, zlato plaketo UL je dobilo 6 žensk od petnajstih podeljenih, naziv zaslužna profesorica pa sta med devetnajstimi podeljenimi dobili le dve ženski.

Navedena primera sprožita še vsaj eno dodatno vprašanje: zakaj med nagrajenimi ni več žensk? Kljub prikazanim podatkom lahko rečemo, da se delež žensk v akademskem polju iz leta v leto zvišuje, njihov položaj pa izboljšuje. Težava torej ni v premajhnem številu kandidat, temveč v tem, da jih tisti, ki bi jih morali videti in predlagati, ne vidijo! Jih morda celo namenoma spregledajo? Ker imata polje politike in akademsko polje kar nekaj skupnih značilnosti, bi bilo v akademskem polju smiselno preveriti nekatere ugotovitve iz političnega polja, in sicer da ženske tudi v akademskem polju označijo kot karieristke, če se izpostavijo, in da ženske v akademskem polju prav tako čakajo, da bodo opažene, predlagane, povabljenе, medtem ko se moški predlagajo sami ali jih promovirajo njihova homosocialna omrežja (Antič Gaber, Selišnik 2012).

V našem akademskem polju je še veliko praks, ki se nekaterim zdijo samoumevne in zato vztrajajo. Samoumevno se na primer zdi, da imamo dekana in ne dekanje; da imamo predstojnika in ne predstojnice; da imamo rektorja in ne rektorice itn. Takšna spolno hierarhična razmerja se potem tudi lažje reproducirajo, saj se večini takšno stanje ne zdi problematično. Še več: ideja predlagati žensko, dobiti od nje pristanek, je že na samem začetku blokirana s prevladujočim: »naravnim« spolom tistih, ki v polju so. Če bi na fakulteti dva mandata zapored imeli dekanjo, bi to verjetno označili za diskriminacijo moških, štiri ali večkratno dekanovanje celo iste moške figure pa le izjemoma pri kom sproži nagubano čelo. Omenjeni primeri, ki so ilustracija dejanskih dogajanj na naših univerzah, moško dominacijo v akademskem polju normalizirajo in ne problematizirajo.

»Dedne hierarhije« ...

V akademskem polju obstajajo tudi različne prakse tistih, ki so na položajih moči. Pri tem ne gre samo za biološki spol, ampak predvsem za odsotnost premisleka o pravičnosti z vidika spola. Ti, ki so na položajih moči, večinoma torej moški, žensk praviloma ne berejo, jih ne citirajo, jih ne uvrščajo v sezname obvezne literature; ne vabijo jih na pogovore in okrogle mize; nadpovprečno jih obremenjujejo s pedagoškim delom, da jim zmanjkuje časa za raziskovalno delo in objavljanje člankov in znanstvenih publikacij; ne vključujejo jih v raziskovalne skupine, ne predlagajo jih

za vodje. S takšnimi ravnanji močno prispevajo k temu, da so ženske vedno nevidne, ne-videne, ne-slišane in torej vedno v ozadju, vedno »druge«.

Univerze v Evropi so se problematike neenakosti žensk in moških v akademskem polju lotile resno in zato ponekod ni mogoče sprejeti nobenih pravil ali meril, pri oblikovanju katerih ne bi sodelovala oseba, ki je na tej instituciji zadolžena za enakost spolov. Na marsikateri univerzi/fakulteti je za to poskrbljeno na ravni prorektorskih ali prodekanskih mest ali pa imajo posebno pisarno, v kateri je vsaj ena oseba zadolžena za spremljanje vprašanja enakosti spolov oziroma enakosti v širšem pomenu besede.

K neenakosti v akademskem polju žal prispevamo tudi ženske same, ko takšno stanje moške dominacije in simbolnega nasilja sprejemamo in pri tem molčimo. Ženske, ki dosežejo vodilne položaje, velikokrat zanemarjajo vpliv spola in/ali konkretnih (ne)vzpodbudnih okoliščin pri tem. Ženske smo pogosto tudi slabše organizirane in imamo skromna in ne preveč močna socialna in profesionalna omrežja. Prav tako smo premalo občutljive na vprašanje jezika, saj toleriramo različne seksizme, diskriminacije in marginaliziranja, zato nas na tem področju čaka še veliko majhnih in velikih korakov.

Institucionalni premiki in zamiki

Spreminjati institucijo nikakor ni lahko, kar dobro vemo tudi sociologinje in sociologi. Kristalizacija družbenih razmerij je zahteven in dolgotrajen proces. Na delu so strukture moči, pravila in nezanemarljiv nabor zakoreninjenih ravnanj, navad in ob vsem še ne posebej jasen preplet formalnih in neformalnih postopkov, ki delujejo utečeno tudi takrat, ko niso posebej dogovorjena. Pa vendarle celo institucije, čeprav so toge, niso nepremakljive ali nespremenljive, če je le dovolj volje in podpore za takšna dejanja.

Kako si lahko pomagamo pri njihovem spreminjanju? Spreminjati, prilagajati delovanje, ustroj, strukturo, pravila institucij je mogoče na različne načine. V zadnjem času se temu posveča več pozornosti na različnih ravneh. Eden od učinkovitih mehanizmov je tisti, ki se sprememb loteva z različnimi aktivnostmi znotraj institucije same. To početje bi moralo biti skrbno načrtovano in sistematično vodeno, ob hkratnem spremljanju premikov, dodelovanju in izpopolnjevanju strategije in taktik ter kritičnem vrednotenju doseženih premikov in zamikov. Popis začetnega stanja, pri čemer so statistični podatki več kot dobrodošli (zbiranje čim širšega nabora informacij o stanju stvari na različnih področjih življenja in delovanja institucije in njenih zaposlenih, kakor tudi študentk in študentov, ki jih želimo spremljati), je prva faza, ki pokaže, kje in kaj je treba spreminjati. Na osnovi popisa začetnega stanja in po identifikaciji/razgrnitvi najbolj perečih področij neenakosti spolov je lažje načrtovati posamezne ukrepe, s katerimi bi želeli prispevati k enakosti žensk in moških ter vseh spolov, zagotoviti resurse – tako materialne kot človeške – za načrtane dejavnosti, poiskati podpornike in podpornice, vzpostaviti čim širšo koalicijo sodelujočih in po možnosti v delo vključiti tudi najbolj odrinjene, marginalizirane, nemočne skupine. Podpora vodstva institucije je pri tem še posebej dragocena, brez tega je težko doseči pomembne premike. Treba se je dobro pripraviti tudi na postavljanje ovir s strani tistih, ki se z ukrepi ne bodo strinjali ali pa se jim ne bodo zdeli pomembni ali potrebni. Vsekakor se je treba pripraviti tako na aktivna onemogočanja kakor tudi na pasivne odpore. In kar je morda najpomembnejše: treba se je zavedati, da se bodo

spremembe dosegale postopoma in dostikrat z majhnimi koraki, ki bodo šele kumulativno pripeljali do večjih sprememb. Odločitev za omenjeno pot zahteva sprotno spremljanje, prilagajanje in ocenjevanje doseženega ter korekcijo, dodelavo načrtovanih korakov in gibke koalicije z jasnimi cilji.

Viri in literatura

- ACKER, Joan, 1990: Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations. *Gender and Society* IV/2. 139–158. <http://www.jstor.org/stable/189609>
- ANTIĆ GABER, Milica, SELIŠNIK, Irena, 2012: Politično polje, zasebno življenje in vstopanje žensk v politiko. *Teorija in praksa* XLIX/2. 396–415.
- BOURDIEU, Pierre, 2012: *Homo academicus*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- CONNELL, Raewyn, [1995] 2012: *Moškosti*. Ljubljana: Krtina.
- HUSU, Lisa, 2001: On Metaphors on the Position of Women in Academia and Science. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* IX/3. 172–181.
- KIMMEL, Michael, 2011: *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.
- LAH TURNŠEK, Tamara, NOVAK, Saša, ŠABEC, Marta, 2021: *Kje so kandidatke za napredovanja in nagrade, odločevalke in akademkinje?* Ljubljana: Posvet Komisije za enake možnosti na področju znanosti (5. 3. 2021).
- MERTON, Robert K., 1973: *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zoisova priznanja: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/ZNANOST/Zoisi/Pretekli-clani-Odbora.pdf>
- She Figures, 2018: https://ec.europa.eu/info/publications/she-figures-2018_en
- Statistični urad RS: <https://pxweb.stat.si/sistat/sl/Podrocja/Index/192/izobrazevanje>
- WOLLTONECRAFT, Mary, 1993: *Zagovor pravic ženske*. Ljubljana: Krtina.
- ZGAGA, Pavel, 2015: Vplivi dinamike v visokem šolstvu na spolno strukturiranost sodobne družbe. Milica Antić Gaber (ur.): *Zahtevna razmerja: spol, strukturne ovire in priložnosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 33–50.

Saša Babič

Inštitut za slovensko narodopisje, ZRC SAZU, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.57.80-88

Stereotipna podoba ženske v slovenskih folklornih obrazcih

Folklorni obrazci, kot so pregovori, uganke, šale pa tudi zagovori, ponujajo stereotipen – v etnolingvističnem pomenu – pogled na žensko in njen položaj v družbi. Relativno stalne jezikovne oblike namreč shranijo družbeno informacijo tako o vlogah kot o pogledu drugih na posameznico, ki lahko predstavlja splošno žensko, lahko pa posameznico z določeno lastnostjo. Iz teh kratkih folklornih oblik se tako deloma razkrije tudi položaj določenega spola v družbi, v našem primeru ženskega. Medtem ko pregovori pokažejo diahroni vidik posameznega spola, nam šaljiva vprašanja pokažejo sodobne družbene izzive, ki so vezani na spremembe vidikov.

folklorni obrazci, pregovor, uganke, humor, ženska

Short folklore forms, such as proverbs, riddles and jokes, as well as incantation, offer a stereotyped view – in the ethno-linguistic sense – of women and their role in society. For relatively stable language forms preserve social information about roles and the views of others on the individual female, who can represent woman in general or an individual with particular qualities. These short folklore forms can also reveal the position of a particular gender in society – in this instance the female. While proverbs show a diachronic aspect of a particular gender, joking questions show contemporary social challenges connected with changes in views.

short folklore forms, proverb, riddle, humour, woman

Uvod¹

Odnos do določene skupine s skupnimi značilnostmi ljudi se izraža tudi v folklornih oblikah, ki s svojo počasno spremenljivostjo hranijo določene vidike in kontekste dalj časa. S pomočjo branja kulture iz slovstvene folklore, upoštevajoč zgodovinski kontekst, se nam lahko pokažejo globlji vzorci družbenih vidikov. Čeprav se je družbeni položaj žensk v zadnjih sto letih v Sloveniji bistveno spremenil, predvsem izboljšal, je še vedno opaziti vpliv preteklih mišljenj – ta se verjetno prenašajo tudi z jezikovnimi oziroma folklornimi obrazci, ki po drugi strani ostajajo v družbi, dokler so pač aktualni.

V prispevku se bom posvetila družbenim vidikom ženske ter opozorila na stereotipe, prikazane v folklornih obrazcih, predvsem v pregovorih in ugankah (šaljivih vprašanjih). Te vidike bom interpretirala s pomočjo konceptov lingvistične antropologije in etnolingvistike, ki izpostavljata prav branje kulture skozi jezik.

Lingvistična antropologija in etnolingvistika kot orodji za raziskovanje družbenega vidika posameznega elementa

Lingvistična antropologija raziskuje kulturo skozi kulturni pomen besed: lingvistični pomen je določen s kulturnim kontekstom, v katerem se določen jezik pojavlja. Prav zato jezik in kultura pri

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta Tradicionalne paremiološke enote v dialogu s sodobno rabo (ARRS J6-2579) in programa Etnološke in folkloristične raziskave kulturnih prostorov in praks (ARRS P6-0088).

interpretaciji ne moreta biti ločena (Forrester 1996: 48). Ta pristop je tudi raziskovalni temeljni okvir »svetovnega nazora«. Kot trdi Frawley (1992: 46), so jezik, kultura in misel ogledalo drug drugemu, prav zato je možno brati kulturo skozi jezik, ker jezikovne raznolikosti odsevajo kulturne raznolikosti, kar posledično lahko generira tudi raznolikosti v mišljenju. Podobno tudi po etnolingvističnih pojmovanjih jezik v teku svojega obstoja sprejme vase kulturne smisle – izrazi predstav o svetu in o človeku se nahajajo v pomenih besed, v frazeologiji, včasih celo v slovnici. Jezik služi kot material kulture, hkrati pa se pojavlja kot metajezik kulture, ki se utrjuje v verbalnih formah smislov, motivov, tolmačenj, ocen in kognitivnih modelov sveta. Skupaj s slovstveno folkloro in kot del slovstvene folklore je jezik pojmovan kot eden od kulturnih kodov, ena od form izražanja kulturne tradicije ter eden od virov raziskovanja kulture in rekonstrukcije njegovih zgodnjih stanj. Povezava jezika s folklornimi in drugimi vrstami kulture je vzajemna (Tolstaja 2006: 20). Etnolingvistika raziskuje folkloro skozi jezikovni stereotip, kot posplošeno predstavo v jeziku, ki je dostopna skozi jezik in pripada kolektivnemu znanju o svetu (Bartminski 2005: 12–15). Folklor v takšni raziskavi nikakor ne predstavlja relikta preteklosti, temveč tudi sodobne rabe stalnih folklornih obrazcev. Etnolingvistika vidi sorodnost kulture in jezika kot podoben funkcijski znakovni sistem, pri čemer meja med jezikovno in kulturno semantiko ni ostra, ampak je odvisna od razumevanja semantike besede (tudi konotativnih komponent) (Tolstaja 2006: 9–12).

Aktivni govorec določenega jezika je del družbe, kar pomeni, da je del širših družbenih aktivnosti, ki so vpete v določeno kulturo. Znotraj te kulture se ustvarjajo vzorci, tudi jezikovni, pri čemer njihovo rabo narekuje kontekst (Forrester 1996: 45). Jezikovni vzorci prek metafor izražajo koncepte, ti pa zopet kažejo na naše razumevanje zunanjega sveta (Lakoff, Johnson 1980: 3). Jezikovni koncepti so pri izražanju pomembni, saj v določenem kontekstu predstavljajo strukturo za razumevanje sporočila (Frawley 1992: 54). Čeprav Lakoff in Johnson s svojo tezo o konceptualni metafori² kot univerzalnem mehanizmu v sporazumevanju predpostavljata enako razumevanje metafor vseh aktivnih govorcev, hkrati pa izključujeta individualne odstopne razumevanj, lahko o splošni sliki družbe v jeziku predvidevamo iz družbeno sprejetih in splošno rabljenih folklornih obrazcev. Pri teh imamo v mislih predvsem pregovore in dandanes prevladujoč tip ugank, tj. šaljiva vprašanja.

Ženska v folklornih obrazcih

Folklorni obrazci so relativne stalne povedne strukture. Ko preidejo družbeno cenzuro in jih govorniki pripustijo v jezik, v njem navadno ostajajo dlje časa. S tem pa nosijo informacijo o preteklih časih v širšem pomenu. V prispevku se bom osredinila na opis ženske v folklornih obrazcih, pri čemer bodo izpostavljeni pregovori kot kazalec preteklosti in šaljiva vprašanja kot sodobno upovedovanje določenih vidikov na ženski spol.

Ženska je bila v 18. in 19. stoletju manj izobrazena oziroma je formalno lahko dobila zgolj osnovno izobrazbo,³ nadaljnje šolanje pa je bilo privilegij moških. Žensko delo in njihova glavna družbena vloga je bila večinoma vezana na gospodinjska opravila ter negovanje in skrb za svojo ali drugo družino (kuhanje, čiščenje in pranje, vzgoja otrok itn.). Posredno s tem je bila vloga

2 O konceptualni metafori v slovenskem jeziku piše tudi Agnieszka Będkowska Kopczyk (2004).

3 Dekret Marije Terezije o obveznem šolanju otrok leta 1776 je želel zagotoviti osnovno pismenost prebivalstva; Šolska splošna naredba: vsi otroci od 6. do 12. leta so imeli obvezno splošno šolsko obveznost ne glede na spol.

ženske v družinski dinamiki in tudi ekonomiji precejšnja, kar je moč razbrati tudi v pogovorih, ki so izpričani vsaj v 19. stoletju ali pa že prej.

Raba slovničnega spola za oznako ženske v slovenskem jeziku

V okviru lingvistične antropologije ne gre zanemariti odnosa do spola že na ravni rabe slovničnega spola v slovenščini ob živih bitjih z jasno določenim spolom. Slovenski jezik namreč označujejo trije (slovnični) spoli: ženski, moški in srednji. Pripona za tvorbo poimenovanj živalskih mladičev oziroma naziv nedoraslega potomca (moškega ali ženskega) v slovenskem jeziku tvori srednji slovnični spol (tele, žrebe ipd.) (Slawski 2011: 174; Marko Snoj, v pogovoru, marec 2020) – torej za tisto, »za kar še ne vemo, katerega spola je in katerega bo postalo« (Erika Kržišnik, v pogovoru, september 2015) ali pač čigar spol je v tej fazi še nepomemben (Marko Snoj, v pogovoru, marec 2020). Enako tvorbo zaznamo v besedi, ki označuje mlado, nedoraslo ali neporočeno žensko, tj. dekle. Beseda *dekle* je ekspresivna in pogovorna (SSKJ). Pri rabi enakega oblikovnega vzorca za moški spol, tj. fanté, najdemo oznako ekspresivno, navadno z negativno konotacijo (SSKJ), tako za živali kot žaljivka za ljudi (npr. prase kot prašič, prašiček ali 'ničvreden, malovreden človek'). Navedeno kaže, da se slovnični srednji spol pri ljudeh splošneje uporablja za 'doraščajočo mlado žensko' (SSKJ), tj. dekle, medtem ko pri moškem spolu zgolj z ekspresivno, slabšalno konotacijo, tj. fanté. Iz navedenega lahko sklepamo, da srednji spol označuje živa bitja, za katera (še) ne moremo določiti ne le naravnega, temveč pri ljudeh predvsem družbenega spola, kar pomeni nedoraslost, nejasnost, lahko tudi konceptualno neoprijemljivost in variantnost glede na družbene potrebe, s tem pa določeno spremenljivost, zaradi česar vsekakor dobi negativno konotacijo. Ženska je tako v odrasčajoči dobi jezikovno označena kot neizoblikovana in s tem družbeno prilagodljiva ter lahko manj vredna, medtem ko je moški spol jezikovno gledano vedno določen, dokončen, moški. Zdi se, da je – gledano diahrono – ženska jezikovno identiteto lahko prevzela šele, ko ji je družba dodelila družbeno identiteto ženskega spola prek ritualov (npr. s poroko ali pa s sprejemom funkcije gospodinje neporočenemu ali ovdovelemu bližnjemu sorodniku oziroma pomočnice-varuške svojim nečakom, t. i. teta).⁴

Ženska v pogovorih

Pregovori za svoje opise v večini uporabljajo svet odraslih in s tem tudi poimenovanje moških in žensk (mlajše generacije so poimenovane enotno – otroci). Zato je ženski spol v slovenskih pogovorih načeloma poimenovan šele s poimenovanjem odrasle kategorije in se začne z ritualnimi poimenovanji ob dodelitvi družbenih vlog in spola (npr. nevesta). V gradivu arhiva ISN ZRC SAZU je bil pogovor z elementom *dekle* le en (v nadaljevanju). Ko je bil ženski dodeljen tudi družbeni ženski spol in s tem njena vloga v družbi, se je odnos do spola kot takega odtisnil v relativno stalnih

⁴ V Albaniji še vedno obstajajo ženske, t. i. virđžine, ki so ob smrti očeta ali kot najmlajše hčere v družini brez sinov zaprile celibat ter prevzele moško vlogo v družini – začele so nositi moška oblačila in se obnašati kot moški. Prevzele so družbeno vlogo moškega, čeprav so bile po naravnem spolu ženske. Zaradi družbene vloge moškega so jih tudi nazivali kot moške. Navedeno je dokaz, da je raba spola za človeka v jeziku močno vezana na družbeni spol. Ob tem se postavlja vprašanje rabe moškega spola za ženske v več slovenskih gorenjskih narečjih, v narečjih v delih Goričkega, Porabja, Haloz, pa tudi v južnopoljskih narečjih – ali gre tudi to rabo povezovati z ostanki preteklih družbenih vlog in položajev?

besednih zvezah (pregovori, žaljivke ipd.) ali besedilih (pravljice, povedke ipd.). Pregovori so ujeli družbeni stereotip, ki se je izoblikoval skozi daljši čas, in s tem tudi zaznave in pričakovanja glede na družbene kategorije.

Eden redkih pregovorov z besedo *dekle* (*Dekle je angel, žena je dar božji, a baba je hudič*) pokaže sliko, da je *dekle* še »neizoblikovana« in neizkušena, predvidoma neproblematična za okolico. *Žena* po družbenem stereotipu označuje žensko, ki dobro poskrbi za dom in družino, *baba* pa nosi negativno konotacijo in označuje žensko, ki naj bi bila zlobna, kar je izpričano tudi v drugih slovenskih pregovorih. Pregovor uporabi kar tri poimenovanja ženskega spola, ki so kategorizirana glede na starost, s tem pa kaže tudi različne vidike na samo starost in hkrati na izkušnost (bolj zaželena so bila dekleta, kot še neizkušena in s tem še primerna za »vzgojo«). Sicer nepoimenovano, pa vendar jasno izraženo, se lahko nevesta izkaže za drugačno od pričakovanega po zagotovitvi družbenega položaja žene – namesto upogljiva je ženska zahtevna: *Pred zakonom golobica, po zakonu orlica*. Pregovor uporabi metaforično primeru s stereotipom o pticah in njihovem obnašanju – golobica naj bi bila mila, nežna, medtem ko je orlica odločna in napadalna.

Družbena slika obetajočega se pomena neveste za družino je razvidna v pregovoru: *Nevesta prinese k hiši doto pa zibel*. Nevesta je prinesla v novo družino materialne dobrine, s katerimi naj bi se povrnili vložek, ki ga bo v prihodnosti morala dati nova družina za njeno življenje. Zibel pomeni naraščaj, kar zagotavlja nadaljevanje družine in nove nosilce družinskega imena.

Ko je ženska prevzela vlogo žene, je načeloma morala sprejeti tudi obvezno skrb za moža in družino in s tem pričakovan nabor gospodinjskih znanj; to je razvidno iz pregovorov: *Tista, ki hlače zaflikat ne zna, naj si ne išče moža; Ko ima žena perilo v čeburu in kruh v peči, ni jej treba veliko reči; Je pridna žena, je stava dobljena*.⁵ Izpostavlja se tudi vidik, da brez znanja in marljivosti ženska (pa tudi možki) ni nič vredna, v novo družino pa je človek sprejet le, če ima vrednost in znanja, ki so v prid širši skupnosti.

Vrednost ženske je bila določena tudi glede na estetski kriterij vrednotenja ženskega izgleda, pri čemer višina, suha postava, ponosna drža in naličenost niso bili zaželeni: *Bel konj in velika ženska sta dve nesreči pri hiši; Kadar je ženska trlja, je nora; Lišpana deklica, umazana ženica*. Zaželena ženska je bila vizualno (pa tudi po drugih značilnostih) neopazna, neizstopajoča.

Pregovori ženskam pripisujejo večjo verbalno aktivnost, kar pogosto postavljajo v kontekst širšega prostora, npr. trg: *Dve ženski – trg, tri – semenj; Dve babi pa sraka – cel sejem*.⁶ Večja verbalna aktivnost žensk je stopnjevana v obrekovanje, celo nekontrolirano podajanje vsega vednega: *Ženska zamolči, kar v glavi nič ni; Samo bedaki prosijo ženske naj o tem, o čemer so govorili, molče*.⁷ Klepetavost je bila tako stereotipna in vsesplošno ženskam pripisana lastnost, da jo je družba povezala z regljanjem žab pred dežjem in v vražo, da če ženske klepetajo (regljajo), bo dež (po analogiji iz živalskega sveta, ko žabe pred dežjem intenzivneje regljajo). Vraža je še vedno v rabi, največkrat v humorne namene. Za ženske naj bi bil značilen tudi predrzen in nesramen govor, kar je pogost likovni folklorni motiv (hudič brusi babi jezik): *Bog je ženski iztrgal jezik ter ga usadil in*

⁵ Delo žensk je prikazano tudi v pravih ugankah, npr.: *Suh pod vodo. Kaj je to? – Žena pod škafo*.

⁶ Tudi prave uganke upodabljajo ta stereotip: *Kateri jezik se ne giblje in ne govori? – Jezik pri ženskih čizmah [čevljih]*.

⁷ Prava uganika *Kdo ni mož beseda? – Ženska uporablja stereotip, da ženska ne more držati obljube, uganika pa je zgrajena tudi na pomenskem nasprotju možki : ženska*.

uzrasel je hren. Z večjo verbalno aktivnostjo in izraznostjo pa seveda pregovori ženskam pripisujejo tudi prepirljivost: Dve ženski v kuhinji je huje ko sodnji dan; Skoraj ni prepira, ki od žene ne izvira.

Družbena vloga žensk je imela glavni poudarek na vlogah ženske v družini. Njena odgovornost je segala vse od nege družinskih članov, vzgoje otrok, zagotavljanja in pripravljanja obrokov do urejanja doma. Zato je bila znotraj družinskega kroga v večini primerov nepogrešljiv del družine, kar je razvidno iz pregovorov: *Žena derži hiši tri vogale, mož le enega; Žena drži hiši tri ogle in še četrtega možu pomaga; Hiša ne stoji na zemlji, nego na ženi.* Vpliv žene na moža oziroma ženske v družini je razviden tudi iz pregovora, ki izpostavlja, da ima ženska glavno besedo v družini: *Mož je glava, žena vrat, ki obrača glavo, kamor hoče; Mož pleše, kakor mu žena žvižga.* Vloga ženske v življenju moškega pa je izražena v pregovoru, ki izkazuje odvisnost moškega od ženske: *Žena je možu dom; Ko mati umerje, oče cerkne.*

Vpliv žene in mame znotraj družine je viden tudi v pregovorih, ki izpostavljajo meddružinska razmerja oziroma vplive:

- vpliv matere na hčer, pri čemer naj bi mati hčer izoblikovala po svoji podobi: *Če je mati spaka, rada je hči tudi taka; Kakršna matka, taka Katka.*

- velika vloga materinstva: *Mama je ena sama; Mati ne pozna slabih otrok.*

- če ženska (očitno) prevzame nadzor v družini, se slabo piše možu, saj je v slabšem položaju: *Gorje možu, ki mu je žena slekla hlače; Kder žena klobuk nosi, mož slabo kosi; Kjer žena hlače nosi, si mož kruha prosi.*

- odnos do ženske pa se je razlikoval tudi v širši družini. Pregovor izpostavlja, da mož želi zdravo, tj. funkcionalno ženo, ki bo sposobna poskrbeti za dom, medtem ko brat želi le njen denar: *Mož ljubi zdravo ženo, brat bogato sestro.*

Danes so pregovori pogosto interpretirani kot podcenjujoči do ženskega intelekta. Kot argument za to trditev najpogosteje navajajo pregovor: *Dolgi lasje – kratka pamet.* Ravno pri tem pregovoru se pokaže pomen poznavanja pomenskih nians in zgodovinskega ozadja. V govoru 19. stoletja se namreč besedi *pameten* in *pamet* ne nanašata na inteligenčno sposobnost, ampak sta vezani tudi na izobrazbenost, kar je še danes izpričano v dialektnih govorih starejših prebivalcev, ko nekoga označijo za »pametnega, saj je šel študirat«. Pregovor *Dolgi lasje – kratka pamet* zato v prvi vrsti – gledano diahrono – izpostavlja neizobrazbenost žensk. Hkrati je ravno pri tem pregovoru vidna tudi spremenljivost pomenskosti folklornih obrazcev: ob novih pomenskih odtenkih se kažejo tudi spremembe razumevanja folklornega obrazca. V današnjem pomenu besede *pameten* je govora predvsem o brihtnosti, premetenosti, iznajdljivosti, kar so bile pogosto lastnosti, ki so ženske privedle do karakterizacije kot hudičeve – največkrat v povezavi z govorom, kar lahko pomeni tudi, da so ženske drznejše: *Kamor si hudič ne upa, pošlje babo; Kateri vzame ženo radi blaga, nameri se na vraga.* Vsekakor je neizobrazbenost vplivala na slabše ravnanje z denarjem in posledično na revščino: *Mož mora imeti denar v rokah; Kjer je baba gospodar, je volk mesar.*

V preteklih stoletjih so bile ženske v veliki meri odvisne od moških. Kolikor je načeloma vsaka družina potrebovala žensko za nego in naraščaj, je ravno nadvlada patriarhata in superiornost moških (tudi izobrazbeno) postavila ženske v nesamostojen in odvisen položaj. To se pokaže tudi v pregovorih, ki izpostavljajo nesamostojnost žensk in hkrati obvezno ponižnost: *Če ima žena moža, ki ve, kaj dela in zakaj to dela, naj trdo molči in ve, da ji bo tako dobro; Mož en sam vogel*

podpira, če tistega spusti, vsi štiri padejo. Superiornost moškega nad žensko je izkazana tudi v podpiranju nasilja moških do žensk: *Ljubi svojo ženo kot svojo dušo, stresaj jo kot hruško in stepaj jo kot svoj kožuh.* Družbena večvrednost moških je prikazana celo z analogijo na les, in sicer ženska je mehka in hitro uničljiva, je kakor smreka, moški je trd(en) in bolj kvaliteten, je kot hrast: *Smreka ni hrast (ženska ni moški).*

Starejše ženske so v pregovorih največkrat poimenovane *baba*. Te niso bile zaželeno, saj so veljale za problematične, zlobne: *Stari babi štrik (vrv) za vrat, mladi Micki prstan zlat.* Nezaželenost starejših žensk vključuje tudi tašče in stereotip, da se jih je treba znebiti, če želi moški dobro vladati družini: *Kedar se oženiš, bodi ti prva skrb, da spodiš taščo iz hiše.*

Pregled pregovorov daje očitno sliko stereotipov, ki se vlečejo še dandanes (in bodo očitni v obravnavi stereotipov v šaljivih vprašanjih): ženske izpostavljajo kot klepetave, obrekljive, prepirljive, manj izobražene, njihova naloga bi morala biti le skrb za družino in dom, medtem ko naj bi prepustile pomembna odločanja moškemu. Starejše ženske, sploh tašče, so zlobne in nezaželeno. Izraz *žena* je edini od poimenovanj za ženski spol, ki v pregovorih nosi pozitivno konotacijo. Hkrati pa pregovori pokažejo ženske kot članice družbe, ki delujejo iz ozadja in neopazno odločajo, na njih stoji dom in funkcija vzgoje bodočih rodov.

Šaljiva vprašanja

Vpogled na ženski spol v sodobni slovstveni folklori lahko dobimo v šaljivih vprašanjih. Šaljiva vprašanja uvrščamo med uganke kot samostojni tip in v sodobnem času tudi prevladujoč: ohranja jo dialoško strukturo uganke vprašanje – odgovor, pri čemer je odgovor presenetljiv in temelji na humorju. Poznavanje odgovora ni zaželeno, saj nepoznavanje presenetljivega odgovora nosi poanto humornega preobrata in s tem humorno funkcijo, s katero se šaljiva vprašanja uvrščajo tudi med humorne žanre, tj. vice. Obsegajo širok spekter tem iz vsakdanjega življenja, s tem pa vključujejo tudi družbene vidike in stereotipe na posamezne kategorije, kot so funkcije spolov, karakteristike ras, inteligentnost posameznikov itn. Šaljiva vprašanja se zastavljajo v družbi vseh emocionalnih in intelektualnih nivojev.

Pogost način vzbujanja humorja v teh ugankah so nepričakovane primerjave: te so navadno sprva nelogične in izven konteksta, vendar potem presenetljiv odgovor poda skupno/povezovalno točko med primerjanim in primerjalnim. V teh povezavah se kaže človekova domišljija pri vzbujanju humorja; izrazijo se predsodki in stereotipi – kot »slike v naših glavah« (Lippmann 1922) –, ki so sicer zakriti pod krinko naprednih družbenih nazorov. Stereotipi v sodobnih šaljivih vprašanjih temeljijo na posplošenih podobah.

Šaljiva vprašanja na temo nasprotnega spola (ne glede na to, ali je ženski ali moški spol) so vsebinsko šovinistična: izražen je večvrednostni vidik lastnega spola in sovražen, podcenjujoč, zaničevalen odnos do nasprotnega spola.⁸ Ta šaljiva vprašanja se nanašajo predvsem na različne sposobnosti spolov, na fizične in nekatere karakterne lastnosti. Izpostavljajo predvsem (ne)sposobnosti in lastnosti, ki naj bi predstavljale stereotip o določenem spolu.

⁸ Čeprav naj bi obveljalo splošno prepričanje, da moški večkrat posežejo po takih vicih (Dundes 1987: 82), pa gradivo tega ne potrjuje. Pregledani slovenski forumi in internetne strani so dale bistveno več različnih enot šaljivih vprašanj na temo moških kot na temo žensk, kar nakazuje na povečano žensko kritičnost, nestrpnost, zaničujoč odnos do moških.

Šaljiva vprašanja na temo žensk obsegajo vsa vprašanja, ki žensko poimenujejo kot blondinko, ženo, žensko in taščo. Pri vseh gre za predstavnice ženskega spola, ki so kategorizirane zgolj po določenih lastnostih. V teh šalah so predmet humorja vedno odrasle ženske: mlajše odrasle ženske (blondinke) ali starejše ženske (tašča). Vse te karakteristike pokažejo različne stereotipe, vezane na ženske: blondinke so mlade in privlačne, a neumne in nepotešljive; poslanstvo žena je gospodinjstvo in skrb za moškega, njihova podoba ni v ospredju opisa; ženske stereotipno ne nehajo z govorjenjem; tašče so starejše ženske, pri katerih je izpostavljena zloba in odvečnost, pogosto je omenjena tudi proteza kot simbol starosti. Ne glede na specifikko posamezne ženske karakteristike pa vsa šaljiva vprašanja reproducirajo stereotipe, ki se – kot smo pokazali pri pregovorih – pojavljajo že v prejšnjih stoletjih.

Ženska je v šaljivih vprašanjih primerjana z vsakodnevnimi predmeti ali prostori, vremenskimi pojavi, živalmi, boleznimi, domišljjskimi bitji, z nasprotnim spolom ali z istim spolom, vendar v drugem družbenem položaju:

Kaj imata skupnega tašča in krompir? – Oba sodita v zemljo.

Kakšna je razlika med žensko in tumorjem? – Za tumor ni nujno, da je smrtno nevaren.

Kakšna je razlika med ženo in psom? – Ko ženo spustiš v hišo, še naprej laja, pes pa utihne.

Edina naloga in poslanstvo ženske naj bi bila skrb za dom in naslednje rodove:

Zakaj je na svetu več žensk kot moških? – Ker je po svetu več za čistiti kot za misliti!

Zakaj imajo ženske manjša stopala od moških? – Pač ena »evolucijskih zadevic«, ki jim omogoča, da lahko stojijo bliže pomivalnemu koritu.

Zakaj je uporaben ženski spolni organ? – Za nadaljevanje generacij žensk za čistiti po hiši.

Ta šaljiva vprašanja obravnavajo žensko kot predmet. Obstoj ženske opravičuje zgolj določena uporabnost ali dejavnost, ki jo opravlja. Popredmetenje ženske je hkrati konceptualno zniževanje vrednosti: ženska ni več oseba, le še uporaben predmet.

Inteligentne sposobnosti ženske naj bi bile nižje, razumevanje pomanjkljivo in njihove orientacijske sposobnosti slabše:

Zakaj imajo ženske 469 kosti več kot moški? – Ker jim možgani delujejo še mehansko!

Kako blondinka dobi marmelado? – Tako da olupi krof.

Zakaj ženske v povprečju živijo 8 let dlje? – Ker jim je bog povrnil čas, ki so ga porabile za parkiranje avta.

V šaljivih vprašanjih je stereotip pripeljan tako daleč, da mlada ženska sploh naj ne bi imela možganov oziroma metaforično nobenega znanja:

Kaj je to, če se blondinka ustrelji v glavo? – Strel v prazno.

Zakaj blondinka tako hitro pokadi cigareto? – Ker ima vakuum v glavi.

Zakaj snežak nima votle glave? – Ker ni ženska.

Tudi stereotip povečane verbalne aktivnosti je še vedno izpostavljen:

Kakšna je razlika med telefonom in ženo? – V telefon vržeš kovanec in lahko govoriš, ženi pa daš celo plačo, pa moraš biti še vedno tiho.

Ženska je bitje, ki naj bi v moškem svetu veljala za zlobno in uničujoč faktor za moškega:

Zakaj imajo ženske menstruacijo? – Ker cel mesec pijejo kri moškim, zato mora nekje udariti ven!

Kakšna je razlika med žensko in tumorjem? – Za tumor ni nujno, da je smrtno nevaren.

Šaljivo vprašanje, ki po strukturi oponaša pravo uganko z uvodno formulo in tudi samo strukturo vprašanja, navaja metaforične lastnosti odgovora kot opis njegove dejavnosti. Odgovor razkrije, da gre za šaljivo vprašanje, poanta pa je prav v nenavadni navezavi odgovora na opis:

Kaj je to? Ponoči plava, podnevi laja. – Proteza od tašče.

Navedena šaljiva vprašanja so le del nabora in so v prispevku izpostavljena predvsem kot prikaz, kako stereotipi ostajajo v družbi in se prenašajo tudi iz konzervativnejših žanrov v sodobne oblike slovstvene folklore. Šaljiva vprašanja o ženskah so pogosto seksistična, nanašajo se na nepotešljivo slo in omejeno inteligenčno sposobnost ali pa poudarjajo, da je edina funkcija ženske gospodinjstvo. Šovinizem in žaljivost se z anonimnostjo na spletu (npr. na forumih) lahko le še stopnjujeta.

Sklep

Vpogled v stereotipe, ki so uporabljeni v folklornih obrazcih, nam omogoča vpogled v družbo kot tudi v očitno stabilnost teh stereotipov. V prispevku so bili prikazani pregovori in šaljiva vprašanja na temo ženske. V pregovorih so ženske prikazane neobvladljivo klepetave, prepirljive, njihova naloga naj bi bila skrb za dom in družino, zaželeno je, da so neopazne (tako fizično kot tudi vedenjsko). Mlade ženske so naivne in jih je mogoče še spreminjati po željah, medtem ko so stare ženske označene kot babe (tudi tašče), tj. zoprne, zlobne, in so predvsem nezaželene. Enake stereotipe najdemo tudi v sodobnih šaljivih vprašanjih na temo žensk. V teh so mlade ženske, običajno poimenovane blondinke, prikazane kot naivne, celo neumne, tašče pa enako kot v pregovorih: zoprne, zlobne in nezaželene. Šaljiva vprašanja enako kot pregovori izpostavljajo, da je namen žensk gospodinjstvo in skrb za družino oziroma njenega moškega, hkrati pa jih šaljiva vprašanja degradirajo na raven uporabnega predmeta.

Razlika med pregovori in šaljivimi vprašanji se pojavi pri pojmovanju inteligenčnih sposobnosti ženske: pregovori ob diahroni interpretaciji bolj izpostavljajo nezmožnost določenih nalog zaradi neizobraženosti žensk in ne manjše inteligenčne sposobnosti, medtem ko šaljiva vprašanja označujejo žensko za inteligenčno manj sposobno bitje (tako v šaljivih vprašanjih o blondinkah kot o ženskah). Pri šaljivih vprašanjih se pojavi tudi tematiziranje nepotešljivosti žensk, česar v pregovorih ne najdemo (tema seksualnosti se pojavlja tudi pri šaljivih vprašanjih o moških). Porast te teme je očiten od leta 1990 dalje, ko se je začelo o tem širše in bolj sproščeno govoriti in ko je družba začela sproščati frustracije ob spremembah družbenih razmerij med spoloma v humorju na račun nasprotnega spola (Davies 2011). Pri humorju, ki kroži znotraj skupine, tudi humorju, ki je vezan na nasprotni spol, lahko govorimo o identitetah: funkcija takšnih šaljivih vprašanj je ublažiti neke vrste ontološki strah pred neznanim in nenadzorovanim (Vučetić 2004). V splošnem lahko trdimo, da so šale uporabljene za blaženje izgube občutka pripadnosti in identitete (Vučetić 2004) z vzpostavljanjem kategorije »drugega« (v tem primeru nasprotnega spola). Na ta način se določajo in vedno

znova postavljajo meje družbeno diferenciranih skupin in ločevanja »mi« od »oni« (Apte 1985: 55). V ta namen so uporabljeni splošni družbeni stereotipi, ki jih lahko razumemo tudi kot »družbene kazalce« (Duara 1996: 165).

Čeprav je družba vnesla nekaj manjših sprememb v stereotipe o spolih, se niso spremenile glavne stereotipne podobe o spolu (ne glede na žanr), nekateri stereotipi so še okrepljeni (klepetavost in neumnost žensk). Na teh primerih lahko vidimo stabilnost in zasidranost stereotipov v družbo, hkrati pa stabilnost folklornih obrazcev kot nosilcev teh stereotipov (pregovori kot relikviji večstoletne komunikacije, šaljiva vprašanja kot dediščina več rodov).

Viri in literatura

- APTE, Mahadev L., 1985: *Humor and Laughter: An Anthropological Approach*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Arhiv pregovorov Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU.
- Arhiv ugank Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU.
- BABIČ, Saša, 2011: Lingvistična antropologija in etnolingvistika. *Studia Mythologica Slavica* 14. 196–180.
- BABIČ, Saša, 2018: Stereotipi in predsodki o ženskah in moških v šaljivih vprašanjih. Renata Jambrešič Kirin (ur.): *Humor u svakodnevnj komunikaciji* (Biblioteka Nova etnografija). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku. 81–95.
- BARTMIŃSKI, Jerzy, 2005: *Jazykovej obraz mira: očerki po etnolingvistike*. Moskva: Indrik.
- BĘDKOWSKA KOPCZYK, Agnieszka, 2004: *Jezikovna podoba negativnih čustev*. Ljubljana: Beletrina.
- BERGER, Peter L., LUCKMANN, Thomas, 1996: *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin books.
- CONNOLLY, William E., 2002: *Identity/difference: Democratic Negotiations od Political Paradox*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- DAVIES, Christie, 2011: *Jokes and their Targets*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press.
- DUARA, Prasenjit, 1996: Historicizing National Identity, or Who Imagines What and When. Geoff Eley, Ronald Grigor Suny (ur.): *Becoming National*. Oxford: Oxford University Press. 151–177.
- DUNDES, Alan, 1987: *Cracking jokes: studies of sick humour cycles & stereotypes*. Berkeley: Ten Speed Press.
- DURANTI, Alessandro, 1997: *Linguistic Anthropology*. Cambridge textbooks in Linguistics. Velika Britanija: Cambridge University Press.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2005: Frazeologija v luči kulture. Marko Stabej (ur.): *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 41. SSJLK. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko. 67–81.
- LIPPMANN, Walter, 1922: *Public Opinion*. New York: Harcourt, Brace & Co.
- MACIUSZEK, Józef, POLAK, Mateusz, ŚWIĄTKOWSKA, Natalia, 2019: *Gramatical Gender Influences. Semantic Categoricalisation and Implicit Cognition in Polish*. *Frontiers in Psychology*: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.02208/full> (dostop marec 2020)
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* [= SSKJ]. www.fran.si (dostop marec 2020)
- SŁAWSKI, Franciszek, 2011: *Słowotwórstwo, słownictwo i etymologia Słowiańska*. Krakow: Polska Akademia umijetności.
- TOLSTAJA, Svetlana M., 2006: Postulaty moskovskoj etnolingvistiki. *Etnolingwistyka* 18.
- VUČEVIĆ, Srdjan, 2004: Identity is a Joking Matter: Intergroup Humor in Bosnia. *Spaces of Identity* IV/1. 7–34.

Tone Smolej
Filozofska fakulteta, Ljubljana
DOI: 10.4312/SSJLK.57.89-97

Prvih deset slovenskih doktoric filozofije

Prispevek obravnava prvih deset slovenskih doktoric filozofije, ki so med letoma 1911 in 1925 na podlagi disertacije promovirale na filozofskih fakultetah v Pragi, na Dunaju, v Gradcu in Ljubljani.

slovenske znanstvenice, filozofska fakulteta, doktorska disertacija

The paper deals with the first ten female Slovene doctors of philosophy, who between 1911 and 1925 defended a doctoral thesis to receive their doctoral titles at faculties of arts in Prague, Vienna, Graz and Ljubljana.

Slovene female academics, faculty of arts, doctoral thesis

Uvod¹

V osemdesetih letih 18. stoletja je cesar Jožef II. želel poenotiti univerzitetni študij, zato je najprej ukinil magistrsko stopnjo, nato pa kot nepotrebno formalnost še bakalavreat in uvedel – danes bi rekli – enoviti študij filozofije, ki ga je kandidat zaključil s tremi rigorozi (iz matematike, filozofije in zgodovine), s čimer si je pridobil naziv doktor filozofije. Šele v sedemdesetih letih 19. stoletja sta filozofska in teološka fakulteta kot pogoj za doktorsko čast – poleg dveh opravljenih rigorozov (na filozofski, npr. iz stroke in filozofije) – zahtevali tudi doktorsko disertacijo. Na pravni in medicinski fakulteti pa so ostali le pri rigorozih. Doktorat je bil tedaj zaključek dodiplomskega (osemsemestrskega) študija, šele v drugi polovici dvajsetih let se je na ljubljanski univerzi doktorska disertacija pisala po opravljenih diplomskih izpiti. Na filozofskih fakultetah so v stari Avstriji (in v Sloveniji do 1950) poleg filozofije, zgodovine in jezikoslovja poučevali tudi matematiko in naravoslovne vede. Po doktoratu so tudi naravoslovci dobili naziv doktor filozofije.

Medtem ko so lahko na Univerzi v Zürichu ženske (dolgo sicer le tuje državljanke) študirale od leta 1863, pa so minila več kot tri desetletja, da so tudi v Avstro-Ogrski pripustili študentke na visoko šolo (Heindl 1993: 17). Prvi korak je bila nostrifikacija v tujini pridobljenih medicinskih diplom, a v nasprotju z moškimi kandidati so morale ženske še enkrat opraviti vse rigoroze. Potem ko je (ponovno) opravila vse izpite, je bila 2. aprila 1897 na dunajski univerzi za prvo avstrijsko doktorico medicine promovirana baronica Gabriele Possaner, ki je del mladosti preživela na ljubljanskem tivolskem gradu. Le teden dni poprej je minister za bogočastje in uk vsem polnoletnim dekletom z avstrijskim državljanstvom in opravljeno maturo dovolil študij na filozofskih

¹ Seznam je sestavljen s pomočjo podatkov, zbranih v projektu Zgodovina doktorskih disertacij slovenskih kandidatov v avstro-ogrski monarhiji (1872–1918), ki ga je financirala ARRS. Dopolnjen pa je z *Bibliografijo doktorskih disertacij univerze Jožeta Kokoleta*. Zahvaljujem se dr. Andreasu Golobu (Univerzitetni arhiv v Gradcu), dr. Martinu G. Enneju (Univerzitetni arhiv na Dunaju), Tatjani Dekleva (Arhivsko muzejska služba UL), Nevenki Korpič (Muzej Ormož) in Martinu Grumu (Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU) za številne dodatne podatke.

fakultetah. Tri leta pozneje so se študentke lahko vpisale na medicinske fakultete (Brandhauer-Schöffmann 1993: 65). Pravna fakulteta je študentkam svoja vrata odprla šele leta 1919, Evangeličansko-teološka štiri leta pozneje, Katoliško-teološka pa šele po drugi svetovni vojni (Heindl 1993: 17–18).²

Leta 1897 so se na Filozofsko fakulteto na Dunaju lahko redno vpisale le tri slušateljice, ena izmed njih je bila Elise Richter, poznejša prva privatna docentka romanske filologije. Mnoge druge pa so morale najprej opraviti maturo. Profesorji so se stežka privadili na nove slušateljice, na klasični filologiji so bile zadrege ob razlagi spolnega življenja Grkov, arheologom je bilo neprijetno interpretirati podobe na vazah, zgodovinarji pa so pred mešanim občinstvom s težavami opisovali življenje v srednjem veku (Brandhauer-Schöffmann 1993: 65–67). Kakorkoli že, 3. 5. 1900 je bila na dunajski univerzi promovirana prva doktorica filozofije grofica Gabriele von Wartensleben, ki je sicer klasično filologijo študirala v tujini, prva Slovenka ji je sledila čez štirinajst let.

Na Filozofski fakulteti Univerze Karla in Franca v Gradcu pa je bila drugačna situacija. Dve študentki sta se pritožili zoologu Ludwigu Graffu, da ju ne jemlje resno, saj naj bi jima na izpitu postavljaj prelahka vprašanja (Murko 1951: 156–157). Leta 1902 so tudi v Gradcu dobili prvo doktorico filozofije, zgodovinarico Seraphine Puchleitner, ki je doktorirala iz Ilirskih provinc in pozneje do prevrata poučevala v Mariboru. Alojzija Štebi (1926: 226) je zapisala, da je v Gradcu leta 1906 kot prva promovirala Marianne Urbas. Ker je Tržačanka, ki je večino šolanja preživela v Gradcu, v rubriko materni jezik med študijem vestno vpisovala nemščina, bi jo težko imeli za prvo slovensko doktorico filozofije.

Leta 1900 je na češki Univerzi Karla in Ferdinanda v Pragi kot prva doktorica filozofije promovirala matematičarka Marie Fabiánová (Havránek 1997: 194), enajst let pozneje ji je sledila tudi prva Slovenka – kemičarka Ana Jenko.

1 Ana Jenko

Ana Jenko se je rodila leta 1885 v Ljubljani v zelo izobraženi rusofilski družini zdravnika Ludvika Jenka. Njena starejša sestra Eleonora je leta 1907 končala študij medicine na ženski univerzi v Sankt Peterburgu in postala prva slovenska zdravnica. Da so priznali njeno rusko diplomu, je morala leta 1921 v Zagrebu opraviti še nekaj izpitov (Štebi 1926: 226–227). Tudi šest let mlajša Ana, ki je gimnazijo kot privatistka obiskovala v Ljubljani, je s študijem začela v ruski prestolnici, nato pa se je leta 1906 kot izredna študentka vpisala na Filozofsko fakulteto Univerze Karla in Ferdinanda v Pragi, zadnjih pet semestrov je že lahko študirala redno. Teoretično in fizikalno kemijo je poslušala pri Bohuslavu Braunerju, ki je prijateljaval z Dimitrijem Ivanovičem Mendelejevom. Bohumil Kužma, poznejši rektor Masarykove univerze v Brnu, pa ji je predaval anorgansko kemijo. Poleg te stroke je imela predavanja še iz mineralogije, eksperimentalne fizike ter matematike. Pri slavnem Františku Drtini je poslušala predavanja iz zgodovine filozofije. Po petih letih študija je Jenkova napisala doktorsko disertacijo o določanju in ločbi kislin: jantarne, jabolčne in vinske. Po

² Ljubljanska univerza je bila od vsega začetka (z izjemo teološke fakultete) odprta tudi slušateljicam. Le leta 1919 je medicinska fakulteta predlagala *numerus clausus*, saj je ocenila, da je vpisanih 24 kandidatov preveč. Predlog, da ne bi sprejeli premožnejših, ki morejo študirati v inozemstvu, tujih državljanov in žensk, je univerzitetni svet zavrnil (Mikuž 1969: 65–66).

rigorozih iz kemije in fizike oziroma filozofije je bila 22. 7. **1911** promovirana kot prva slovenska doktorica filozofije. Pred njo je bilo na praški univerzi promoviranih le trinajst doktoric filozofije.³ Naslednje leto se je poročila s svojim profesorjem Janom Stanislavom Štěrba-Böhmmom, ki ji je predaval zgodovino kemije, sicer pa je del študija preživel na pariški Sorboni, kjer je poslušal predavanja Henrija Becquerela, Pierra Curieja in Marie Skłodowska-Curie. Ana je z možem sodelovala pri raziskavi skandija, s katerim se je sicer ukvarjal tudi njun sin Jan Petr, ki je doktoriral iz kemije leta 1937. Ana je umrla 22. 7. 1936, kot je zapisal njen soprog v osmrtnici, točno četrto stoletje po svoji promociji⁴ (Perdih 2018a).

2 Angela Piskernik

Angela Piskernik se je rodila leta 1886 v Lobniku pri Železni Kapli v kmečki družini. Po končanem učiteljsčju pri celovških uršulinkah je nekaj časa poučevala v Celovcu, hkrati pa se je pripravljala na gimnazijsko maturo, ki jo je opravila na graški gimnaziji leta 1909. V prvih semestrih je na dunajski filozofski fakulteti študirala matematiko in fiziko, nato se je posvetila botaniki, ki jo je tedaj ob biologiji in zoologiji predaval Richard Wettstein. Pri Hansu Molischu je poslušala anatomijo in fiziologijo rastlin. V predmetniku je imela še mineralogijo (Friedrich Becke) in geologijo (Franz Sueß). V predzadnjem semestru je poslušala še zgodovino nemške književnosti ter slovansko filologijo. Med študijem se je izobraževala tudi na pomorski zoološki postaji v Trstu. Leta 1914 je spisala doktorsko disertacijo o plasmodermi pri mahovih, ki je bila objavljena v *Österreichische botanische Zeitschrift*, kar je pomemben milnik v zgodovini naših znanstvenic. Po rigorozu iz botanike z zoologijo, ki ga je opravila z odliko, je bila 23. 11. **1914** promovirana za doktorico filozofije. Pred njo je od leta 1900 iz botanike na Dunaju doktoriralo 20 doktorandk.⁵ Aprila 1917 se je zaposlila v Deželnem muzeju v Ljubljani. Po veliki vojni je bila zelo dejavna v predplebiscitni propagandi na Koroškem in očarala celo generala Maistra, sicer pa je bila tudi predsednica Slovenske krščanske ženske zveze. Leta 1926 je končno postala profesorica na realni oziroma klasični gimnaziji v Ljubljani. Nikoli se ni poročila, a je veljala za muzo nekaterih umetnostnih zgodovinarjev. Med drugo svetovno vojno je sodelovala z OF, zaradi česar so jo novembra 1943 aretirali in poslali v koncentracijsko taborišče Ravensbrück, kjer je postala številka 26.069. V taborišču so jo pestile bolezni, zato je bila skoraj že odbrana za usmrnitev. Po vojni je postala ravnateljica Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani, v akademskem letu 1946/47 pa je bila izvoljena za honorarno predavateljico splošne botanike na ljubljanski univerzi, kjer je poleg predavanj vodila mikroskopske anatomske vaje. V jeseni življenja je postala prva poklicna referentka za varstvo narave in na tem mestu dosegla zaščito slapa Savica ter številnih redkih rastlin in ogroženih živalskih vrst. Tik pred smrtjo je na Univerzi Friderika Viljema v Bonnu dobila Van Tienhovenovo nagrado za zasluge pri ustanovitvi Triglavskega narodnega parka. Umrla je leta 1967 v Ljubljani (Stergar, Žunkovič 2018).

³ Glej *Disertace Pražské university (1882–1953)*. Praha: Universita Karlova, 1963.

⁴ Arhiv Karlove univerze. Personalna mapa J. S. Štěrba-Böhma.

⁵ Glej *Verzeichnis über die seit dem Jahre 1872 an der philosophischen Fakultät der Universität in Wien eingereichten und approbierten Dissertationen. Band III*. Wien: Dekanat der philosophischen Fakultät, 1936.

3 Ljudmila Štrekelj

Ljudmila Štrekelj se je rodila leta 1893 na Dunaju v družini Karla Štreklja. Njena mama, angleška guvernanta, ki jo je oče spoznal kot vzgojitelj pri grofu Colloredo-Mansfeldu (Murko 1951: 133), je umrla teden dni po porodu (Kropej 2001: 52). Štrekelj je bil tedaj urednik slovenske izdaje Državnega zakonika in privatni docent na dunajski univerzi. Ko je bil imenovan za izrednega profesorja slovanske filologije, se je družina leta 1897 preselila v Gradec, kjer je Ljudmila najprej leta 1911 končala dekliški licej, dve leti pozneje pa je maturirala. Po maturi se je vpisala na graško filozofsko fakulteto, kjer je poslušala Adolfa Bauerja (antika), Johanna Losertha (srednji vek), Heinricha Srbika (novi vek) in Karla Uhlirza (avstrijska zgodovina). Zanimivo, da je v rubriko materni jezik vpisovala nemščino, kar je razumljivo, saj bil to občevalni jezik družine Štrekelj. Šele proti koncu študija je nemščino zamenjala slovenščina. Leta 1918 je končala doktorsko disertacijo *Gospodstvo Ostrovnica. Prispevek k zgodovini Savinjske doline* in bila po rigorozih 11. 5. **1918** promovirana za doktorico filozofije. Istega leta se je poročila s Pavlom Strmškom, ki je v Gradcu študiral slavistiko in zgodovino ter promoviral s tezo o orožju v jugoslovanski epiki. Pozneje je objavljaval gradivo iz tastove zapuščine. Strmšek je bil med obema vojnoma gimnazijski profesor v Mariboru in Celju, med okupacijo pa je bil izseljen v Srbijo, o njegovi ženi – prvi slovenski doktorici s področja humanistike – pa nimamo podatkov. Umrla je leta 1969 v Celju.

4 Milena Perušek

Milena Perušek se je rodila leta 1893 v družini Rajka Peruška, ki je študiral klasično filologijo in slavistiko v Gradcu, se udeležil okupacije Bosne in bil eden prvih profesorjev novoustanovljene sarajevske realne gimnazije. Milena je kot privatistka obiskovala gimnazijo, ki jo je končala z zrelostnim izpitom, nato pa se je jeseni 1914 vpisala na dunajsko filozofsko fakulteto, kjer je pri Guidu Goldschmiedtu najprej študirala kemijo, nato pa pri Hansu Molischu botaniko ter pri Karlu Grobenu zoologijo. Franz Sueß ji je predaval geologijo, Friedrich Becke pa mineralogijo. V prvem semestru je vpisala tudi več predmetov pri znamenitih predstavnikih dunajske umetnostnozgodovinske šole. Med študijem ji je umrl oče, ki je kot upokojenec živel na Dunaju. Leta 1919 je spisala doktorsko disertacijo o kopičenju mangana v membranah vodnih rastlinah in bila po rigorozu iz botanike z zoologijo 11. 7. **1919** promovirana za doktorico filozofije. Ker je med prvo svetovno vojno na dunajski filozofski fakulteti promoviralo znatno število botaničark (skoraj dvakrat več kot botanikov), je Peruškova 54. doktorica s tega naravoslovnega področja.⁶ Nekaj semestrov je končala tudi na Visoki šoli za kulturo tal. Po vrnitvi je bila eno leto asistentka na Agronomski-gozdarski fakulteti v Zagrebu, septembra 1921 pa je bila imenovana za asistentko na Kmetijski poskusni in kontrolni postaji in tako postala prva slovenska fitopatologinja. V tem času se je znanstveno ukvarjala z glivami. Na začetku tridesetih let je opustila državno službo in se umaknila na svojo graščino pri gradu Gracarjev turn. Podedovala jo je po materi, ki je izvirala iz rodovine Rudež. Njeni predniki so se zanimali za etnologijo in bili pomembni mecenji slovenske književnosti, zlasti Janeza Trdine. Leta 1963 se je Milena poročila s slavnim arhitektom Ivanom Vurnikom, ki jo je ljubil že v mladosti, in se preselila v Radovljico. Umrla je leta 1978 (Maček, Kramberger 2018).

⁶ Prav tam.

5 Melita Pivec

Melita Pivec se je rodila leta 1894 v Ljubljani premožni Dunajčanki Anni Huber in očetu Ruperu, ki je služboval pri c. kr. vojaški mornarici, kjer je napredoval vse do generalnega komisarja, kar ustreza činu kontraadmirala. Del šolanja je zaradi očetove službe preživela v Pulju, del pa na Dunaju, kjer se je šolala na dekliškem liceju. Slovenščino so jo poučevali domači učitelji, npr. Karel Oštir, poznejši dekan filozofske fakultete. Na univerzi je najprej izredno študirala jezike in književnosti (med njenimi profesorji je bil tudi slavni Meyer-Lübke), nato pa zlasti zgodovino. Wilhelm Kubitschek ji je predaval rimsko, Alfons Dopsch srednjeveško, August Fournier pa sodobno avstrijsko zgodovino. Ko je po opravljeni maturi leta 1916 postala redna študentka, je vpisala več predmetov pri Oswaldu Redlichu, profesorju za pomožne zgodovinske vede, ki ji je predaval osnove historiografije. Posebej zanimivo je, da je med letoma 1918 in 1919 kot ena prvih Slovenk vpisala več predmetov na Katoliško-teološki fakulteti, ki je bila sicer ženskam še dolgo zaprta. Pri Theodorju Innitzerju, poznejšem dunajskem kardinalu iz časa anšlusa, je poslušala novo zavezo, pri patru Konstantinu krščansko pravno zgodovino, pri prelatu Ignazu Seipelu, poznejšem večkratnem avstrijskem kanclerju, pa je imela seminar iz moralne teologije. Poleti 1919 je oddala svojo doktorsko disertacijo o pokristjanjevanju in cerkveni organizaciji v vzhodnih alpskih deželah od 4. do 10. stoletja. Po rigorozih je bila 21. 7. **1919** promovirana kot doktorica filozofije, druga s področja humanistike. Po vrnitvi v Ljubljano je vpisala še dva semestra na novoustanovljeni ljubljanski univerzi. Leta 1920 se je kljub ravnateljevim zadržkom zaposlila v Državni knjižnici. Dve leti pozneje je dobila štipendijo katoliškega komiteja za študij v Parizu, kjer se je poglobljala v gospodarsko zgodovino in sčasoma še v francoščini napisala disertacijo o gospodarskem življenju Ilirskih provinc (1809–1813). Vmes se je poročila s Francetom Steletom, profesorjem umetnostne zgodovine, s katerim sta imela hčerko in sina. Po upokojitvi je postala sodelavka SAZU. Umrla je leta 1973 (Žigon 2018).

6 Ana Mayer

Ana Mayer se je rodila leta 1895 na gradu Lože pri Vipavi v družini posestnika Karla Mayerja. Po končanem dekliškem liceju je morala opraviti še maturo na realni gimnaziji. Jeseni 1914 se je vpisala na dunajsko filozofsko fakulteto, kjer je pri Guidu Goldschmiedtu in Wilhelmu Schlenku poslušala kemijo, pri Ernstu Lecherju pa eksperimentalno fiziko. Imela je tudi predavanja iz radioaktivnosti, elektrokemije in kemične termodinamike. Ker po prvi svetovni vojni ni dobila prepustnice za Avstrijo, je svoje raziskave nadaljevala v Ljubljani in pod mentorstvom Maksa Samca spisala doktorsko disertacijo o učinkovanju formalina na škrob. Po opravljenih rigorozih je bila 15. 7. **1920** promovirana kot prva doktorica filozofije v zgodovini ljubljanske univerze. Kratek čas je delovala kot asistentka za kemijo, nato pa se je poročila z Evgenom Kanskim, predstojnikom Inštituta za fiziologijo in poznejšim večkratnim dekanom Medicinske fakultete. S soprogom je v Podgradu pri Zalogu ustanovila kemično tovarno Dr. A. Kansky, kjer so izdelovali topila za industrijo lakov, eter za narkoze in druge farmacevtske izdelke. Nemški okupator je tovarno zasegel, po vojni pa je bila nacionalizirana. Evgen Kansky je bil upokojen, Ana pa je učila kemijo na Srednji tehnični šoli. Njuni trije otroci so delali univerzitetno kariero: Aleksej je bil profesor na medicinski fakulteti v Zagrebu, Evgen profesor kemije na ljubljanski univerzi, hčerka Nuša pa lektorica. Ana je umrla leta 1962 (Perdih 2018b).

7 Marijana Zalaznik

Marijana Zalaznik se je rodila 1899 v Pulju c. kr. višjemu poštnemu uradniku Viktorju Zalazniku. Po maturi na tržaški gimnaziji se je leta 1917 vpisala na Univerzo Karla in Franca v Gradcu, kjer je pri Konradu Zwiezinu poslušala predavanja o minezengerjih ter Pesmi o Nibelungih, pri Bernhardtu Seuffertu pa Lessinga ter nemško liriko 18. stoletja. Dva semestra je nato opravila na dunajski univerzi, kjer je pri Josephu Seemüllerju imela predavanja iz historične slovnice, pri Waltherju Brechtu pa iz zgodovine nemške književnosti, nadaljevala je tudi s študijem francoščine. Decembra 1919 je bila med prvimi enajstimi študentkami Filozofske fakultete v Ljubljani. Ko je v letnem semestru 1920 začel predavati Jakob Kelemina, je postala prva ljubljanska študentka germanistike. Iz tega področja je tudi kot prva doktorirala, in sicer z delom *Razprava o fonetski naravi nekaterih starovisokonemških glasov*. Po rigorozih je bila 18. 9. 1922 promovirana za doktorico filozofije. Po študiju je nekaj časa poučevala nemščino na ljubljanskem liceju, nato pa je vstopila v red loretanskih sester. Po pripravah v Angliji je leta 1930 odšla v Indijo. Najprej je poučevala v Patni, nato je postala ravnateljica različnih gimnazij, nazadnje v Kanpurju, kjer je bila odgovorna za 1000 dijakinj. V tem severnoindijskem mestu v zvezni državi Utar Pradeš je leta 1982 tudi umrla (Šlibar 2020: 40–41).

8 Alma Sodnik

Alma Sodnik se je rodila leta 1896 v družini trgovskega poslovodje Urbana Zupanca. Kot privatistka je obiskovala humanistično gimnazijo, ki jo je leta 1915 končala z odličnim zrelostnim izpitom. Naslednje leto se je poročila z Alojzijem Sodnikom, profesorjem na srednji tehniški šoli. Leta 1917 se jima je rodil sin, ki je dve leti pozneje umrl zaradi neozdravljive bolezni, kar je bil, po njenih lastnih izjavah, povod, da se je vpisala kot ena prvih študentk na pravkar ustanovljeno ljubljansko filozofsko fakulteto. Najverjetneje je bila navzoča na prvem predavanju Frana Ramovša. V letnem semestru 1920 se je ob slavistiki preusmerila v filozofijo, ki jo je tedaj predaval karizmatični, le šest let starejši profesor France Veber, pri katerem je poslušala analitično psihologijo, etiko, estetiko in spoznavno teorijo. Vladimir Bartol, eden od njenih študijskih kolegov, je v njej odkril ideal ženske, »vedno stremeče za čisto resnico«. Ko je zapisal, da je eden od važnih motivov za njeno idealno stremenje predvsem, da preraste svojega moža profesorja,⁷ je prišla do izraza pisateljeva notorična mizoginija. Leta 1923 je oddala doktorsko disertacijo *Psihološka analiza akcenta* in bila po rigorozih iz filozofije in slovanske filologije 22. 12. 1923 promovirana za doktorico filozofije. Bila je prva, ki je celoten študij končala v Ljubljani. Po smrti asistenta Klementa Juga je Veber prosil rektorja, naj v filozofskem seminarju »doseže imenovanje ge. A. Sodnikove za asistentinjo«⁸ – očitno zgodnja uporaba nove besede, ki se ni prijela.⁹ V tridesetih letih so kadrovske težave reševali privatni docenti, ki so bili zaposleni zunaj fakultete, a so imeli ustrezno kvalifikacijo in leta 1932 je ta naziv dobila tudi Sodnikova, ki je ob Vebru predavala zlasti zgodovino

7 V. Bartol. Beležnica. NUK Rz Ms 2005. Inv. št. 15/72 (mapa 18).

8 F. Veber: Nedatirano pismo F. Kidriču. Kidričeva zapuščina. Korespondenca 4/1. SAZU.

9 Andrej Perdih z Inštituta Frana Ramovša mi je posredoval podatek, da se je izraz *asistentinja* pojavil že v šestdesetih letih 19. stoletja najprej kot cerkvena funkcija, nato pa kot zdravnikova pomočnica. Proti koncu stoletja se je začela uporabljati beseda *asistentka*, ki je prevladala.

filozofije. Specializirala se je tudi za zgodovino slovenske filozofije in pisala o Jožefu Misleju in Matiji Hvaletu. Leta 1934 se je udeležila pariškega kongresa, ki je bil sklican ob tristoletnici objave *Razprave o metodi* Renéja Descartesa, ki je bil eden njenih najljubših filozofov. Ko je bil Veber takoj po vojni odstranjen s fakultete, je postala predstojnica filozofskega seminarja, leta 1946 pa prva izredna profesorica v zgodovini filozofske fakultete. Poleti 1951 je bila izvoljena za »rednega profesorja za filozofijo«, ženskih oblik tedaj niso uporabljali.¹⁰ Leto dni pozneje je bila izvoljena za dekana filozofske fakultete. Ta oblika se je v zapisniku uporabljala ves čas njenega dekanovanja (akademsko leto 1952/53). Bila je prva ženska, ki je v Jugoslaviji dosegla to čast. Umrla je leta 1965 (Jerman 1975).

9 Vera Vabič

Vera Vabič se je rodila leta 1899 na Runču pri Ormožu nadučitelju Franu Vabiču, ki napisal priročnik o ptičjih krmilnicah in valilnicah. Po maturi se je leta 1919 vpisala na filozofsko fakulteto, kjer je pri Ljudmilu Hauptmannu in Nikoli Radojčiću študirala zlasti zgodovino. Po koncu študija je napisala disertacijo *Odnosaji med Srbijo in Avstrijo od leta 1807 do 1810* in bila promovirana 27. 6. 1925, nato pa je bila suplentka na I. državni gimnaziji v Ljubljani. O njenem poznejšem delovanju ni podatkov.

10 Helena Tominšek

Helena Tominšek se je rodila leta 1900 v Ljubljani v družini znanega profesorja Josipa Tominška. Maturo je leta 1918 opravila na mariborski gimnaziji, kjer je bil njen oče tedaj ravnatelj. Tominšek je sinove podpiral do konca študija, hčerke pa samo do konca srednje šole. Jeseni leta 1918 se je vpisala na Filozofsko fakulteto Univerze Karla in Franca v Gradcu, kjer je ujela še zadnja predavanja Rajka Nahtigala. Drugače pa je pri Konradu Zwierzini poslušala historično gramatiko nemškega jezika in pri Bernhardtju Seuffertu zgodovino nemške literature. Ob tem je poslušala tudi klasično filologijo in pri Walterju Schmidtu kulture v bronasti dobi ter Rimljane v Avstriji. Za področje doktorske disertacije si je izbrala arheologijo, in sicer prazgodovinske ostanke na Pohorju, v Slovenskih goricah in na Ptujskem polju. Po rigorozih je bila 14. 10. 1925 promovirana. Po strokovnem izpitu iz slovenščine, nemščine in češčine, ki ga je opravila v Zagrebu, je poučevala na gimnaziji v Mariboru, leta 1932 se je poročila z Bogomirjem Stupanom, profesorjem zgodovine. Med okupacijo sta bila pregnana v Srbijo. Po vojni se je vrnila v Maribor, leta 1952 pa je bila imenovana za ravnateljico današnje višje gimnazije v Ljubljani, sestavila je tudi nemško berilo. Leta 1959 je postala lektorica za nemški jezik, leto dni pozneje pa še predavateljica nemške književnosti na Filozofski fakulteti. Leta 1968 je izdala univerzitetni učbenik *Nemška književnost*. Umrla je leta 1992 v Ljubljani (Janko 2007; Kramberger, Samide 2018).

¹⁰ Beseda *profesorica* se je po podatkih A. Perdiha v akademskem smislu pojavila že zgodaj. Takole so poročale *Novice* leta 1855: »Slavno gledišno igravko Rachel v Parizu je minister notranjih oprav za *profesorico* govorstva (deklamacije) izvolil. Slava ženstvu!«

Sklep

Obravnavali smo deset Slovenk, ki so v Pragi, na Dunaju, v Gradcu in Ljubljani na podlagi disertacije in rigorozov promovirale za doktorico filozofije. Štiri so doktorirale s tezo iz naravoslovja (kemija, botanika), štiri s področja zgodovine in arheologije, ena iz čiste filozofije in le ena iz jezikoslovja. Zanimivo, da naše prve doktorice niso izbirale slavistike, klasične filologije ali romanistike. V povprečju so bile stare 26 let, izvrale pa so iz profesorskih (Štrukelj, Perušek, Tominšek, Vabič), častniških (Pivec), uradniških (Zalaznik) in zdravniških (Jenko) družin. Takšni poklici očetov so značilni za večino zgodnjih študentk, delavskih ali kmečkih hčera med njimi skorajda ni (Tichy 1993: 94–95). Piskernikova, hčerka gorskega kmeta s Koroške, je torej izjema. Kar štiri naše doktorice so se poročile z univerzitetnimi profesorji, tri pa z gimnazijskimi. Dve sta službovali v knjižnici oziroma na kontrolni postaji (Pivec, Perušek), pet pa jih je delovalo na gimnazijah (Piskernik, Mayer, Zalaznik, Vabič, Tominšek). Vsaj tri so kratek čas poučevale kot asistentke ali honorarne predavateljice (Mayer, Perušek, Piskernik), Tominškova je kariero končala kot predavateljica nemške književnosti. Sodnikova je edina ves čas delovala na Filozofski fakulteti, kjer je postala njena prva redna profesorica in sploh prva dekanja v tedanji Jugoslaviji.

Tik. št.	Ime in priimek	Datum danih	Datum konj	Predmeti: 1. diskus. 2. diskus.	Fakulteta	Promocijski št. in leto	Promocijski št. in leto	Podpis: 1. rektor, 2. dekan, 3. promocijski, 4. promocijski
1001	Mayer, Ane	18. 12. 1918	18. 12. 1918	Filozofija	Filozofija	15. julija 1920		A. Mayer

Slika 1: Podpis Ane Mayer v Promocijskem protokolu I (foto Borut Kranjc, Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani)

Literatura

- BRANDHAUER-SCHÖFFMANN, Irene, 1993: *Frauenbewegung und Studentinnen. »Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück ...« Frauen an der Universität Wien (ab 1897)*. Wien: WUV-Universitätsverlag. 49–78.
- CINDRIČ, Alojz, 2009: *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- HAVRÁNEK, Jan, 1997: *Budování české univerzity a její působení jako centra české vzdělanosti (1882-1918)*. *Dějiny univerzity Karlovy III (1802-1918)*. Praha: Karolinum. 183–206.
- HEINDL, Waltraud, 1993: *Zur Entwicklung des Frauenstudiums in Österreich. »Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück ...« Frauen an der Universität Wien (ab 1897)*. Wien: WUV-Universitätsverlag. 17–26.
- JANKO, Anton, 2007: *Helena Gizela Stupan, roj. Tominšek. Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Tuma, SAZU. 369–337.
- JERMAN, Frane, 1975: *O življenju in delu prof. dr. Alme Sodnikove*. Alma Sodnik. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Slovenska matica. 7–24.
- KRAMBERGER, Petra, SAMIDE, Irena, 2018: *Helena Stupan, geb. Tominšek (1900–1992), die erste slowenische Archäologin und Universitätsdozentin für Neuere deutsche Literatur*. Petra Kramberger, Irena Samide, Tanja Žigon (ur.): *Frauen, die Studieren, sind gefährlich. Ausgewählte Porträts slowenischer Frauen der Intelligenz*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 171–191.
- KROPEJ, Monika, 2001: *Karel Štrekelj. Iz vrelcev besedne ustvarjalnosti*. Založba ZRC, ZRC SAZU.

- MAČEK, Jože, KRAMBERGER, Petra, 2018: Milena Perušek (1893–1978), die erste slowenische Phytopathologin. Petra Kramberger, Irena Samide, Tanja Žigon (ur.): *Frauen, die Studieren, sind gefährlich. Ausgewählte Porträts slowenischer Frauen der Intelligenz*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 87–105.
- MIKUŽ, Metod, 1969: Gradivo za zgodovino univerze v letih 1919–1945. *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. 53–92.
- MURKO, Matija, 1951: *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PERDIH, Franc, 2018a: Ana Štěrba-Böhm, geb. Jenko (1885–1936), die erste slowenische Doktorin der Philosophie. Petra Kramberger, Irena Samide, Tanja Žigon (ur.): *Frauen, die Studieren, sind gefährlich. Ausgewählte Porträts slowenischer Frauen der Intelligenz*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 39–55.
- PERDIH, Franc, 2018b: Ana Mayer Kansky (1895–1962), die erste promovierte an der slowenischen Universität. Petra Kramberger, Irena Samide, Tanja Žigon (ur.): *Frauen, die Studieren, sind gefährlich. Ausgewählte Porträts slowenischer Frauen der Intelligenz*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 107–125.
- STERGAR, Janez, ŽUNKOVIČ, Igor, 2018: Die Botanikerin Angela Piskernik (1886–1967), die erste slowenische Doktorin der Philosophie an der Wiener Universität. Petra Kramberger, Irena Samide, Tanja Žigon (ur.): *Frauen, die Studieren, sind gefährlich. Ausgewählte Porträts slowenischer Frauen der Intelligenz*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 57–86.
- ŠLIBAR, Neva, 2020: Vzpon in padec germanske filologije na Univerzi v Ljubljani – od 1919 do 1949. *100 let germanistike na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 13–101.
- ŠTEBI, Alojzija, 1926: Slovenska žena v raznih poklicih. *Slovenska žena*. Trst: Edinost. 224–232.
- TICHY, Marina, 1993: Soziale Herkunft, Elternhaus und Vorbildung der Studentinnen. *Frauenbewegung und Studentinnen. »Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück ...« Frauen an der Universität Wien (ab 1897)*. Wien: WUV-Universitätsverlag. 93–107.
- ŽIGON, Tanja, 2018: Melitta Pivec-Stele (1894–1973), die erste Slowenin mit zwei Dokortiteln. Petra Kramberger, Irena Samide, Tanja Žigon (ur.): *Frauen, die Studieren, sind gefährlich. Ausgewählte Porträts slowenischer Frauen der Intelligenz*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 131–170.

Parada mladih

Slosar

Zajc

Neža Marija Slosar

Jelšane

DOI: 10.4312/SSJLK.57.101-105

Ustvarjalke v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi skozi ulična poimenovanja

Prispevek se na podlagi dosedanjih teoretskih obdelav ulične toponomastike (Urška Perenič, Anže Slana, Michael Billig, Maoz Azaryahu) osredišči na poimenovanja ljubljanskih ulic po ženskah. S pomočjo prilagojene tipologije poimenovanj ulic so razvrščene vse ljubljanske ulice, poimenovane po ženskah, čemur sledi še časovna umestitev poimenovanj. Predstavljene so tudi prostorske umestitve t. i. ženskih ulic. V zaključku skušamo podati nekaj preliminarnih opažanj, kako se skozi poimenovanja ulic po književnicah odraža duh časa in družbe.

toponomastika, ulice, Ljubljana, slovenske književnice

On the basis of previous theoretical discussions of the toponomics of street names (Urška Perenič, Anže Slana, Michael Billig, Maoz Azaryahu), the paper considers Ljubljana streets named after women. With the help of an adapted typology, all the Ljubljana streets named after women are characterised, following the chronology of their naming. The spatial location of these »women's streets« are also considered. By way of conclusion, some preliminary observations are offered regarding how the spirit of the times and of society is expressed through naming streets after women writers.

toponomics, streets, Ljubljana, Slovene female writers

1 Teoretska izhodišča

Na področju kulturne geografije ulična poimenovanja med drugimi obravnava Maoz Azaryahu,¹ »ki dejanje poimenovanja ulic razume predvsem kot politično dejanje in toponomastiko umešča v kontekst političnih simbolov« (Slana 2017: 12). Ulice ohranjajo spomin na preteklost, na dogodke in osebe, ki si jih je vredno zapomniti (Azaryahu 1996: 312). Še več: »ulice s komemorativnimi poimenovanji kažejo in prezentirajo določeno različico zgodovine, ki je v družbi uradno priznana. S tem odsevajo in konkretizirajo ideološka prepričanja vladajočega družbenega sloja ter strukture moči in oblasti« (Slana 2017: 12).

Na Slovenskem je povezavo med literarno kulturo in prostorom, kamor sodi tudi problematika poimenovanja ulic, ki ju je pri projektu teoretsko in aplikativno pokrivala Urška Perenič, doslej najpoglobljeje preučil projekt Prostor slovenske literarne kulture, ki se je v nekaterih segmentih nadaljeval s projektom Nacionalni pesniki in kulturni svetniki Evrope (Perenič 2016: 327). Projekta temeljita na ideji kulturnega svetništva, ki pa ga pri nas obravnava Marijan Dovič ter povezuje s konceptom kanonizacije.²

Dovič (2016: 24) navaja, kaj vse sploh določa možnosti za »biti izbran« in izpelje povezavo svetništva z geografijo (»spominskimi kraji«): »Grobovi z nagrobniki, javni spomeniki v parkih in mestnih središčih [...] postopoma oblikujejo gosto geografsko mrežo simbolno investiranih spominskih krajev, v marsičem podobno mreži krščanskih svetniških središč, ki so v srednjem veku prepredla

1 Za več o kulturnem spominu in ulični toponomastiki prim. Perenič 2016: 325–327.

2 Podrobneje v Dovič 2012: 71.

Evropo« (prav tam: 30–31). Čeprav je morda kulturno svetništvo veliko bolj očitno na spominskih ploščah, grobovih, nagrobnikih itn., tudi ulice pomembno zastopajo bolj funkcionalen, vseprisoten kulturni spomin, pri čemer pogosto o osebnostih, po katerih nosijo ulice ime, ne vemo ničesar, čeprav so njihova imena lahko močno usidrana v naš spomin, ker se z njimi pogosto (lahko celo dnevno) srečujemo. »S tega vidika [pa] je praktična funkcija poimenovanja ulic tudi nadrejena simbolni funkciji imena« (Slana 2017: 12).

2 O ljubljanskih ulicah

Ker popisujem zgolj ulice, ki so poimenovane po ženskah,³ sem za ta namen prilagodila tipologijo⁴ poimenovanj političnih zemljepisnih simbolov, ki poimenovanja deli takole:

- osebnost (ženska poimenovanja)⁵
 - intelektualke
 - ustvarjalke (8 ulic)
 - naravoslovje (0 ulic)
 - družboslovke in humanistke (3 ulice)
 - povezane z vojno (35 ulic)
 - vladarke (2 ulici)
 - skupna imena in drugo (7)

V Ljubljani je bilo leta 1876 »izvedeno splošno ulično imenovanje in oštevilčenje hiš po ulicah« (Bernik 1980: 10). Trenutno je 1623⁶ uveljavljenih imen za ulice. Od teh je⁷ po ženskah poimenovanih 48 ulic v 17 četrtnih skupnostih. Po moških je poimenovanih večina ostalih ulic, pri čemer je tudi veliko takih, ki se ne navezujejo na osebe.

2.1 Ulice, poimenovane po ženskah skozi čas

Pri razvrščanju ulic v tipologijo se je pokazalo, da ulice v veliki večini niso poimenovane po obče poznanih osebnostih. Največ ulic (39) je poimenovanih po osebah, ki so povezane z vojno ali spadajo v kategorijo ostalo, iz česar izhaja, da načeloma niso del učnih načrtov v šolah in ne gre za (po)znane osebe. Preostalih 9 ulic je danes poimenovanih po bolj splošno poznanih osebah – intelektualkah (ustvarjalke, naravoslovke, družboslovke, humanistke in vladarke).

Zaradi opazne razlike v razmerju med poimenovanjem ulic po ženskah, povezanih z vojno, in intelektualkami sem na podlagi Bernikove knjige *Ljubljanske ulice* iz leta 1980⁸ razvrstila ulice v časovna obdobja (Tabela 1), ko so bile poimenovane. Ugotovimo, da je večina poimenovanj izhajala iz

- 3 Pri štetju sem upoštevala samo ulice, ki so neposredno poimenovane po ženskah – tako v kvoti nisem upoštevala npr. Vurnikove ulice, poimenovane po zakoncih Vurnik. Vurnikova sta bila arhitekta, ulica pa je poimenovana po obeh.
- 4 Predlog se deloma ujema z zakonom (ZDOIONUS), »ki predvideva poimenovanja po zemljepisnih imenih, dogodkih ali datumih in osebnostih« (Slana 2017: 14).
- 5 Štete so tudi ulice, ki so jih preimenovali in jih danes najdemo pod drugimi imeni.
- 6 Podatek je bil pridobljen na spletni strani Mestne občine Ljubljana (<https://gis03.ljubljana.si/LjubljanskeUlice/>).
- 7 Večina podatkov je iz leta 2017. Pri raziskovanju sta mi bila v veliko pomoč tudi projekta *Ljubljanske ulice z ženskimi imeni ter Ljubljanske ulice in ceste, imenovane po ženskah*.
- 8 Bernik (1980: 16) navaja, da je bilo »leta 1952 preimenovanih okrog 50 ulic«, leta »1968 [je bila] uvedena posebna komisija, da obravnava predloge občinskih skupščin in uveljavi enotne kriterije pri uličnem imenovanju«, leta 1975 pa je bil sprejet novi odlok, ki »vsebuje predpise za celotni postopek pri imenovanju ulic« (prav tam: 17).

obdobja med letoma 1952 in 1991, ko je šlo pri poimenovanjih predvsem za lokalne pobude, ki bi v kolektivnem spominu pomagale ohraniti lokalne borke iz 2. svetovne vojne. V obdobju od 1991 pa so se tudi pod vplivom novega družbeno-političnega sistema začela uveljavljati imena intelektualk.

Tabela 1: Obdobje poimenovanja ulice in prevladujoče področje

Obdobje poimenovanja	Število ulic	Prevladujoče področje
1876–1952	5 ⁹	splošno, vladarice
1952–1968	8	vojna
1968–1975	14	vojna
1975–1991	17	vojna
1991–	4	intelektualke (ustvarjalke, naravoslovke, družboslovke, humanistke)

2.2 Prostorska umestitev ulic

Omejili se bomo samo na ulice, poimenovane po ženskah, ki so ustvarjale v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Opisali bomo njihov položaj oziroma umestitev v prostoru glavnega mesta.¹⁰

2.2.1

Luize Pesjakove ulica se nahaja med Topniško ulico in Savsko cesto, poimenovana je bila leta 1958. Preči jo Fabianijeva ulica, poimenovana (1958) po slovenskem arhitektu Maksu Fabianiju (1865–1962), ki sodi tudi na širše umetnostno polje. Čeprav se umetnika nista poznala, saj sta živela in delovala v različnih krajih, ju lahko oba dojemamo kot svojevrstna pionirja – Luizo Pesjak (1828–1898) kot pomembno slovensko intelektualko in eno prvih ustvarjalk v slovenskem jeziku, Maksa Fabianija pa kot enega od utemeljiteljev slovenske moderne arhitekture.

2.2.2

Ulica Josipine Turnograjske je v središču mesta, kar ji vsaj na simbolni ravni daje večjo pomembnost, kot če bi se nahajala na obrobju. Prav tako ni nezamisljivo dejstvo, da je bila ulica poimenovana (že) leta 1937, s čimer je Josipina Turnograjska (1833–1854) prva ustvarjalka, po kateri je bila poimenovana katerakoli ulica v Ljubljani. Ulica na jugu meji na Erjavčevo cesto, ki nosi ime po vajevcu Franu Erjavcu (1834–1887). Josipina Turnograjska in Fran Erjavec sta bila sodobnika. Je pa ulica Josipine Turnograjske pol krajša (pribl. 200 m) kot Erjavčeva cesta (pribl. 550 m).

2.2.3

Ulica Mire Miheličeve, poimenovana leta 1987, leži v neposredni bližini OŠ Karla Destovnika-Kajuha (1922–1944), ki je začela delovati leta 1976. Karl Destovnik-Kajuh je bil pesnik, Mira

⁹ Marije Terezije cesta (1876–1919), Gosposvetska cesta (1919–1942), Cesta Arielle Rea (1942–1948), ponovno Gosposvetska cesta (1948–) je šteta samo enkrat.

¹⁰ Pri nastajanju članka sem si pri vizualni ponazoritvi pomagala z Google zemljevidi.

Mihelič (1912–1985) pa pisateljica in prevajalka, oba sta bila tudi borca v 2. svetovni vojni. Poimenovanji v simbolnem oziru utrjujejo njuna pomen na političnem in kulturniškem področju.

2.2.4

Ulica Lili Novy, poimenovana leta 1984, se nahaja na Dolgem mostu in poteka vzporedno z Ulico borca Petra in Erbežnikovo ulico. Iz biografij se lahko poučimo, da so bili vsi trije aktivisti OF, sicer pa je bila Lili Novy (1885–1958) pesnica in prevajalka poezije. Manica Koman (1880–1961) ima svojo ulico (poimenovana leta 1968) v »domačih«¹¹ Vižmarjah, od koder je prihajala.

2.2.5

Vidnejšo umestitev ima v prostoru glavnega mesta Zofke Kvedrove ulica, poimenovana leta 1957, saj se ulica na jugu stika s Kettejevo ulico (poimenovana 1928). Poznano je, da sta se Zofka Kveder (1878–1926) in Dragotin Kette (1876–1899) poznala ter prijateljela. Vzporedno z njeno ulico (dve ulici stran proti vzhodu) je Smrekarjeva ulica, poimenovana leta 1957 po Hinku Smrekarju (1883–1942), ki je upodobil tudi Zofko Kveder.¹¹ Vsi naštetih ustvarjalci predstavljajo umetnostno področje, tako to območje tudi simbolno odslkava odnose med vsemi tremi umetniki.

3 Nekaj preliminarnih ugotovitev

Segment uličnih poimenovanj, ki nosijo imena po ženskah, je v primerjavi s poimenovanji po moških sorazmerno majhen, vendar hkrati kar močno odraža položaj in vlogo žensk skozi čas. Po ženskah se imenujejo zgolj 3 % vseh ulic v Ljubljani. Po intelektualkah (mednje štejem ustvarjalke, naravoslovke, družboslovke, humanistke) nosi ime 11 ulic, kar je 23 % ulic, ki so poimenovane po ženskah. Od omenjenih 23 % jih je po književnicah poimenovanih šest, kar je skoraj polovica poimenovanj po intelektualkah in niti pol odstotka (tj. 0,4 %) vseh ulic. Poimenovanja si časovno sledijo v treh fazah, tako da se najprej pojavijo vladarke, nato borke iz 2. svetovne vojne, nazadnje intelektualke. »Najuglednejši«¹¹ položaj v Ljubljani ima Zofka Kveder.

Ženske za razliko od moških osebnosti niso enakovredno prepoznane, ko gre za ohranjanje kolektivnega spomina v prostoru glavnega mesta. Pri poimenovanjih je vsekakor pomembna iniciativa oziroma angažma posameznih predlagateljev. Če bi sklepali po komemorativnih poimenovanjih, imajo ustvarjalke v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi obrobni položaj.

Viri in literatura

AZARYAHU, Maoz, 1996: The Power of Commemorative Street Names. *Environment and Planning D; Society and Space* XIV/3. 311–330. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.1019.5916&rep=rep1&type=pdf>

BERNIK, Stane idr., 1980: *Ljubljanske ulice*. Ljubljana: Geodetska uprava Skupščine mesta Ljubljane.

BILLIG, Michael, 1995: *Banal Nationalism*. London: Sage Publications.

ČIŽMAN, Marko, 2006: *Ljubljana: Ulice, ceste in trgi po župnijah*. Ljubljana: Nadškofija Ljubljana. <http://nadskofija-ljubljana.si/wp-content/uploads/ulice-zupnije.pdf>

DOVIČ, Marijan, 2012: Model kanonizacije evropskih kulturnih svetnikov. *Primerjalna književnost* XXXV/3. 71–85. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-HL1XWZB3/838efdf6-6ede-4cd2-90e1-34c9b618a2dd/PDF>

¹¹ V istem delu mesta odkrijemo še eno zanimivo povezavo med vzporednima ulicama, in sicer med karantanskima knezoma Hotimirjem in Gorazdom.

- DOVIČ, Marijan, 2016: Kanonizacija kulturnih svetnikov: analitični model. Marijan Dovič (ur.): *Kulturni svetniki in kanonizacija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 23–44. http://csaints.zrc-sazu.si/wp-content/uploads/2017/09/01_Dovi%C4%87.pdf
- Geni: *Ljubljanske ulice z ženskimi imeni*. <https://www.geni.com/projects/Ljubljanske-ulice-z-%25C5%25BEenskimi-imeni/621547> (dostop: 29. 3. 2020)
- Gis: *Ulice v Mestni občini Ljubljana*. <https://gis03.ljubljana.si/LjubljanskeUlice/> (dostop 29. 3. 2020)
- Issuu: *Ljubljanske ulice in ceste, imenovane po ženskah*. https://issuu.com/knjiznicaLjubljana/docs/ljubljanske_ulice_po_zenskah_koncna (dostop 29. 3. 2020)
- PERENIČ, Urška, 2014: Writers on the Streets of Ljubljana: the Onomastica of Street Names. *Slovene Studies* XXXVI/2. 111–129. <https://journals.lib.washington.edu/index.php/ssj/article/view/15356/12796>
- PERENIČ, Urška, 2016: Toponomastika uličnih imen, nacionalna identiteta in pripadanje: literarne ulice v ožjem središču Ljubljane. Marijan Dovič (ur.): *Kulturni svetniki in kanonizacija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 325–348. http://csaints.zrc-sazu.si/wp-content/uploads/2017/09/20_Pereni%C4%8D.pdf
- Sistory zgodovina Slovenije. <https://www.sistory.si/> (dostop: 29. 3. 2020)
- SLANA, Anže, 2014: *Sledi slovenskih literatov v Kamniku: Ulična poimenovanja*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- SLANA, Anže, 2017: *Spominska obeležja slovenskih književnikov: Ulice, ustanove in spomeniki v Kamniku*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Ivana Zajc

RTV Slovenija, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.57.106-109

Sodobne slovenske dramatičarke: tematsko-formalne novosti in primera sodobnih dramskih besedil za osnovno in srednjo šolo

V slovenski literarni zgodovini je dramatičark malo, a močno zaznamujejo dramsko produkcijo po letu 2000. V prispevku¹ izpostavimo nekatera dela, ki kažejo motivno-tematske novosti in se povezujejo z (ženskim) spolom oziroma ženskimi liki: temo samomora, (nadomestnega) materinstva, bolezni, vloge žensk v skupnosti in pričakovanja družbe do žensk, odraščanja mladostnic, življenje homoseksualnih oseb ter ženske erotike. Razmišljanje sklenemo s predlogoma dramskih besedil avtoric Simone Semenič *Pepelka* in Varje Hrvatini *Kako sem postal lisičje krzno*, ki vključujeta pravljичne motive ter sta glede na teorije razvoja literarnega branja primerni izhodišči za branje, pogovor in različne tipe uprizarjanja v osnovnošolskem oziroma srednješolskem obdobju.

slovenske dramatičarke, dramatika, Simona Semenič, Varja Hrvatini, didaktika književnosti

There are few female dramatists in Slovene literary history, but they have strongly marked drama since 2000. This paper focuses on certain works which are new from a thematic point of view and connected with (female) gender or female characters: the theme of suicide, (surrogate) motherhood, illness, the role of women in the community and society's expectations of women, young women growing up, lesbian themes and female eroticism. Conclusions are drawn using the examples of two plays by female dramatists: Simona Semenič's *Pepelka* (Cinderella) and Varja Hrvatini's *Kako sem postal lisičje krzno* (How I Became Fox Fur), both of which include fairy tale motifs and, with regard to theory of development of literary reading, are suitable starting points for reading, conversation and different types of staging in primary or secondary school.

Slovene female dramatists, drama, Simona Semenič, Varja Hrvatini, literary didactics

Čeprav jih je v slovenski literarni zgodovini malo,² pa dramsko produkcijo po letu 2000 zaznamujejo dramatičarke (Pezdirc Bartol 2016: 269–270). V prispevku najprej izpostavimo nekatera njihova dela³ z motivno-tematskimi novostmi, ki se povezujejo z (ženskim) spolom oziroma ženskimi liki: temo samomora, (nadomestnega) materinstva, bolezni, vloge žensk v skupnosti in pričakovanja družbe do žensk, odraščanja mladostnic, življenje homoseksualnih oseb ter ženske erotike. V nadaljevanju opišemo nekatere ključne subverzije tradicionalne dramske forme, ki so značilne za dela sodobnih dramatičark. Prispevek sklenemo s predlogoma dramskih besedil avtoric Simone Semenič in Varje Hrvatini, ki sta lahko izhodišči za branje, pogovor in različne tipe uprizarjanja v osnovnošolskem oziroma srednješolskem obdobju. Obe drami si izposojata pravljичne motive.

1 Avtorico prispevka pri raziskovanju podpira Univerzitetna ustanova ing. Lenarčič Milana.

2 Mateja Pezdirc Bartol kot prvi dramatičarki omeni Luizo Pesjak, ki je pisala drame o življenju slovenskih literatov, ter Zofko Kveder, med drugim tudi avtorico dramskih besedil, ki prikazujejo družbene vloge žensk, tj. zakonske žene, matere, hčere, intelektualke. Druge avtorice do leta 2000 so še Marija Kmet, Manica Koman, Silva Trdina, Marija Fele, Marija Mijot, Matilda Košutnik, Ilka Vašte, Manica Lobnik, Tanja Drmec, Ljuba Prenner, Mira Mihelič, Alenka Goljevšček in Draga Potočnjak (Pezdirc Bartol 2016: 270).

3 Izbor, ki ga predstavljamo, seveda ne zajame vseh slovenskih dramatičark, ampak se opre na tiste, ki so prejele vidnejše nagrade, imajo širok nabor objav oziroma so njihova dramska besedila uprizarjana.

Nekatera dela sodobnih dramatičark, povezana z (ženskim) spolom

Draga Potočnjak je med drugim avtorica del *Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen, Kalea, Za naše mlade dame* in *Vse lepo in prav*. Njena drama *Alisa, Alica* govori o begunki iz Bosne Alisi, ki se je zatekla k odtujeni Magdi in zaradi globokega občutka nepripadnosti storila samomor. Žanina Mirčevska je med drugim napisala drame *Na deževni strani, Žrelo, Proces* in *Konec Atlasa*. Njeno delo *Luknja* govori o nadomestnem materinstvu in dojemanju otroka kot kapitalističnega produkta. Tamara Matevc je objavila npr. dela *Zaljubljeni v smrt, Sveto čarovniško salo, Petek trinajstega* in *Aus Anstand – La Siesta*. Njeno delo *Pepelka* v okviru znane pravljice bratov Grimm postavi drugačno zgodbo, in sicer tri polsestre kljub začetni sovražnosti ugotovijo, da je pomembno sodelovati, zato se spoprijateljijo in sklenejo, da bodo izkoristile vsak trenutek svojega življenja.

V okviru Pregleja, odprte platforme za razvoj dramske pisave, ki je delovala v okviru gledališča Glej, so med drugim delovale dramatičarke Zalka Grabnar Kogoj, Simona Hamer, Barbara Skubic, Andreja Zelinka, Saša Rakef in Simona Semenič. Simona Hamer je napisala drame *Taubeka, Tik-tak, I-z-š-t-e-v-a-n-k-e* in *Nemi liki*. Njeno delo *Razglednice ali strah je od znotraj votel, od zunaj pa ga nič ni* prikazuje izkušnje slovenskih žensk, ki so si drznile premikati meje. Simona Semenič je med drugim avtorica del *5fantkov.si, tisočdevetstoenainosemdeset, medtem ko skoraj rečem še ali prilika o vladarju in modrosti ter sedem kuharic, štirije soldati in tri sofije*. V performansu *jaz, žrtev* z ironijo govori o porodu in o spolnih idr. boleznih, v drami *to jabolko, zlato* pa tematizira žensko erotiko. Nekaj let po zatonu Pregleja je KUD Krik zasnoval dramsko platformo in delavnice dramske pisave *Vzkrik*, kjer med drugim delujejo dramatičarke Varja Hrvatini, Brina Klampfer, Kaja Blazinšek, Tjaša Mislej in Suzana Tratnik. Drama *Najraje bi se udrla v zemljo* Varje Hrvatini prikazuje odraščanje treh deklet, ki je hkrati osvobajanje od družbenih prisil. Drama *Paloma* Brine Klampfer in Kaje Blazinšek skozi zgodovino toaletnega papirja izriše sliko družbenega razvoja ter med drugim tematizira podrejen položaj ženske. Delo Tjaše Mislej *Skladišče* preko prikaza težkih delovnih razmer delavk v trgovini spregovori o vlogah, ki jih ženskam pripisuje okolje, in o mentaliteti, ki onemogoča družbene premike. Dramsko delo Suzane Tratnik, ki sicer piše prozna besedila, *Tukaj ni homofobije* razgrne družbene krivice in nasilje nad homoseksualnimi osebami.

Subverzije dramske forme

Za sodobno slovensko dramatiko ženskih avtoric niso značilne le nove teme, ampak tudi novi postopki, ki presegajo tradicionalni dramski dispozitiv. Ena od teh subverzij je prevlada avtobiografskosti v dramatik, ki v središče besedila postavlja avtorico, denimo v trilogiji *Žrtve* Simone Semenič in v delu *Vse se je začelo z golažem iz zajčkov* Varje Hrvatini. V tem monološkem tipu dramatike je v ospredju samopriповed v prvi osebi, ki pa odpira vprašanja o tem, ali je izpoved, ki ostaja v okviru dramskega dispozitiva, lahko avtentična. Avtorski glas je pridobil več teže tudi v didaskalijah, kjer je dramatik tradicionalno podajal strnjene napotke za odsko uprizoritev. Tako vanje med drugim vstopata estetska in pripovedna funkcija. V didaskalijah lahko govori tudi dramski lik, kar je značilno za delo Simone Semenič *medtem ko skoraj rečem še ali prilika o vladarju in modrosti*. Sodobna dramatika vključuje postopke, ki so značilni za filmske scenarije, pripovedništvo ali liriko, poleg tega vanjo vstopajo dokumentarnost (v delu Brine Klampfer in Kaje

Blazinšek *Paloma*), reklamni oglasi (v delih Simone Semenič *24ur* in *drugič*) ter spletne igre in klepetalnice (v delu Varje Hrvatini *Najraje bi se udrla v zemljo*).

Sodobna slovenska dramatika ženskih avtoric v šoli: dva predloga

V nadaljevanju opišemo razvoj literarnega branja, zatem pa predstavimo primera sodobne slovenske dramatike ženskih avtoric, ki imata potencial za branje, oblikovanje predstav, snemanje kratkih filmov ipd. v poznem osnovnošolskem oziroma srednješolskem obdobju. Dramama je skupno, da vključujeta pravljичne motive.

Razvoj bralcev književnosti osvetlijo ugotovitve Arthurja Appleyarda (1994), ki jih izpostavi tudi slovenska didaktika književnosti (prim. Krakar Vogel 2004: 27; Žbogar 2010: 427; Blažič 2014: 22–24). Appleyard (1994) navaja, da najstniki najprej prestopijo mejo med t. i. bralcem – junakom ter bralcem – mislecem oziroma razmišljujočim bralcem, ki ga zanimajo literarna besedila, v katerih dobro in zlo nista več strogo ločena, srečni konci niso več nujni (prim. Krakar Vogel 2004: 27; Žbogar 2010: 427). O tej razvojni stopnji Milena Mileva Blažič (2014: 23) zapiše, da mladi bralec išče zgodbe, pa tudi smisel življenja, poleg identifikacije z liki je sposoben distance. Mlade pritegnejo literarna dela, ki prikazujejo spolnost, smrt, greh, predsodke, poveča se njihovo zanimanje za medsebojne odnose, poglobljajo se v nove izkušnje, razumeti želijo svojo okolico in vrednote drugih (Žbogar 2010: 427). V srednješolskem obdobju se razvija razmišljujoči bralec,⁴ ki reflektira moralna, socialna in psihološka vprašanja (Žbogar 2010), zaznava vsebino in obliko, presoja literarnost, pri njegovem branju pa sta v ospredju večpomenskost in kritičnost (Blažič 2014: 23). Naslednja razvojna faza literarne zmožnosti v obdobju sekundarnega izobraževanja je t. i. bralec interpret. Kot navaja Boža Krakar Vogel (2004: 27), ga določa zanimanje za »globlji in kompleksnejši prodor v literarnost literarnega besedila.«

Dramsko besedilo Simone Semenič *Pepelka*⁵ je primerno za osnovnošolsko stopnjo literarnega branja do razvoja bralca – misleca, saj spodbuja razmislek o medsebojnih odnosih, pričakovanjih, ki jih ima družba do žensk, z ironijo pa bralcu omogoča distanco do likov. Prikazuje lastnosti, ki jih okolje pripisuje ženski, tj. lepota, milina, ustrežljivost in zadržanost (Semenič 2014). *Pepelka* se v dramskem besedilu prelevi iz žrtve v emancipirano in samozavestno žensko, in sicer najprej s tem, ko se upira manipulacijam mačehe in polsester ter si obleko za ples zašije sama, na koncu pa s tem, da namesto neodgovornega princa, ki na žensko gleda kot na objekt, raje izbere preprostega kuharja, s katerim je zgradila prijateljski odnos.

Delo Varje Hrvatini *Kako sem postal lisičje krzno*⁶ (2014) je primerno za srednješolsko obdobje oziroma razmišljujočega bralca in bralca interpreta, saj spodbuja kritičnost in raziskovanje forme ter večpomenskosti. Učencem ga lahko predstavimo kot primer dramatike, ki ni neposredno uprizorljiva, saj prikazuje svobodne domišljijske predstave, ki se rojevajo po načelu prostih asociacij, in preskoke časa ter prostora. Zaradi samonanašalnosti – liki npr. razpravljajo o postopkih dram-

4 Po Appleyardovi sistematizaciji sledi še stopnja, značilna za odraslega bralca, tj. pragmatičnega bralca, ki ga zanimajo »različna branja, eskapizem, iskanje resnice in predvsem zelo uporabno in informativno znanje« (Blažič 2014: 24).

5 Delo je leta 2014 uprizorilo Lutkovno gledališče Ljubljansko v režiji Ivane Diljas, nastalo je s sodelovanjem Branka Završana.

6 Besedilo je bilo leta 2018 bralno uprizorjeno v Mini teatru v režiji Nine Ramšak.

skega besedila, v katerem nastopajo – je tudi priložnost, da mladi bralci utrjujejo znanje o dramski strukturi. Drama, ki se dogaja v krzneni deželi, kjer je na oblasti zlobna kraljica, pa tematizira tudi družbene prisile.

Vira

Semenič, Simona, 2014: *Pepelka*. Tipkopis.

Hrvatini, Varja, 2018: *Kako sem postal lisičje krzno*. Tipkopis.

Literatura

APPLEYARD, Joseph A., 1994: *Becoming a Reader: The Experience of Fiction from Childhood to Adulthood*. Cambridge: Cambridge University Press.

BLAŽIČ, Milena Mileva, 2014: *Branja mladinske književnosti*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

KRAKAR VOGEL, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.

PEZDIRC BARTOL, Mateja, 2009: Raznovrstnost poetik slovenskih dramatičark v zadnjem desetletju. Miran Hladnik (ur.): *Četrto slovensko-hrvaško slavistično srečanje*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 193–201.

ŽBOGAR, Alenka, 2010: Ljubezen v sodobni slovenski kratki pripovedni prozi in srednješolski pouk književnosti. Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Sodobna slovenska književnost (1980–2010). Obdobja 29*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 425–431.

Predstavitev avtoric in avtorjev

Dr. Milica Antić Gaber je redna profesorica za sociologijo kulture. Na Filozofski fakulteti UL predava številne predmete na dodiplomski in podiplomski stopnji in koordinira program Študij spola na programu doktorskega študija Humanistika in družboslovje. Njen raziskovalni interes je usmerjen v tematike spolov, povezanih s politiko, migracijami, nasiljem in telesom. Je avtorica, soavtorica in urednica več znanstvenih in strokovnih monografij, med njimi *Ženske na robovih politike*, *Raziskovanje nasilja nad ženskami v Sloveniji*, *Zahtevna razmerja: spol, strukturne ovire in priložnosti*, *Na poti do lastne sobe*, *Začasno bivališče: Na grad 25, Ig, Vidiš, tukaj boš pa zdaj doma*. Kot gostujoča predavateljica je predavala na univerzah v Budimpešti, Dubrovniku, Novem Sadu, Londonu in Barceloni. Bila je predsednica Slovenskega sociološkega društva in je članica Izvršnega odbora Evropske sociološke zveze.

milica.antic-gaber@guest.arnes.si

Dr. Saša Babič je znanstvena sodelavka na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Ukvarja se s folkloristiko in raziskuje predvsem folklorne obrazce, tj. pozdrave, kletvice, pregovore, uganke, zagovore, molitve itn. z vidikov rabe in kulturnih pomenov kot tudi v okviru folklornega dogodka in sporazumevanja. Nabor gradiva črpa iz arhivov, v namene diahronih primerjalnih raziskav, zbira ga tudi s terenskim delom, predvsem za pridobitev sodobnega gradiva in vpogled v njegovo sodobno vpetost v družbo za sinhrono raziskave. Še posebej jo zanimajo sodobne rabe in izrabe različnih folklornih obrazcev, njihove funkcije, časovne prilagoditve kot tudi namenska preoblikovanja. Na Podiplomski šoli ZRC SAZU je nosilka predmeta *Folklorni obrazci v kulturi in družbi*.

sasa.babic@zrc-sazu.si

Kasilda Bedenk je profesorica nemškega in slovenskega jezika, do leta 2017 je bila lektorica na Univerzi Karla in Franca v Gradcu na Inštitutu za slavistiko in Inštitutu za uporabno in teoretično prevodoslovje. Tudi po upokojitvi se znanstveno ukvarja z raziskovanjem pravljič in vodi kulturni in jezikovni inštitut Slowenisch in Graz ter društvo Avstrijsko-slovensko prijateljstvo Gradec.

kasilda.bedenk@uni-graz.at

Dr. Milena Mileva Blažič deluje znanstveno in raziskovalno na področju humanistike in literarnih ved ter slovenščine v izobraževanju. Njena tematska področja so mladinska književnost, primerjalna mladinska književnost, pravljičice, slikanice in literarna večjezičnost.

milena.blazic@pef.uni-lj.si

Dr. Katja Mihurko Poniz, rojena 1972 v Mariboru, je zaposlena na Univerzi v Novi Gorici, kjer predava slovensko književnost in študije spolov na Fakulteti za humanistiko ter deluje kot raziskovalka na Raziskovalnem centru za humanistiko. Je avtorica petih znanstvenih monografij (*Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti*, *Labirinti ljubezni v slovenski književnosti od romantike do II. svetovne vojne*, *Evine hčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*, *Zapisano z njenim peresom: prelomi zgodnjih slovenskih književnic s paradigmo nacionalne literature*, *Literarna ustvarjalca v očeh drugega: študije o recepciji, literarnih stikih in biografskem diskurzu*) in urednica *Zbranega dela Zofke Kveder* (doslej je izšlo pet zvezkov). Dejavna je v mednarodnih znanstvenih projektih. Njena raziskovalna področja so feministična literarna veda, študije spolov, digitalna humanistika, slovenska dramatika, slovensko-nemški literarni stiki in zgodovina slovenskega zenskega gibanja.

katja.mihurko.poniz@ung.si

Dr. Irena Novak Popov je bila redna profesorica slovenske književnosti na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. Strokovno se posveča poeziji: semantičnim figuram, oblikam, tokovom, prevajanju, medkulturnemu dialogu, tematski raznovrstnosti, ustvarjalnosti pesnic. Objavlja v znanstvenih publikacijah ter knjigah *Sprehodi po slovenski poeziji* (2003), *Izkušnja in pripoved* (2008) in *Novi sprehodi po slovenski poeziji* (2014). Napisala je poglavja o poeziji v srednješolskih učbenikih za pouk književnosti *Branja 3* in *Branja 4* in pripravila *Antologijo slovenskih pesnic* v treh knjigah (2004–2007). Na Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture je bila več let lektorica v izpopolnjevalni skupini, vodila je jutranje tečaje, predavala in bila v letih 2006 in 2007 predsednica.

irena.novak2@guest.arnes.si

Dr. Urška Perenič je literarna zgodovinarica in izredna profesorica za slovensko književnost na Oddelku za slovenistiko FF UL, pa tudi profesorica nemščine in slovenščine ter urednica. Njeno raziskovanje je osrediščeno na književno teorijo in metodologijo, kjer jo še vedno najbolj navdušujejo kontekstualni pristopi k literaturi, med njimi empirično-sistemska teorija književnosti, literarno življenje v 19. stoletju v vsej svoji pestrosti in predvsem čez meje kanona, literarne ustanove in mediji ter (nemško) žensko avtorstvo. O tem piše v strokovnih revijah in knjigah. Je članica uredniškega odbora *Slavistične revije*, ki je osrednja slovenska znanstvena revija za jezikoslovje in literarne vede z mednarodnim statusom, redna članica Slovenske matice, med drugim je bila od 2016 do 2020 članica Strokovne komisije za književnosti pri Prešernovem skladu, ki podeljuje najvišja državna odlikovanja na področju kulture.

urska.perenic@ff.uni-lj.si

Neža Marija Slosar je študentka 2. letnika dvopredmetnega nepedagoškega magistrskega študija slovenistike in splošnega jezikoslovja na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Leta 2019 je diplomirala iz slovenistike ter primerjalne književnosti in literarne teorije. V diplomu je na podlagi empirične literarne znanosti proučevala odnos med razumevanjem in pomnjenjem v poeziji ter vlogo rime. V času študija je bila en semester na izmenjavi na Masarykovi univerzi v Brnu in en mesec na

študijskem obisku v Berlinu pri dr. Boštjanu Dvořáku. Zanimajo jo teme povezane z epistemologijo, kognitivno znanostjo, poučevanjem jezikov (študijsko poučuje na Srednji upravno-administrativni šoli v Ljubljani in Zavodu ŠOLT) in umetnostjo (je del glasbene uredniške ekipe Koridor – križišča umetnosti). Svoj prosti čas namenja taborništvu.

neza.m.slosar@gmail.com

Dr. Mojca Smolej je redna profesorica na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani. Njena osrednja raziskovalna področja so skladnja slovenskega jezika, govornjeni diskurz in jezikovna stilistika. Leta 2011 je izdala visokošolski učbenik *Skladnja slovenskega knjižnega jezika – izbrana poglavja z vajami z dodatkom Nekaterne skladdenjske značilnosti spontano govornjenih besedil*, v katerem poleg skladdenje knjižnega jezika obravnava tudi skladdenjske značilnosti spontano govornjene slovenščine. Nato je leta 2012 izdala monografijo *Besedilne vrste v spontanem govornu* o diskurznihi značilnostihi spontanu govornjenih besedil. Kot lektorica redno sodeluje na Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture, v letih 2018 in 2019 pa je bila njegova predsednica.

mojca.smolej@ff.uni-lj.si

Dr. Tone Smolej je redni profesor na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Ukvarja se s francosko-slovenskimi literarnimi odnosi, zgodovino primerjalne književnosti, imagologijo, tematologijo in slovensko univerzitetno zgodovino.

tone.smolej@ff.uni-lj.si

Dr. Saška Štumberger je doktorica jezikoslovja in docentka za slovenski jezik na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ukvarja se z besedotvorjem, leksikologijo, pravopisom in sociolingvistikou. Na Oddelku za slovenistiko predava Uvod v študij jezika, Besedotvorje slovenskega knjižnega jezika in Besedotvorno stilistiko ter vodi vaje s področja leksikologije, lektoriranja in frazeologije. Na Fakulteti za kemijo in kemijsko tehnologijo predava izbirni predmet Razvijanje sporazumevalne zmožnosti v slovenščini. Udeležila se je dveh konferenc o spolu v slovanskih jezikih (2014 v Innsbrucku in 2018 na Dunaju), o tematiki spola v slovenskem jeziku objavlja v zbirki *Die Welt der Slawen*, *Slavistični reviji* in na *Portaluplus* ter se oglašča v medijih (RTV SLO, Radio Ognjišče, Reporter, okrogla miza Jezik in spol na Filozofski fakulteti in posvet Spol in spoštovanje na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti).

saska.stumberger@ff.uni-lj.si

Dr. Branislava Vičar je izredna profesorica za slovenski jezik in predstojnica Oddelka za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Doktorirala je na področju analize diskurza, kamor se umešča tudi njena monografija *Parenteza v novinarskem in parlamentarnem diskurzu* (Zora, 2011). Njeni raziskovalni interesi vključujejo kritično diskurzivno analizo, kritične animalistične študije, študije spola, multimodalno analizo in sodobno slovensko poezijo. Uredila je monografijo *Pojmovanja živalskih smrti: antropocentrizem in (ne)možne subjektivitete* (Annales ZRS, 2020). Je aktivistka za pravice živali.

branislava.vicar@um.si

Dr. Ivana Zajc je magistrala na Oddelku za slovenistiko in Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo ter je prejemnica nagrade Študentskega sveta Filozofske fakultete za študijske dosežke. Leta 2021 je doktorirala na Oddelku za slovenistiko. Znanstvene članke je objavila v več znanstvenih revijah, sodelovala je na simpozijih in izobraževanjih v Sloveniji ter v tujini. Objavlja različna poljudna besedila o književnosti in kulturi, med njimi spremna besedila, gledališke ter literarne kritike. Je članica žirije gledališke nagrade tantadruj, zaposlena je v kulturni redakciji na RTV Slovenija.

ivana.zajc@rtvslo.si

